

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ASKOV I MALT HERRED

fra S. Alkær sig

ET STYKKE BONDEHISTORIE
AF HENRIK LARSEN OG SØREN ALKÆRSIG

ASKOV I MALT HERRED

ASKOV I MALT HERRED

ET STYKKE BONDEHISTORIE
AF HENRIK LARSEN OG SØREN ALKÆRSIG

UDGIVET MED UNDERSTØTTELSE AF
HJELMSTJERNE-ROSENCRONESTIFTELSEN
OG ASKOV BYLAV

1934

A. RASMUSSENS BOGTRYKKERI
RINGKØBING

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	5
Indledning	7
Askovgårde „under det store tårn”	24
Askov under Estrup I	41
Askov under Estrup II	70
Udskiftning og selveje	84
Ejendommenes deling efter udskiftningen	113
Fællesskabet i den gamle landsby	134
Udskiftningsforretningen fra 1794	136

SAGLISTE

- Aftægt 109—10.
 „Ager om ager“ 61—62.
 Ager og tægter (vange) 58—61.
 Askovgård (den oprindelige) 16,
 24, 25, 27, 40, 48.
 Askovgårde „under det store tårn“,
 24.
 Askovnavnet 12—13.
 Askov og krigene 41, 45—50.
 Besætninger i byen 51, 64, 81—82.
 Brændsel 65, 99.
 Brønde 112—13.
 Dobbeltgårde 39, 50.
 Ejendomspapirer 5—6, 25.
 Ejerrækker 130 flg.
 Enemærker 9.
 Estrup 31, 46, 77—78, 85—86.
 Fællesskabet i den gamle landsby
 134—35.
 Gårdenes deling 27—29, 39—40.
 Gårdenes tilhørsforhold 24, 29—
 33.
 Gårdnumre 90—91.
 Græsning 63—64.
 „Haugård“ 98.
 Hoveri 72—75, 76—81.
 Høavl 38, 62—63.
 Jordbonitering 11, 53, 57—58,
 91—94.
 Kornudbytte 44, 66, 81.
 Kvægpesten 71—72.
 Landgilde og afgifter 37, 75—76.
 Landsby og befolkningspres 129.
 Navne på bymarken 18—20, 59
 —60.
 Olden og Oldensvin 39, 64—65,
 67.
 Oldtidsminder 21—33.
 Opmåling 1683. 57.
 Personnavne i byen 25—29, 32,
 40, 49—52, 54, 56, 75, 133.
 Polakker 45, 47—48.
Prisansættelser: Gårde 103, 105—6.
 Huse 43, 111. Korn 43—44,
 72, 81, 85. Kreaturer 42—43, 83.
 Rebning af bymarken 35—36, 61
 —62.
 Salg til selveje 89, 100—107.
 Selvejere og fæstere 28—29, 33—
 36.
 Skelforretning 8—10.
 Skatter og matrikulering 50 flg.
 Skifter 41, 82—83.
 Skove 8, 11—12, 20, 64—65,
 98—99.
 Sædskifte 65—66, 81.
 Sølvfundet i Askov 49.
 Tilflytning 129, 132.
 Ting og tingsvidner 17, 25—26.
 Udflytning (ældre) 13—16, (yngre)
 95—97.
 Udstykning 106, 107, 113 flg.
 Udskiftning 6, 84—85, 89 flg.
 136—46.
 Udskiftningskort 8—9, 90.
 Udsæd 38.
 Vejforbindelser 17—18, 95.
 Ældre bebyggelse 20—21.
 Økonomisk tilstand (og kultur)
 66—70, 71, 82—83.

FORORD

Der skal tid til en by- eller sognehistorie. Jeg har før anbefalet at tage 20 år dertil. Det er ikke blot det, at efterhånden mange nye oplysninger kommer til, men endnu morsommere er det, at man i tidens løb, især ved stedlige undersøgelser og stedkendte folks hjælp, får rede på ting, som fra først af så ret håbløse ud.

Man kan også bedre få kilderne til virkelig at tale efterhånden som man bliver mere og mere fortrolig med dem, at de ikke kommer til at stå der, nøgne, tørre og intetsigende, som de vil være det — og oftest i en sådan lokalhistorie er det — for langt de fleste læsere. Det kan ganske vist ikke overalt garanteres, at slutningerne er rigtige, dertil er kilderne for ufuldstændige, men man må i hvert fald gøre dem, selv med denne risiko, hvis bogen skal kunne læses med interesse.

Landbrugshistorikeren Henrik Larsen har gjort det meget væsentlige arbejde at samle stoffet i arkiverne, op til udskiftningen og delvis for den senere tid. Udformningen og de slutninger der kan drages af disse kilder har jeg i det væsentlige ansvaret for. Ligeledes har jeg foretaget alle stedlige undersøgelser, hvorved både mine egne erindringer og stedkendte folks fortællinger har været mig en god hjælp. Men endnu mere hjælp har jeg dog haft af den ret anselige række af skøder og andre gamle dokumenter, som ligger på nogle af gårdene, især dog Melvanggård og Askov Nørregård. På det sidste sted fandtes

også uformodet den gamle udskiftningsforretning, som fra nu af antagelig vil få sin plads i byens arkiv. Noget er der, som sædvanlig, flyttet om med sådanne papirer, og jeg må måske her have lov at sige, at det bør være en ufravigelig regel, at ejendommens dokumenter følger ejendommene og ikke de skiftende ejere. Thi slægterne skifter, mens jorden er det blivende. Var den regel blevet fulgt, f. eks. blot fra udskiftningen, så vidste vi meget mere end vi nu ved. Der er noget underligt og fattigt i, at en mand kun sjældent ved, hvordan hans ejendom er blevet til og som oftest heller ikke helt kan få det at vide, selv om der nok kan fås nogle afskrifter fra arkiverne.

Jeg har ment at måtte stanse omkring 1870, og fra det tidspunkt kan enhver også let rede sin ejendomshistorie op om han vil. — Jeg har taget nogle ejerlister med for at vise, hvad her kan nåes, og ud fra den tankegang, at ligesom der i vore kirker hænger en tavle over præsterne siden reformationen, sådan burde der i hjemmene være en tavle over alle ejerne, ialtfald siden udskiftningen, hvad enten de hører til slægten eller ej (eller siden ejendommen blev til). Det er ikke en tanke, der bliver gennemført idag eller imorgen, men der kunde måske dog være enkelte, som finder mening i den.

Jeg må slutte med en hjærtelig tak for den venlige hjælp, der er ydet mig, dels fra egnens mænd og kvinder og dels fra arkiver og videnskabsmænd. Men først og fremmest må jeg takke Hjelmstjerne-Rosencronestiftelsen og Askov bylav, som ved økonomisk understøttelse har gjort det muligt at føre dette forholdsvis kostbare arbejde igennem.

SØREN ALKÆRSIG.

ASKOV ligger i Malt sogn, Malt herred i Ribe amt. ADens mark grænser mod nord og øst til Vejen mark, mod syd til Skodborghus mark og Kongeåen, mod vest til Maltbæk mark og mod nordvest til hovedgården Estrups nu udparcellerede Marker.

Siden 1864 er Kongeåen helt ud sydgrænsen, men tidligere hørte enkelte enge syd for åen til Askov, ligesom også beboerne syd for havde nogle enkelte enge nord for åen. Udstrækningen er fra nord til syd ca. 5300 meter, største bredde er, lige nord for Skibelund krat, 2500 meter. Hvordan den store og noget påfaldende bugt på østgrænsen er kommen forståes måske, når man husker, at »sognet« jo vel er *meget* ældre, end Askov by, men ikke grænserne. Sognet var én eller to, måske tre byer med deres bymark; der udenfor var *ødemark*. Det var foreløbig slet ikke nødvendigt at sætte grænser der; i mange hedesogne er det først sket langt ned i tiden, ikke sjældent, når der er tale om *bestemt* afmærkede grænser, først i udskiftningstiden. I bedre egne, som f. eks. Malt sogn, hvor man ret snart fik brug for al jorden, er det sket tidligere, vel sagtens først efter mange rivninger og sammenstød, som også Askovmændene har været med til. At disse her nede mod sydøst, hvor der var fri fart, var gået noget langt mod øst for at få tilstrækkeligt af »overdrev« til kreaturerne, tog man sig foreløbig ikke nær i Vejen, da man her havde mere end overdrev nok. Og da man om-

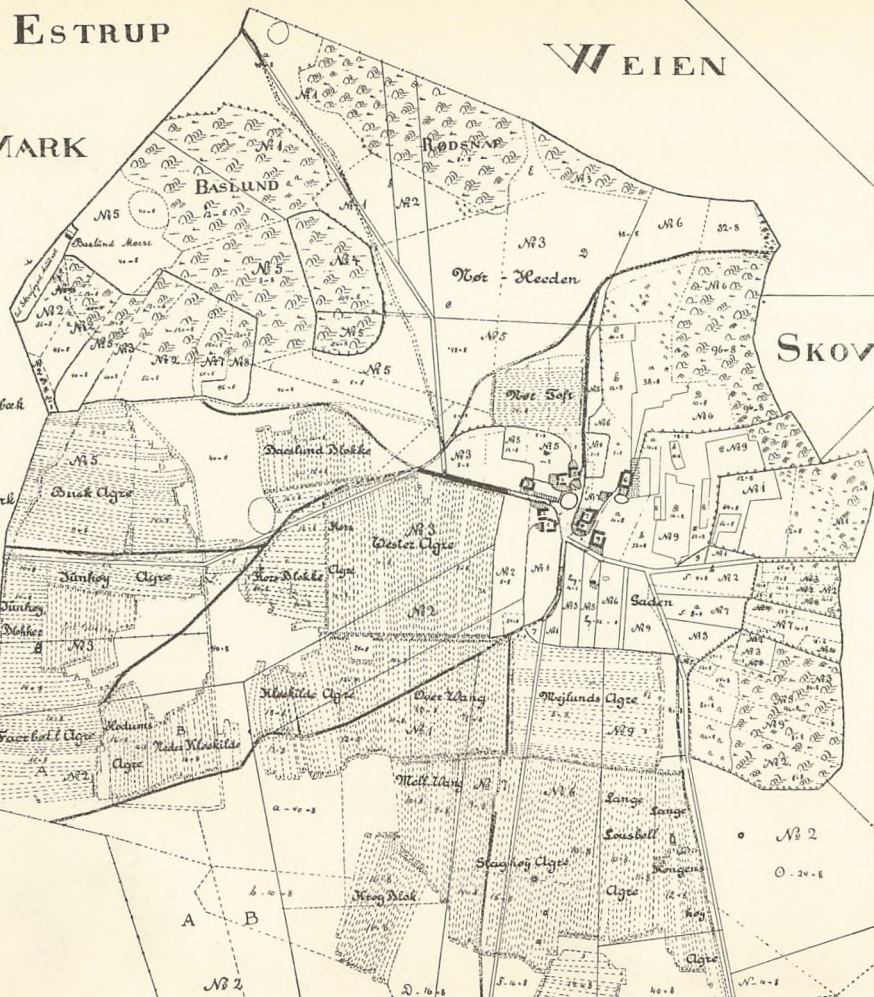
sider fandt, at nu kunde det være nok, har Askov haft »hævd« på bugten, og hævd var dengang både lov og ret. — Også grunden til, at »bugten« alligevel har den begrænsede udstrækning i syd-nord, kan måske skønnes. Omkring vel snart alle sogne har i gammel tid gået et bælte af ødemark, skov eller hede, i dette tilfælde skov. Af grunde, som siden skal nævnes, er imidlertid dette bælte i meget tidlig tid blevet svækket her nede mod syd-øst; formodentlig har der været noget simpelt krat tilbage, som kreaturerne let har kunnet forcere. Men det var kun på dette begrænsede stykke. Mod nord blev skoven snart kraftigere og stod endnu ved 1800, og mod syd var skrænten mod Kongeådalens flodslette klædt med et tæt krat, en fortsættelse af det nuværende Skibelund krat. Det må antages, at dette krat endnu var kraftig i det 13. årh. og længe efter, ellers vilde Askov sikkert have til-egnet sig også skrænten til græsning, og Skodborghus hav- det måttet holde sin markgrænse nedenfor skrænten, mens den nu ligger ovenfor.

De første skelforretninger vi kender for Malt og Vejen sogne er fra 1490 og 1527, henholdsvis for den nordlige og sydlige del af grænsen, og de hentyder begge, som det kunde ventes, til *ældre* skelforretninger. Den sidste, som angiver skellet mellem Vejen og Askov marker, fandtes endnu for 100 år siden i arkivet på Estrup; nu er den borte, men pastor Hansen i Føvling (1836—47) fik taget en afskrift af dette og endel andet. Det hedder her, at »den tid 14 mænd var tagne til syn på det tov, som sandemænd havde gjort mellem Vejen, Malt og Askov marker, da red og gik de fra Vesterskovsvad ved Skodborg ad Mederlund og så ad alle de sten, som sandemænd satte op østen om det enemærke og så ad den sten, som

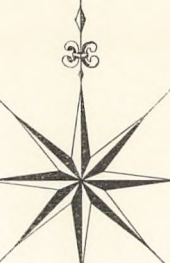
ESTRUP

WIEN

MARK

SKOV

OG MARK

MALT

BECK

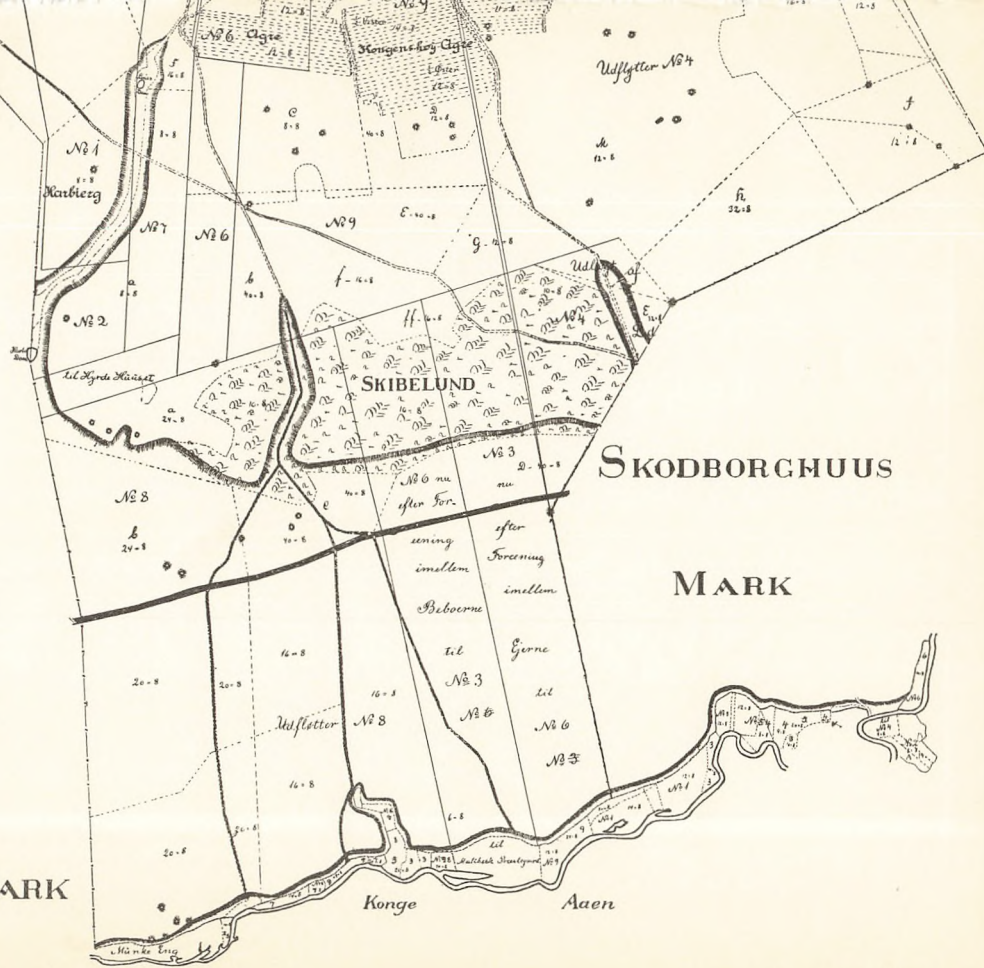
SKODBORGHUUS

MARK

MARK

Concept Carte
oer

ASKOU BYE
udi
Riberhuus Amt
Malth Herred og Sogn
Opnaalt Aar 1793 og Indteelt
Aar 1797 af L.Astrup.

står vesten og norden i Rødsnap, som det før var gjort tov på, og da kunde de 14 mænd ikke andet forfare, end at der var gjort ret skjel.«*) Vesterskovsvad må være det samme som nu kaldes *Sandskjærvad*, omtrentlig i Skellet mellem Malt og Vejen sogne. Det kan i store træk nok passe, at man derfra har redet ad Mejlund, mens man jo dog længere fremme har måttet gøre svinget mod øst. *Norden* for Mejlund er man altså kommen til et »*enemærke*«, som var afgrænset fra Vejen ved en række sten. Betydningen af ordet enemærke er »yderste grænse« (endamerki), og i overensstemmelse hermed skal enemærkerne søges enten i bymarkens udkant eller der, hvor den engang har været. Som følge deraf er et enemærke som oftest skov. Oftest tilhørte det en enkelt gård og var indhegnet, og for det meste bliver det derfor det samme, som siden kaldes »Hauggård«; det er *udenfor* fællesdyrkingen og ganske til ejerens fri rådighed. Det fremgår af udskiftningen, at det her omtalte enemærke er største parten af Øster Hauggårds mark (forsøgsgården) og tilhørte både før og efter udskiftningen gård nr. 1 på kortet, d. v. s. Melvanggård. Rødsnapskoven er afsat på udskiftningskortet, en lille stump af den er til endnu. »Den sten, som der før var gjort tov på,« hentyder til et tingsvidne af 1490, der gør rede for skelsætning mellem Vejen og Estrup marker (O. N. 174—74). Askovmarkerne afgrænsning med moderbyen Maltbæk er selvfølgelig meget ældre, og om den ved vi intet.***)

*) Oluf Nielsen: Malt herred 174. Ved henvisninger i det følgende til denne side står der blot O. N. og sidetal.

**) Man kan tit undres over de meget uregelmæssige skellinjer mellem sognene. Særlig stærkt kommer det naturligvis frem, hvor der på skeldragningsens tid var skov. Se f. eks. skellet mellem Mej-

Askov mark er for største del højtliggende. Det højeste punkt, c. 400 m s.s.v. for højskolen, er 68 m over havet. Der er ret stort fald mod syd, især ved Skibelund krat, og ved Kongeåen er man kun 25 m over havet. Selve byen ligger 62 m over havet i et terræn, som, trods højden, i ældre tid var meget fugtigt og sumpet. På udskiftningskortet 1794 finder man således syd-sydøst for byen en *engstrækning*, gaden; nu hører den til Askov Nedergård og er forlængst taget ind til dyrkning, ligesom der heller ikke ses nogen forskel på denne jord og den øvrige, men ejeren fortæller, at endnu i hans tid har der ikke sjældent i noget våde år været ufremkommeligt. Også endel af tofterne var eng, hvad der også bemærkes i markbogen fra 1683. Denne overfladefugtighed, som også viser sig ved, at byens dam holder vand både sommer og vinter, beror på undergrunden, som er et tykt og tæt lag moræneler, sandsynligvis fra næstsidste istid. Det er blevet endnu tættere derved, at da disse jorder i lange tider — mange tusind år — har ligget midt i israndsegnene, så

lund og Askov Marker. — Ene sløseri er det vist ikke. I almindelighed var lederen af skeldragningen *til hest*, og det er muligt, at man har æsket en slags »Gudsdom« om skellet ved, mens den ridende sørgede for at holde *hovedretningen*, iøvrigt at lade hesten gå som den vilde. Jfr. de mange sagn om et par sammenkoblede stude, som kommer til at bestemme kirkes eller gårds beliggenhed. Se også Feilbergs ordb. under »skjel«: Skel afsat efter fuld kællings gang. Skeldragningen var, som så mange retshandlinger i gammel tid, omgivet af en vis *hellighed*. Hesten, man red på, skulde være ensfarvet og fejlfri, og under mærkestenene blev ofte lagt *flint* og *kul* (benyttet lige til nyere tid), neppe alene, som det er sagt, fordi det er holdbare ting (så kunde jo også andre ting bruges), men også som *symboler* på de to vigtigste ting mennesket ejede i sin kamp mod naturen: ilden og flinten. Jfr. at det sidste som beskyttende senere afløses af jernet og stålet.

har isen med uhyre tryk vandret hen over den mange gange og høvlet og skubbet ældre morænelag sammen til en tættere og mere massiv masse end andre steder. Det medfører ikke iøvrigt vandrigdom i jorden, brøndene er i almindelighed dybe og giver kun sparsomt vand. I ældre tid har denne overfladefugtighed været til megen gene.

Askov bymark er c. 1950 td. land og er den største i sognet. Maltbæk har 1850 td. land, og den forsvundne Estrup by var endnu mindre. Hartkornet er 72 td., og der går altså s. 27 td. land på en tønne hartkorn, men heraf kan man ikke slutte meget om jordens godhed, thi den takst, som jorden fik ved matrikuleringen, afhang meget af, om den var dyrket eller endnu henlå i hede og udmark. Da jorden, d. v. s. den opdyrkede, blev takseret til Kr. 5. matrikel, fik den følgende skudsmål: »Består af sand og lidet muld, mestendel på rød sand og stengrund, eragtet for $\frac{1}{2}$ ond, $\frac{1}{2}$ allerværst«. Taksationen blev dog senere rettet til $\frac{1}{4}$ ond, $\frac{3}{4}$ allerværst, og byen fik da kun 26 $\frac{1}{2}$ td. h. k. Den fik lave skatter, og den har lige til vore dage haft fordel deraf. Vejen og Maltbæk agerjord blev takseret højere, skønt disse byers gamle agerjord næppe er bedre end Askovs. Takseringen for disse to byer var henholdsvis $\frac{1}{2}$ ond, $\frac{1}{2}$ allerværst; og $\frac{1}{3}$ skarp, $\frac{1}{3}$ ond, $\frac{1}{3}$ værst. Jorden til Maltbæk blev altså anset for den bedste. I hoverireglementet fra 1770 for Estrup siges om Askov, at jorden »består af sandig jord med lér beblandet«.

I ældre tid var her som overalt kun en ringe del af jorden dyrket, i 1683 kun 323 td. land, knap $\frac{1}{4}$ af byens areal. Resten var eng, mose, kær, skov, krat og ikke mindst *hede*. Det er nu altsammen opdyrket undtagen skoven, som dog kun er en ringe rest af hvad der har været. I ældre tid var byen mod nordøst, nord og øst

skilt fra Estrup og Vejen Marker ved dybe skovstrækninger, og i ældste tid har skoven gået tæt ind til byen, ja det er endog sandsynligt, at før gårdene nr. 3, 4, 5 og 6 blev til, gik skoven helt til dammen. Endnu for 100 år siden var der næsten ingen agerjord nord og øst for byen.

Til bestemmelse af *byens alder* yder navnet os kun ringe hjælp. Det er sandsynligvis *Askhoved*, ganske svarende til f. eks. Askov i Nørre Omme, der i gammel tid skrives Assehoweth og Askehofvet.*) Navnets efterled har altså ikke sproglig noget med skov at gøre, idet »hoved« blot betyder noget fremspringende ved land eller skov: Tjørnehoved, Skovshoved, Elsehoved, Knudshoved o. m. fl., og altså her *Askhoved*, det skovfremspring, væsentlig bestående af ask, som sås så tydeligt oppe fra Malt og Maltbæk. — De gamle har støttet denne forklaring af navnet ved at fortælle om de mange aske, rods kud fra den oprindelige skov, som i mands minde har været på byens grund. Det store asketræ ved husflidsskolen er vel nu snart det eneste der er tilbage som en virkelig rest af oldtidsskoven, og slår navneforklaringen til, så burde jo denne ask fredes som byens hellige træ. Ældre folk mindes, at der nærved den store ask stod flere mindre. Et stort asketræ stod for ikke mange år siden tæt op ad det hus ved Maltvejen, hvor der i sin tid var fotografferetning. — Men iøvrigt giver Oluf Nielsen (Malt herred s. 4) en anden forklaring: *Api-skov*, af mandsnavnet *Api*, idet han henholder sig til, at navnet i 1438 skrives »Abskow« eller ialtfald Abskowgarth (Askovgård). Et sådant skriftligt vidnesbyrd har, trods de lunefulde for-

*) Jfr. også Askov v. Mørkøv og ved Mogenstrup på Sælland, Askov på Lyø og Askov v. Egernefjord. Asbo i Række hed i Middelalderen *Asphoved*.

vanskninger, som navne dengang var udsat for, en vis vægt, men på den anden side vil det vistnok blive vanskeligt iøvrigt at finde eksempler på et navn på -skov sammensat med et personnavn. Forleddet er altid naturting eller et andet stednavn. Dertil kommer, at vi kun har Abskov den ene gang. 1492, 1530 og 1579 skrives Askoff, 1511 Askof, 1598, Arskouf (!), og af den sidste vanskabning kunde man være tilbøjelig til at slutte, at så er vel Abskow noget lignende. Iøvrigt var *udtalen* forhen *Asko*, og dermed stemmer *Ascho* i et skøde fra Estrup 1701, *Aschoe* på en ligsten i Malt kirke af 1776 og *Aschoe* i et skøde fra Jens Jensen (gård nr. 6) til Christen Lucasen fra 1794. I *samme* skøde skrives dog også *Aschou*. Udtalen »Asko« har vel næppe noget med »skov« at gøre.

Hvilken form man nu end vælger, så kan man ikke slutte andet af navnet end at Askov hører til *de yngre* af vore landsbyer. Og andre midler til at bestemme byens omtrentlige alder har vi næsten ikke.

Måske kan der dog sluttet noget af følgende forhold: Mens den af befolkningens tiltagen påkrævede udvidelse i vore dage er foregået jævnt, man kunde sige *organisk*, så måtte den dengang ske i *spring*, eksplosionsagtig, thi der var indenfor den daværende landsbyorganisation kun såre begrænset plads for nye medlemmer, idet jo nemlig efterhånden al jord omkring landsbyen blev indordnet i fællesdriften og der således ikke mere var plads til nye gårde. Man kunde en tid skaffe plads til den stigende befolkning ved at *dele* gårdene, i to eller tre eller endog fire, sådan som det særdeles tydeligt ses netop i Askov, men også med den udvej kom man i løbet af nogle slægtled til ende, især i de fredelige tider, da hverken krig eller sygdom i særlig grad satte en grænse for tilvæksten. Man

nødtes da omsider til at bygge nye bosteder helt udenfor landsbysamfundet, men man kan være vis på, at det kun skete modstræbende, fordi det jo tillige betød udflytning og dermed udskillelse af det gamle og tilvante fællesskab. Det krafttag, her skulde tages, egnede sig ialfald kun for de unge, og det var sandsynligvis snarest de mægtige og velhavende bønder, der satte deres sønner i vej på den måde, idet disse vel oftest er bleven støttet fra hjemgården i de første år.

Da en sådan udflytning altså skete under stærkt pres, er den kun foregået med lange mellemrum. Fra Maltbæk kendes kun to: *Askov* og *Estrup*. Den sidste skulde helt ud i ødemarken og skulde m. h. t. jord, dyrket jord, klare sig selv, mens den første synes at kunne have fået noget af den opdyrkede byjord med sig, måske også et par »enemærker« fra fædregården. Askov jorder går jo nemlig den dag i dag som fra oldtiden påfaldende nær ind til moderbyen. Man kommer i denne forbindelse først til at tænke på disse »Faerbøl agre« (kortet 1793) sydvestligst i den dyrkede del af Askov bymark, som ligger langt nærmere ved Maltbæk end ved Askov. De er sikkert oprindelig dyrket op fra Maltbæk, måske fra udflytternes hjemgård, måske af andre. Ialfald er det muliggjort, at udflytterne kunde få dem med sig tillige med anden hjemlig (opdyrket) jord. Man kommer også i denne forbindelse til at tænke på synsforretningen 1579 i anledning af salget til Kristoffer Juhl på Estrup, hvor det hedder om de to beboere af »Askovgård«, at de »giver $\frac{1}{2}$ td. smør af den jord, som de haver i Moltbech mark«. Denne jord *kan* måske have ligget til gården helt fra gammel tid, og kan jo ikke have været helt lille.

Måske er det af disse ting, der jo iøvrigt kan have

deres interesse i sig selv, tilladt at slutte, at af de to nævnte byer er *Askov ældst*, fordi udflytningen her kunde foregå på den lempeligste måde, uden at man helt mistede forbindelse og støtte fra moderbyen, og meget taler jo for, at man er gået til den letteste udflytning først. Kan Estrup antages at være fra omkring 1100 (torpbyerne i Sydjylland og navnlig Sønderjylland synes at være noget ældre end i det øvrige land), så kan Askov være fra c. 900 og altså nu være godt 1000 år gammel. Og det vil altså sige, at de første 3—4 slægtled af Askovboerne næppe hviler på Malt kirkegård men i jernaldergravene på byens mark.

Man tager måske ikke fejl når man gætter på, at de første nybyggere har været to brødre, stormandssønner fra Maltbæk. I synsforretningen af 1579 hedder det nemlig om Askovgård: »Og ligger til samme gård 4 otting jord i skov og mark.« Da gårdene dengang er lige store og der er fire ialt, så skulde der altså være 16 ottinger i det hele, d. v. s. *oprindelig to helgårde*, idet der forudsættes, at otte ottinger er = en helgård. Det kan tilføjes, at når det i 1579 siges, at hver selvejergård skylder $\frac{1}{2}$ fødenød, så peger også dette stærkt i retning af, at de to gårde oprindelig har været én. Man kan også have en formodning om hvilke gårde eller hvilke bopladser, der er tale om. Jorden må nemlig dengang omkring den lille skovsø have været så sumpet, at der, når man skulde bo i passende nærhed af vandet, kun var to brugelige byggepladser, nemlig der, hvor senere gården nr. 1 lå (omtrent hvor brugsforeningen ligger) fordi der var forholdsvis højt terræn, og der hvor senere gården nr. 8 lå (i nuværende Askovgårds have) fordi der var sandunderbund. Der var jo nok mulighed for også at bygge derimellem, men her

skulde være god plads at samle kreaturerne på, når hyrden skulde i udmarken med dem, som altsammen lå mod syd, og i dette slip har heller aldrig ligget nogen bondegård. Derimod lå netop her, dog passende tilbagetrukket (mod syd) *hyrdehuset* og har vist ligget her fra ældste tid. Tæt vest om dette hus gik byens inddigede forte, driftvej, (nuværende vestre Skibelundvej) til byens udmarker (overdrev). Siden finder vi ialt 5 gårdpladser, som en kortere tid, måske 60—70 år (omkr. 1600), alle har dobbeltgårde, senere kun dobbeltgårde på de 4. Der er altså bebygget 3 pladser foruden de 2 oprindelige, og det er, ialfald for 2's vedkommende, sket før vi ved noget om byen, sandsynligvis længe før. Den ene plads er der omtrent hvor Askov Nørregård nu ligger, den anden der, hvor udvidelsen af kirkegården ligger. Op imod sydøstre hjørne af denne jord er en lavning, som engang var en ret stor dam, vandingsted for gården (dobbeltgården) som lå tæt nord for. Her er fundet grundsten af to gårde, den ene ses endnu på kortet af 1793, den anden brændtes under krigen 1657—60 og er derefter (måske af Niels Jensen, se senere) flyttet hen til den store ask ved stationsvejen, hvor den også ses på kortet af 1793. Disse to gårde (eller denne dobbeltgård) er den oprindelige Askovgård. Den tredje plads er der, hvor engang fotografen boede, tilhøjre for Maltvejen («Junkergården»). Meget fugtige har alle disse tre byggepladser været, og kun nødvendigheden af at være nær ved vandet har kunnet få beboerne til at lægge gårdene sådanne steder. Det er kun tilsyneladende, at «Junkergården» har længere til vandet end de andre, thi dammen gik dengang betydeligt længere mod vest, og vejen til de to gårde nord for dammen gik øst om denne.

Askovs ældste forbindelse med omverdenen er på forhånd givet: den vej til moderbyen over Melvanggårds mark, som er til endnu, eller hovedsagelig den samme. Andre veje, når bortset fra markveje, havde man ikke brug for, thi nabobyen mod øst var en fremmed verden, og som man også var skilt fra ved tætte skovstrækninger. Måske har der dog fra ældste tid været ét vejspor til: kirkevejen. Som kirkevej må det ganske vist være ca. 200 år yngre, men hvis Malt herreds ting, som i senere tider (til c. 1577) blev holdt nær kirken, har været holdt på samme plads fra ældste tid, så havde altså Askovboerne på tingdagene ærinde denne vej ud af byen fra den første bosættelse af. Og en sådan vej kom i så tilfælde af sig selv, thi kun 400 meter nordvest om byen gik »tingvejen«, der var tingforbindelse for Vejen og de andre sogne ad den kant, som hørte under Malt herred. Den ses endnu på kortet af 1793. At den her brat standser ved sogne og bygrænsen ved Vejen skov har sin grund i, at den samtidig med udskiftningen blev nedlagt som Vejenforbindelse og erstattet af det nuværende vejstykke fra byen og ned til »Arnen«, hvor det som senere skal omtales, stødte til »skovvejen«, der her var svinget mod syd og fortsatte så langt Mejlunds jorder gik. At den vestrettede gren af Vejen skovvej og tingvejen på Askov mark i gammel tid har været én vej, ses let ved at sammenligne udskiftningskortene for Askov og Vejen, selv om der ikke nu findes noget spor af det afbrudte stykke (550 m).

Iøvrigt var Askovboernes adgang til den øvrige verden den samme som til moderbyen. Thi den øvrige verden var væsentlig *Ribe*, som dengang ikke blot var byen for *denne* egn, men jo omtrent for hele landet. Det var dog ikke den eneste grund til, at Askov dengang og vel lige

til banen kom var *vestlig* orienteret. Mere betød det, at man fra oldtiden af og langt ned i Middelalderen så at sige var lukket ude fra Østjylland af de tætte skove, og Kolding var også meget længe en såre ubetydelig by. Først ca. 1860 kører man snart til Kolding og snart til Ribe, men vejen gik ikke, som nu, lige mod Andstbro, da den var altfor dårlig, men til landevejen neden for Skibeland krat. Herfra kunde man nok køre 6 tønder korn på en vogn, men de måtte køres derned på to vogne.

På byens mark har der foruden Faerbøl været endnu et »bøl«, Lausbøl eller Lavesbøl. Det lå temmelig nær byen, omkring 500 meter mod syd, men da byens dyrkede jord i de første århundreder væsentlig lå mod vest, så har denne enkeltbeboelse, eller måske blot et »enemærke«, nok kunnet forliges med byens interesser. Der var i Vestjylland — og er endnu — mange sådanne »bøller«. De opstod og forsvandt; som de var de mindste af udflytningerne, så var de vist nok også de mindst stabile. Også Lausbøl forsvandt altså og vi ved ikke andet om den, end hvad navnet fortæller. Men man kan ikke undgå at tænke på den Lage Knudsen, som i begyndelsen af 14 hundrederne ejede Askovgård med underliggende fæstegård, og som vist også (se senere) har boet i Askov. Har Lausbøl navn efter ham, så har der dog næppe stået bygninger, så har det blot været et »enemærke«, som han alene har dyrket op, men som siden, da Askovgård gik ud af Slægtens eje, er gået op i bymarken, idet nemlig byen på et eller andet tidspunkt mellem 1579 og 1660 er *bleven omrebet eller solskiftet*.

Hodum, et andet navn på byens mark, betyder hovedager. Nu er ordet = forager, men næppe i gammel tid. Da betød hovedager (*hodum* eller *hvoddem*) de agre eller

den mark, dyrket eller udyrket, som lå for de *ydre* ender af en dyrket mark. På kortet ligger de *østen* for Faerbøl agre, og således kan måske dette navn tjene til at vise, at Faerbøl agre virkelig er dyrket op fra Maltbæk. — Mejlund er det samme som mellemlund. Gejl = Gywel. Jynhøj = Jytnehøj, jættehøj, gravhøj. Endelig er der *Staghøj*, hvor de ældste Askovbønder sagtens har holdt deres egen barske rettergang; ikke for at værge livet, den sag tog man sig ikke så nær dengang, meget mere betød *ejendom*, naturligvis fordi det var så svært at skaffe det nødvendige. Det var døden på »stagen« at begå brud på ejendomsretten, det være sig lidt eller meget, sådan som det har været i alle primitive samfund. Når forbryderen på sogne eller byting var fundet skyldig, så blev han uden lang snak hængt op, og selv efter at herredstingene havde tiltaget sig domsretten, blev udførelsen af dommen vistnok oftest overladt til den forurettede. Staghøje findes vel snart i hvert sogn, ialfald i V. Jylland.

Baslund kan måske betyde Bastlund eller Vidjelund, idet bast og vidje ofte i gammel tid stilles sammen (Stenstrup: De danske stednavne 92); men iøvrigt er det det samme navn som Børslund (O. N. 3). I *Rødsnap* betyder forleddet et »ryd«, ryddet skov, og »snap« er et frem-spring, en spids eller et hjørne, altsaa en ryddet plads ved skovhjørnet. *Rølkjær*, som nævnes 1683, men ikke findes paa udskiftningskortet, kan efter beskrivelsen kun være den mark til Askov Nygård, som ligger ind til Vejen skov. Forstavelsen i *Rølkjær* betyder risbøg (Stenstrup: 104). *Skibelund* har intet med skib at gøre, men kommer af svensk og norsk (og gammel dansk) skida, kløvet træ (en skede, ski), altsaa lunden, hvor man tager brænde eller hegns-træ (norsk = skistaver); kan også være lunden, som er hegnet

med skistaver (oldnordisk skithgarthr), Stenstrup 105.

Askov er naturligvis ikke den første bebyggelse i den side af sognet. På byens mark kan der — som vel de fleste steder — findes rester af arnesteder, og her har altså engang i oldtiden stået en simpel beboelse. En mindre gruppe findes på Melvanggårds mark, en større på Askov Dalgård mark, en halv snes er gravet frem, men der er flere, og her synes altså at være tale om en hel landsby. Ved nationalmusæets undersøgelse viste det sig dog, at kun bunden af arnestederne er tilbage, hvorfor fundene også indskrænker sig til en mængde trækul (eg) og et enkelt sted ikke så få potteskår, af hvis ornamenten og form tiden kan bestemmes til de første par hundredår efter Chr. f. Hvad der iøvrigt har været er i det sidste hundredår ødelagt af ploven. Da hytterne eller husene for omkring 1800 år siden stod her var *kvægavlen* det væsentlige erhverv, og det er ikke sikkert at alle bebyggelserne endnu var videre faste. Thi vel var *agerbruget* allerede da ældgammelt, her i landet omkring 2000 år, men det var fremdeles, og endnu i nogle århundreder, så primitivt, at det ikke på nogen måde hverken kunde bære befolkningen eller ernære kvæget om vinteren. Måske var det væsentlig *svedjebrug*, og i så fald har det givet sit bidrag til, at skovbæltet mellem sognene her nede blev brudt eller ialfald svækket, saa kreaturerne siden — da Askov omkring 700 år senere blev til — havde let ved at komme frem og finde næring i kratbunden. Thi skoven her har næppe været kraftig. Skibelund krat og de andre »skove« her nede har lignet sig selv fra oldtiden af, hvoraf følger, at engang ødelagt kom de kun sent og delvis til kræfter igen. Og tilsidst endte det jo også med at lynge tog magten.

At også *flodsletten* nedenfor krattet engang i oldtiden

har været dyrket, eller delvis dyrket, er vistnok givet. For det første er det jo netop den jordbund, som oldfolkene med deres simple redskaber med forkærlighed tog fat på, desuden havde de eng til den ene side, og krattet, til mangt nyttigt brug, til den anden. Det er en så ideel oldtidsboplads, ganske svarende til så mange andre vel beboede pladser i Vestjylland, at det må forundre, at der ikke er funden spor af beboelse. Men der er altså dog — for det andet — de mange *grave*. Henved halvdelen af de 60 gravhøje på Askov mark ligger her nede. De kan ikke stamme fra Maltbæk; heller ikke fra jernalderlandsbyen ved Askov Dalgård; thi det er alle stenaldergrave. Der er neppe anden forklaring, end at flodsletten en lang tid i yngre stenalder, og vist også gennem bronzealderen, har været beboet, for siden, hen i jernalderen, at gå i hede og ligge øde hen. Måske dels på grund af forringet klima, dels på grund af den tiltagende udvaskning af kalken i jordbunden.

Som bekendt er det netop *gravene* der giver os den meste oplysning om oldtiden. Foruden de synlige (dog nu for største del udslettede) gravminder på byens mark, som skal omtales i det følgende, er der sikkert lige så mange, eller flere, usynlige, nemlig største parten af *gravene fra jernalderen*, deriblandt dem, som indeholder resterne af Askovs første beboere. Jernalderens grave er mest under flad mark, så det er meget tilfældigt, om de findes; i Askov er fundet endel ved udgravning af husgrunde og ved pløjning. Derimod er jo overklassens grave fra de tidligere perioder synlige, eller *har været det*. — På Askov mark er eller har været ialt 60 gravhøje,*)

*) Efter en undersøgelse fra 1898 foretaget af musæumsassistent *Fredstrup*, kortet udfyldt af cand. mag. O. Nielsen. Både kort og beskrivelse gemmes nu i byens arkiv.

usædvanlig mange på så lille et område. De er også ret mærkelig fordelt, idet omtrent halvdelen samler sig om Ribe—Koldingvejen, og største parten af de øvrige ligger lige ovenfor Skibelund krat og altså også i nærheden af vejen. Kun 9 høje findes på byens gamle marker, som man ellers skulde synes kunde været en begravelsesplads i passende afstand fra Maltbæk. Men når resten af byens jorder er højtom, da har det sagtens hvad de nordlige og vestlige dele angår også sin grund i at de både var skovgroede og for største del sumpede, og jorden mod sydvest har nok tildels været opdyrket fra Maltbæk.

Højene er for største del *enkeltgrave* fra øksefolkets tid (yngre stenalder, for c. 4000 år siden), dog ogsaa nogle fra bronzealder og enkelte fra jernalder. *Fundene* er ikke mange eller store. I to høje et par bronzesager, og sådanne skal være fundet i fem høje til. I 9 høje er fundet forskellige ting fra yngre stenalder: lerkar, flintøkser, flækker og flintaffald, nogle stridsøkser af andre stenarter, ravperler m. m. Da staghøj i 1904 blev fjernet fandtes under en mægtig stenpakning rester af et lig og 2 guldringe, hvis værdi var 160 kr.

De fleste af højene er nu helt sløjfede, endel er overpløjede og nogle afgraves efterhånden. Helt i behold er vel nu en halv snes, deraf kun en eneste fredet (mtr. 9 a, Stenninggård, 1912).

Af andre ældre minder kan nævnes et par *ulvegrave* på Askov Dalgård mark. De var fyldt med sten, som markerne der før var så rige på, og det har bevaret dem nogenlunde, så målene kunde skønnes: Dybde godt 4 alen, de andre mål 5×6. Nogle rester af træværket fandtes i bunden, men det meste deraf er vel ellers fjernet, da der ikke mere var brug for graven; også et lag muld, som jo

let samles efterhånden i en sådan åbentstående grav, fandtes på bunden.

At der har været — og endnu er — endel af den slags grave netop på markerne ned imod kongeaen er i og for sig rimeligt. Ulvene, som jo gerne især tog til efter de store krige, var for en stor del indvandrede over landbroen fra Tyskland, og især efter store nordiske krig og Napoleonskrigene har flertallet af dyrene vel nok været sådanne vagabonder. Men i de små skove og krat på egnen var ingen passende skjulesteder for dem. Kun de endnu næsten sammenhængende skove — Farrisskoven — fra Skodborg ud til Lillebælt har kunnet huse endel, og derfra kan de om vinteren, især i de strenge, have strejft i ret stort antal over på den nordlige side af åen. Især må vi tænke på tiden efter den store nordiske krig, thi ældre kan gravene ikke godt være, og efter Napoleonskrigene er der næppe kommen så mange ulve, at man har taget så vidtløftige forholdsregler.

Jærngruber synes der ikke at have været. Malt og Vejen sogne mangler vel også råmaterialet, men det er ellers ikke så langt borte, thi der findes hård og god myremalm noget vest for Foldingbro. Den smule jærn, man var nødt til at have: til ploven, til søm og hængsler, hammer og tang m. m. var ialfald endnu i Kr. IV's første tid *dansk* jærn, og man har vel fået det fra Vardeegnens jærngruber, som sikkert har forsynet en vid omegn, f. eks. *Heinsvig* som nærmeste produktionssted.

ASKOVGÅRDE UNDER »PRÆBENDET UNDER DET STORE TÅRN«, 1438—1579.

Den ældste skriftlige efterretning om Askov går meget nær 500 år tilbage. I året 1438 lod *biskop Kristjern* i Ribe indrette et kapel i Ribe domkirkes store tårn, og til alteret i dette kapel, der var viet til St. Lucius, gav han ved et brev (på latin) af 7. juni 1438 »alt vort gods i Moltæ sogn i Moltæ herred nemlig Abskowgarth, som er en hovedgård, en gård sammesteds, som Jacobus Godskesen beboer«, . . . endvidere gav han gårde i Estrup, Eskelund og Plovstrup, »tillige med alt vort øde gods i Malt herred liggende, købt af fru Bertha, enke efter Lage Knudsen«. (Kinch: Ribe 303 ff.) Denne Lage Knudsen har sandsynligvis boet på Askovgård og hans enke efter ham, og et ældre dokument af 1388 tyder på, at også Lage Knudsens fader Knud Lagesen har ejet gården (med underliggende fæstegård). En broder til ham ejede *Nielsbygård*, som allerede dengang var en ret stor herregård, men slægten var ikke adelig, thi i brevet af 1388 kaldes Knud Lagesen »beskeden mand«. Det var en storbondeslægt af sønderjydske afstamning, som i en årrække spillede en rolle på egnen. Hvornår daværende Askovgård (Askov Nedergård + $\frac{2}{3}$ af den nuværende Askovgård) er bleven hovedgård vides ikke, men rimeligvis er det netop sket i disse år og ved Lageslægtens virksomhed. Og værdigheden bliver da ikke af lang varighed, thi fra 1438 er gården, sammen med den underliggende fæstegård, selv for en fæstegård at regne, i 140 år under »præbendet under det store tårn« og siden i godt 200 år under Estrup. Også

navnet Askovgård forsvinder nu ret hurtigt; det bruges endnu 1554, men ikke 1579 og senere.*)

At komme 500 år tilbage med en landsbyes historie er ikke helt ringe. Men ganske vist er disse (og lignende) ting kun enkelte glimt i mørket, og de første 350 år fra 1438 af nævnes byen, i lighed med vore landsbyer i det hele, kun sjældent. *Tingsvidner* og *ejendomsdokumenter* er vore bedste (og snart eneste) kilder. De første indkaldes i anledning af ejendomshandel, arvesager, skeltrætte, mest ejendomssager altså, men dog også i anden anledning, som slagsmål, tyveri o. s. v. De sidste er jordebøger, matrikuleringer, fæstebreve, skøder, skifter m. m. Man ser altså, at det næsten altsammen drejer sig om *ejendom*, og havde vi ikke endnu bevaret ialfald en stor del af de herhen hørende ting, så vilde vi så godt som intet vide om befolkningens liv og færd i fortiden. Også *kirkebøgerne* giver ganske vist gode bidrag, men de begynder ikke før midt i 16 hundrerne, og mange steder fik man først begyndt hen i 17 hundrerne. Dertil kommer, at altfor ofte er den ældste — eller de ældste — kirkebog borte, brændt, ødelagt af fugt eller på anden måde.

Af tingsvidnerne får vi at vide (Gamle jyske tingsvidner, udg. af O. Nielsen. Askov, s. 90, 92, 94, 95) at *Hans Jessen* i Askov 6 oct. 1492 mageskiftede noget jord med Hartwig Tielowsen (Ditlevsen? Tjelleesen?) af Gram af

*) Det blev altså ved tilløbet. Askov havde, som vi ser, fået sin storgård, ligesom sikkert de fleste landsbyer har haft det, og havde en mand som Niels Jessen (se senere) levet 3—4 slægtled tidligere, så var vel byens skæbne blevet akkurat den samme som Estrups. Hvordan denne udvikling spænder af, om gården igen bliver en almindelig bondegård, eller den udvikler sig videre til herregård, beror helt på, om en dygtig slægt, eller blot en enkelt dygtig mand, bliver ejer af gården.

slægten Reventlow. Denne skulde have det, »som ligger østen for tingvejen«, og Hans Jensen det, som ligger vesten ved vejen.« Tingvejen gik tæt nordvest om Askov (fra Vejen til Malt) og skal den omhandlede jord søges på Askov mark, så har det ligget ret nær byen. Hartwig Thielowsen kan dog næppe have ejet gård i Askov, men mulig i Maltbæk, thi 18. okt. 1460 overlod væbner Johan Johansen til Theleff Ræuentlew alt det pantegods, som hans fader havde i pant af Knud Lausen, og som ligger over al Molt mark (d. v. s. er i fællig med den øvrige by) (O. N. 2). Denne Theleff Reventlow er jo sikkert Hartwig Thielowsens fader, og sønnen har arvet godset (i dette tilfælde en gård) efter ham. — Den 18. okt. 1511 skødede Knudh Persen i Askov, hans kone Kirstien og hendes søster Bolle Ebes på Gørding herreds ting til Per Andhersen i Storrop (Starup) deres del i en gård i denne by. Heraf kan vel sluttes, at Knudh Persen i Askov er bleven gift med en pige fra Starup, thi det er jo sandsynligvis hendes og søsterens fødegård, der er tale om. Den 2. aug. 1533 var Atzer Hanssen, Jes Kielssen og Nis Mickelsen i Askov *stokkemænd* (herredsnævninger) på Malt herreds ting. To år efter, 27 feb. 1535, mødte Atzer Hanssen og Terkil Brun fra Askov på samme ting og var med til at give 5 mænd af herredet, deriblandt Jes Kielssen i Askov, fuldmagt til at hylde Kristian 3. på Viborg landsting.

Det kan vel af dette sidste sluttes, at Jes Kjeldsen har været den mest ansete mand i Askov og i det hele anset på egnen. Han er sandsynligvis en af de to selvejere. Også de andre gårdes beboere kan vi ved den tid få noget rede på. I stiftelsesbrevet for det af biskop Kristjern indrettede kapel i domkirken i Ribe var indsat den bestem-

melse, at vikaren, den præst der betjente alteret, skulde være en af kannikerne ved kirken. Derfor betragtede disse det tilhørende gods som deres eget og indførte det i kirkens jordebøger som »præbendet under det store tårn.« En af disse jordebøger, fra 1554, men muligvis påbegyndt tidligere, er endnu bevaret, og her er også fæstegodset i Askov anført tilligemed indtægterne deraf:

Askoffgardt, (beboer anføres ikke, men vi kan måske slutte af senere opgivelser, at det er *Terkil Brun*), landgilden var 2 ørter rug, 2 ørter byg, 1 ørte havre, $\frac{1}{2}$ td. smør, 2 får, 1 svin og desuden gæsteri, hvis størrelse ikke angives.*)

En gård beboet af *Nis Michelsen*; den gav $1\frac{1}{2}$ ørte rug, $1\frac{1}{2}$ ørte byg, 1 får, 1 svin og gæsteri.

En gård beboet af *Enevoldt Nissen* og *Henrich Nissen* (vel Nis M's sønner); gav samme afgift som den forrige.

Her er altså nu tre fæstegårde istedetfor de to fra 1438. Det er imidlertid det samme gods som før, idet nemlig den oprindelige fæstegård under Askovgård er bleven delt i to, hvad der kan ses af landgilden. De to halvgårde yder ganske vist noget mere korn, men til gengæld yder Askovgård $\frac{1}{2}$ td. smør og 1 får mere end de to andre.

Af disse ting og af de hidtil nævnte navne kan sluttes en del om gårdenes deling, deres antal omkring denne tid og om deres beboere. Askovgård (som den var da den i 1438 blev solgt til biskop Krisjern) er åbenbart ikke delt endnu. Derimod har fæstegården afgivet den gård som på kortet af 1793 har nr. 3, og som dengang og senere også kaldes »Junkergården«, fordi den 1770—1833 ejedes

*) 1 ørte rug er 10 skp., 1 ørte byg 12 skp., 1 ørte havre 20 skp., 1 tønne korn var allerede da = 8 skp.

af en gren af Junkerslægten fra Andst (blev sidst i 30'erne forenet med nr 5 til nuværende Askov Nørregård). — Den lå et godt stykke fra modergården, thi mens denne (nr. 7+8) fremdeles lå nær Askovgård, så blev den nye gård flyttet et par hundrede favne mod nordvest hen til vejen til Malt (som også førte ud til tingvejen), omtrent der, hvor der i årene før og efter 1900 var fotografisk atelier. Af jordebogen ses det imidlertid, at den ene af de to mindre gårde har *to* beboere, Enevold og Henrik Nissen, og der kan utvivlsomt, med datidens (og senere) sprogbrug i minde, heraf gøres den slutning, at denne del af gårdene *atter* har været delt. Og da denne deling må henføres til *modergården*, så er det altså på den, at de to nævnte mænd bor. Vi kan vel også have lov at gætte på, at de er brødre, at det er deres fødegård, der er delt imellem dem (7+8), at deres fader er den også i jordebogen nævnte Nis Mikkelsen, og at endelig denne selv nu bor på nr. 3, som han har flyttet ud til sig selv, da sønnerne skulde overtage fødegården. Denne udflytning må jo så være foregået i årene omkring 1550. Delingen af modergården kunde i og for sig godt tænkes at være foregået tidligere, men da der i jordebogen eller andre steder intet samtidigt navn nævnes, der kunde henføres til den ene halvgård, så er det det rimeligste, at også denne deling er sket ved samme tid, at altså den oprindelige fæstegård under Askovgård allerede ved 1550 er bleven delt i tre gårde: 3—7—8 (kortet 1793). Denne Nis Mikkelsen synes da at kunne have været en mand med fremdrift i, økonomisk noget forud for de øvrige bymænd.

Askov bys fæstere hedder altså ved 1550 Terkil Brun (Askovgård) og Nis Mikkelsen og dennes sønner Enevold og Henrik. Selvejerne må da være *Asser Hansen* og *Jes*

Kjeldsen, som nogle år før nævnes i tingbøgerne, men om de har boet på hver sin side af dammen (den ene hvor Askov Nørregårds udhuse nu ligger, den anden på brugsforeningens grund, snarest noget sydligere), eller i en dobbeltgård (og da på sidstnævnte plads) ligesom Enevold og Henrik Nissen, ved vi ikke. Da imidlertid nogle år senere Peder og Hans Assersen, som vel må være Asser Hansens sønner, bor i dobbeltgård sammen (som må være fødegården) så er det første vist det rimeligste. Og da er det naturligvis heller ikke udelukket, at de kan have haft gårdfæller, men for Assers vedkommende er det ikke rimeligt, thi så kunde han ikke siden have overladt hele gården til sønnerne, og vistnok heller ikke for Jes Kjeldsens. Askov har altså 1550 haft 6 bosiddende mænd. Om selvejergårdene ved vi iøvrigt indtil 1579 ikke det mindste. Nogen stor forskel på den »jordegne« og fæsteren var der neppe, ialfald ikke så meget, som vi undertiden har forestillet os. Hverken i økonomisk eller social stilling eller i den almindelige anseelse var afstanden synderlig stor, og den skulde siden blive endnu mindre.

I året 1579 kommer så den store og skæbnesvangre ændring i byens kår for de følgende to århundreder. Da blev Askov revet med ind i tidens almindelige udvikling, som er den, at konger og herremænd lige ivrige søgte 1) at *samle* deres spredte bondegods, kongen omkring visse slotte: Koldinghus, Frederiksborg o. a., og herremændene omkring deres »sædegårde«, og 2) at *udnytte* det langt mere end før, især ved at pålægge *hoveri* og stadig øge det. Og den fælles årsag til begge dele er det *stigende prisleje* i det første århundrede efter Amerikas opdagelse (sølv- og guldrigdom). — Især i de 50 år fra 1570 til 1620 byttes og handles der med gårde og byer som aldrig

hidtil set. Ved reformationen, da det meste af kirkegodset blev draget ind under kronen, blev kongen pludselig landets største godsejer, på kronens vegne ganske vist, men han handler dermed ganske som det var hans private ejendom, og han har altså nok at bytte med.

En sådan lille rask »konghandel« kom altså også Askov ud for. De to fæstegårde under St. Lucius' alter tilhørte jo nu kronen, og da disse, såvelsom andet »krongods« i denne egn, lå ubekvemt for kongsgården Koldinghus's jagtdistrikt, så blev det, navnlig i årene efter 1570, mageskiftet bort til egnens herremænd, som til gengæld afstod gårde til kongen, som lå bedre for ham. (Se bl. a. O. N. Malt, Gørding og Skads herreder).

Men for bønderne var det en sølle handel. Det gik an at være fæstere under kirke eller kloster, »under krumstaven er godt at bo«, hed det. Og kronens bønder havde det også nogenlunde, når de blot var tilstrækkelig langt fra København. Men at være nabo til en herregård var knap så godt. — Ganske vist er det nok den *mindste* del af bondens elendighed i de følgende 200 år herremanden kan få skyld for, krigene med deres plyndring, sygdom og skattetryk var meget værre; men herremanden, som jo også led under disse ting, kunde ikke altid skåne bonden, selv om han gerne vilde. Dertil kommer, at skal man undersøge, hvordan nedgangen og vanskelighederne hen i 1600'erne *begynder*, så synes der at måtte nævnes *en skæbnesvanger overtro på fremgang og gode tider*, både hos kongerne og herremændene, og som medførte en mængde letsindige dispositioner, som kun få (og vel færre den gang end i senere tider) slap uden om: Man *forslugte* sig på gods, man *forbyggede* sig på de tilhørende gårde, og *man forgreb sig på bønderne* og deres arbejdsydelse,

da det snart viste sig, at man ikke kunde få det til at gå, fordi de gode tider hurtigt fik ende.

Men at blive knyttet nær til en sådan herregård, *Estrup* nemlig, blev altså i disse år, og i 200 år fremefter, Askovs skæbne.

Estrup er ingen gammel gård. Det er oprindeligt navnet på en landsby, som lå i sænkningen 4—500 meter sydvest for den nuværende herregård. Denne nævnes første gang 1553, da den kun var en større bondegård men dog en hovedgård, og med forpligtelse til at stille en rytter. Men da *Kristoffer Juel* noget senere arvede gården efter sin moder, Lene Rosenkrans, begyndte han, som andre adelsmænd, at samle bøndergods omkring gården. Før gårde, som han ejede i Koldingegnen, tilbyttede han sig 1573 og 1579 hos kongen (kronen) 4 gårde og 2 bol i *Estrup* by. Endel af disse gårdes marker blev efterhånden lagt til hovedgårdens. Under *Kristoffer Juels* efterfølgere, sønnen *Thomas* og dennes søstersøn *Mandrup Abildgård*, blev denne inddragelse fortsat, og da byen efter krigen 1658—60 var så godt som øde, idet der kun var en halvgård tilbage, forsvandt den snart fuldstændigt, og herregårdens marker bredte sig over det hele. Det siger sig selv, at sådanne udvidelser, her som andre steder, meget øgede hoveriet for de omboende bønder.*)

Mellem det gods, som *Kristoffer Juel* i 1579 tilbyttede sig *var også de to gårde i Askov*, som i 1438 var givet til *St. Lucius' alter* i det store tårn i *Ribe*; *men desuden kronens rettigheder i de to jordegne bøndergaarde*, d. v. s. skat, ledingsafløsning, gæsteriafløsning, jagt, fiskeri m. m. Men hertil regnedes også *retten til at »afkøbe«* bønderne *deres selvejendomsret*. Når man kunde lade denne »ret«

*) Se iøvrigt »*Fra Ribe amt*« 1933 s. 332—33.

(som juridisk set var meget tvivlsom) gå med i købet, så fik man mere for gårdene. — Det vil altså sige, at fra nu af er hele byen, ikke blot fæsterne, men også selvejerne, hørende under Estrup og afhængig af herremanden her.

Før mageskiftet blev godset synet og denne synsforretning, som er bevaret, lyder således:

Malt herred, Malt sogn, Askoff. En kirkegård, liggende til Riber domkirken, Thonnis Osterssen og Andhers Matzen ibor, skylder $1\frac{1}{2}$ ørte rug, $1\frac{1}{2}$ ørte byg, 1 skovsvin, 1 får, 2 mark gæsteri. Kan så 6 ørter rug, 3 ørter byg, 10 skp. boghvede. 30 læs eng, 12 svins olden når det vel tilbærer.

Nok en gård til domkirken liggende, Knudt Nielszen og Hendrick Nielszen ibor, skylder (ligesom den første). Kan så 5 ørter rug, 3 ørter 4 skp. byg, 20 skp. boghvede. 24 læs eng. 8 svins olden, når god olden er.

Nok en gård, kapitlets gods, Søren Terckillszen og Jens Terckillszen ibor; skylder 2 ørter rug, 2 ørter byg, 1 ørte havre, $\frac{1}{2}$ td. smør, 1 skovsvin, 2 får, 1 daler gæsteri. Kan så 10 ørter rug, 5 ørter byg, 2 tdr. boghvede. 50 læs eng. Ligger til samme gård 4 otting jord i skov og mark og et lidet enemærke, kan fede 20 svin, og gives der $\frac{1}{2}$ td. smør af den jord, som de haver i Moltbech mark.

En jordeggen bondegård, ibid., Peder Aszerszen og Hans Aszerszen ibor; skylder 5 Mark pendinge (penge), 7 alb. leding, 1 skovsvin, $\frac{1}{2}$ fødenød, 9 skp. kværsthavre, 1 gås med 2 skp. havre, 2 høns, 1 snes æg, 1 mark hår ($\frac{1}{2}$ pund), 1 daler gæsteri. Kan så 10 ørter rug, 4 ørter 2 skp. byg, 2 tdr. boghvede. 40 læs eng. 24 svins olden.

Erich Jenszen og Niels Michellszen, jordegne, 4 mark pendinge, 7 alb. leding, 1 skovsvin, $\frac{1}{2}$ fødenød, 9 skp. kværsthavre, 1 gås med 2 skp. havre, 2 høns, 1 snes æg,

1 mark hår, 1 daler gæsteri. Kan så 10 ørter rug, 4 ørter 2 skp: byg, 20 skp. boghvede. 40 læs eng. 24 svins olden.

Der regnes altså her med fem gårde i byen ligesom 25 år forud, men mens kun én dengang var dobbelt og havde to beboere, så er dette nu tilfældet med dem alle fem, og byen har da 10 beboere ialt. Der er altså sket stor fremgang, som disse år, indtil omtrent 1620, var fremgangsår overalt. Men nedgangen fulgte altfor snart, og den blev, på grund af krigenes råhed og elendighed, langvarig. Mens opgangstiden kan sættes til 2 menneskealdre fra ca. 1560, så varede nedgangen i 4, til c. 1750. Også Askov synes, ialfald under det gamle landbrugssystem, at være nået højdepunktet omkring 1600. Mere end de 10 bosiddende mænd fik den aldrig, ja det gik endog noget tilbage. Og årsagerne er lette at se. Der er først *krigene*, hvis følger vi senere kommer til, og dernæst *forholdet til herregården*. Thi husbonderne kunde være så humane de vilde, *systemet*, især som det kom til at virke i en nedgangstid, var og blev nedtrykkende, ofte ødelæggende, og det både for fæstere og selvejere. Byen var solgt til herregaarden, og det medførte en radikal forandring i hele den økonomiske stilling. Vi ved nok hvori den bestod: at mens Askov bønder hidtil har været fuldstændig hoverifri, så må de fra nu af drive husbondens jord, som tilmed stadig udvides; men vi kender intet til, hvad der kunde have været såre interessant, *hvordan* dette i enkeltheder har udviklet sig. Har Kristoffer Juel uden videre kunnet befale de hoverifri bønder på de nykøbte gårde at gøre hoveri til Estrup? Eller har han måttet forhandle med dem og har de fået nogen lempelse på anden måde? Ialfald får de ingen afslag i deres afgifter, som var væsentlig de samme til udskiftningen. Det er sandsynligt, at

herremanden både her og andre steder har anset det »nødvendige« hoveri som en selvfølgelig ret, når han ejede gårdene, men iøvrigt kan han have henvist til, at bønderne, (både fæstere og selvejere) altid havde ydet noget offentlig arbejde ved veje og vadesteder, undertiden vel også ved kongens gårde. Endvidere har de jo måttet yde den nødvendige kørsel, når afgifterne, i naturalier, skulde leveres i Ribe. Alt dette har herremanden nu ment at kunne overføre til sig, på *sine* veje og marker. Dette sidste er jo nok et lille hop i logiken, men det kom man over ved at henvise til, at sådan benyttedes de andre nærmestboende bønders arbejdspligt, — her Estrup by og Eskelund, og at enhver hovedgård efter gammel brug blev drevet ved hoveri eller delvis hoveri. Det må også huskes, at dette endnu på det tidspunkt (omkr. 1600) var såre lemfældigt, og det er vel ikke udelukket, at Askovbøndernes hoveri også foreløbig var en ubetydelighed, thi Estrup var indtil dette tidspunkt kun en større bondegård. — Men den tid kom, da hoveriet var 4—5 dobbelt eller mere, dels ved bedre drift, men især ved den *udvidelse af hovedgårdens jord*, som man ser over alt i de følgende 200 år, i dette tilfælde ved *den fuldstændige ødelæggelse af Estrup by* og inddragning under hovedgården. Lidt efter lidt altså, som der blev brug derfor får også Askovbønderne hoveribyrdens at føle.

Ja men Askov havde jo 2 selvejergårde (med 4 beboere)! Imidlertid var skellet mellem disse og fæsterne allerede dengang noget flydende, ialfald nogle steder, og de blev ikke skånede, når de boede i samme sogn, hvor herregården lå, og herremanden kunde finde mange midler og lejligheder til at tvinge dem, trods al protest. Til lige ser man som oftest det spil, at selvejernes egne by-

fæller, nemlig fæstebønderne, uden egentlig at ville det kom til at stå på herremandens parti, idet de så skævt til, at nogle af byens mænd skulde være fri, mens de måtte slide. Man må her erindre, hvor stærkt og gennemført *fællesskabet* — og ligheden — ellers i alle ting var, og alene den tvang, som selvejerne her mødte, havde de i længden ondt ved at modstå. Mod herremanden kunde selvejerne protestere, de gik ingenlunde modstandsløs ind i fæsternes række og ofte har de ført sagen lige til højesteret, men med deres egne byfæller var sagen en anden. — Deres stilling blev derfor efterhånden mere og mere lig fæsternes, kun at deres afgifter, der bestod i de gamle skatter til kronen, i almindelighed var noget mindre end fæstebøndernes »landgilde«. Hverken Kristoffer Juel eller hans efterfølgere har heller benyttet den ret de fik med i købet: at afkøbe bønderne deres ejendomsret. Det var unødvendigt, thi ganske stille gled selvejerne ind i fæsternes række, endog i den grad, at der ikke ved udskiftningen og købet af gårdene gøres mindste forskel: de måtte uden nogen som helst lempelse i prisen købe deres egne gårde ligesom fæstebønderne. Endnu 1661 kaldes ganske vist fæstegårdene Askov (matrikulsarkivet) for »Estrup tjeneres *fæstegods*«, mens selvejergårdene kaldes »Estrup tjeneres *bøndergods*«, og utvivlsomt er det meningen med disse udtryk at sætte skel mellem fæstere og selvejere, men da ikke blot begge kaldes *tjenere* men også er det, så betyder skellet i praksis intet.*) Til en sådan indordning af omegnens bønderbyer under herregården hørte også ofte en *rebning* eller omrebning af byens marker (solskifte). Askov er utvivlsomt en rebet by; det ses af agerde-

*) Om dette vanskelige og lidet oplyste spørgsmål se bl. a.: *Hans Knudsen*: Danske lovs bestemmelser om selvejerbønderes hoveri

lingen, trods den forstyrrelse, som efterhånden er kommet deri, når man skal dømme efter udskiftningskortet. Men det ses også af gårdenes nummerorden, hvad enten man

(festskrift til Kr. Erslev). Det ser jo pænt ud, når, ifølge denne lov, selvejerne kun skulde yde $\frac{1}{4}$ hoveri mod fæstebønder, det var utvivlsomt fra regeringens side et forsøg på at redde den sidste rest af en selvstændig bondestand. — Men omstændighederne var stærkere end regeringens love. Ja det gik endog sådan, at denne bestemmelse blev selvejerbønderne til mere skade end gavn. Fra godsernes side gjorde man nemlig alt for at få en sådan »uregelmæssighed« fjernet, og skønt det slet ikke fra gammel tid havde været skik eller *nødvendigt* at have papirer på at man var selvejer, så blev dette nu ikke blot hyppigere og hyppigere forlangt, men godsejerne fik næsten altid medhold hos de mere og mere juridisk indstillede embedsmænd, når sådanne papirer ikke kunde fremvises. Og dertil kom så presset fra selvejernes egne byfæller, fæstebønderne, som ikke vilde finde sig i en sådan ulighed.

Men der var, både før og efter »danske lov,« mange andre midler til at få selvejerbonden til at bøje sig. Han kom måske i resistance med landgilde, eller han kom til at skylde herremanden korn eller kreaturer. Der kunde så gøres udlæg i ejendomsretten. Det skal også være forekommet, at herremanden stak den tiltrædende selvejerbonde (som jo sjælden eller aldrig kunde læse skrift) et almindeligt fæstebrev ud istedetfor et husbondholds-brev. Eller man »processede« ham fra gården, og den næste bruger måtte så overtage den som fæstegård. Det skal især Sofie Amalies embedsmænd (1670—85) have været dygtige til.

Og så var det måske dog *krigene* og deres elendighed, der også her var mest ødelæggende. De selvejergårde, som under krige og sygdomme blev forladt eller på anden måde øde blev aldrig til selvejergårde mer. Når de igen blev besat, sørgede herremanden for, at det skete *på fæstebondens vilkår*. Ad den vej må vistnok en overmåde stor del af selvejergårdene være blevet fæstegårde. Og efter den tilstand, Askov by var i efter 1660, kan det antages, at vi ialfald for denne bys vedkommende her har den *væsentlige* årsag til at selvejerne ikke har kunnet hævde sig.

holder sig til kortet eller til markbogen et århundrede tidligere: gårdene kommer i nummerorden *med* solen og i regelmæssig rækkefølge. Hvornår rebningen er foregået ved vi ikke, men det er det sandsynligste, at det er Kristoffer Juels (eller sønnens) hånd der her har grebet ind, — nu da gårdene var væsentlig ligestillede, skulde der også være orden i markfordelingen, og også den uregelmæssighed i størrelse, som efterhånden var kommen frem, er samtidig så temmelig blevet udjævnet.

I synsforretningen af 1579 er endvidere anført både *afgifter* og *udsæd* for de forskellige gårde. Det ses af de første, at selvejerne langt fra var skattefri, men deres afgifter var dog knap så store som fæsternes. De består af mange forskellige ting, som er kommen til lidt efter lidt i tidens løb. Først en skat i penge, dernæst en ret ubetydelig ledingsafløsning, men herhen hører dog også de 9 skp. kværsthavre. Kværst er en forkortning af kvær-sæde (sidde kvær = sidde stille, hjemme nemlig når de andre drog i krig. Det var på dette tidspunkt forlængst blevet det almindelige, at bønderne betalte en sådan afgift, istedetfor selv at deltage i »ledingen«). En fødenød vil sige, at der på gården, *helgården*, skulde fødes et stykke kvæg for kronen, nu for herremanden; et skovsvin er et magert svin, som bonden leverer til fedning i herregårdens skov; de to skp. havre der skal leveres sammen med gåsen er vel sagtens bestemt til fedning af denne. Endelig er der gæsteri. Ligesom endel af de øvrige afgifter er også denne ældgammel og bestod, som navnet siger, deri, at hver gård, fæster som selvejer, skulde huse »landsherren« (biskop, lensmand, undertiden kongen) én nat årlig og underholde ham med folk og heste. Denne byrde var nu, ligesom leding, afløst med penge, 1 daler for hver

helgård, og sådan gik det efterhånden også med de andre naturalier, hvad enten de svaredes til kongen eller herremanden.

Gårdenes *udsæd* er ialt 41 ørter rug, 19 ørter og 8 skp. byg og 10 tdr. 2 skp. boghvede, tilsammen 91 tdr. Det kan nok passe til den jord som var dyrket, det var i 1683 323 td. land, og i 1579 sikkert ikke mindre. Mere end $\frac{1}{3}$ af landsbyernes jorder var ikke tilsået, snarest mindre, og da udbyttet allerhøjest var 3 gange udsæden, så avledes der på Askov marker dengang ikke mere end på en middelstor bondegård nu om dage, og det uagtet, at det var mange hundrede år siden, at man var gået over til egentlig agerbrug og til at lade *kornet* være den væsentlige del af gårdens udbytte. Dette i vore øjne mærkelige forhold havde, som vi senere skal se, også mærkelige, ofte sørgelige følger. Bl. a. måtte det medføre, at rugen, brødkornet, kom til at spille en uforholdsmæssig rolle ($\frac{4}{7}$ af udsæden), at der altfor let blev knaphed på korn, og at korn, især rug, altid var *uforholdsmæssig* dyrt og til tider ikke til at betale. Dette er vel den væsentlige grund til, at der altid kun avles lidt havre, i Askov slet intet, og de opførte havreafgifter må vel så allerede dengang have været omsat i penge. — At *høet* spillede så stor en rolle (forholdsvis) bødede vel nok noget på den her omtalte vanskelighed, men høet var efter vore begreber rigtig nok ikke ret meget værd, hvad man ligefrem kan se af de betegnelser der bruges. I 1579 sættes høavlen til 184 læs ialt. Det er jo en stor hjælp til overvintring af dyrene, når de absolut ingen korn kunde få, men særlig rigeligt til 10 gårde er det ikke, thi man må erindre, hvor bitte små læssene var, de regnes senere til 32 lispund = 512 pund. Kørne har næppe givet mælk om vinteren, ialfald

ikke efter jul, især da man jo nok har sørget for at have forårskælvere. — På denne magerhed kunde det jo bøde lidt, når man kunde slagte en oldengris på 4—500 pund ved juletid; hvor fed den var er en anden sag; men når oldenhøsten i byens skove var nogenlunde, så var den næppe at foragte, og så skal jo dette »oldenflæsk« have været ganske overordentlig velsmagende, omtrent vel som vi vilde fede en gris med nøddekerner! 88 sådanne magre svin kunde man få i god fedestand, »når god olden er«. Det er jo næsten 9 til hver gård, og her må vel nok have kunnet blive noget *til salg*. Sandsynligvis har der også kunnet sælges nogle heste, lam og magre stude; endvidere om efteråret en smule smør og honning. Dette var sagtens de væsentlige af indtægterne. Nogle rede penge måtte der jo skaffes, ialfald til skatter, og der *var*, trods al selvforsyning, også ting som man *måtte* have og ikke selv kunde producere, f. eks. salt og jærn.

Udviklingen m. h. t. gårdene i Askov har altså indtil 1579 været den, at først er de formodede to oprindelige gårde blevet til fire, kun ved vi slet intet om hvornår og hvorledes. Dernæst er den ene, fæstegården under Askovgård (på kortet 7—8) omkring 1550 bleven til to og vel at mærke således, at den ene er flyttet ud. Der er altså i 1550, men heller ikke før, fem gårde, og dermed regnes der også i 1579. Men samtidig, eventuelt før, begynder en anden deling, hvorved fremkommer det vi har kaldt *dobbeltgården*. Hvor gammel denne måde at dele gårdene på er, ved vi ikke, men den er antagelig fra oldtiden af, da det jo lå så nær, at slægten, familien, måtte holde sammen, eventuelt til fælles forsvar, med våben i hånd. Og den har ikke blot været til udskiftningen, men et godt stykke længere. For det meste var den adskillende længe

fælles, sådan at man havde hver sin ende af den, de øvrige bygninger var gerne vel skilt fra hinanden, og agrene i marken deltes (for det meste) på langs, så disse agre, for hver gårddeling, blev smallere. Iøvrigt var en del redskaber, såvidt gørligt, fælles, om end også det kunde have sin vanskelighed. — Det sandsynligste er, at den tvedeling, der fandt sted af fæstegården (7+8) omtr. samtidig eller helt samtidig med udflytningen 1550 er den første i Askov, men da i 1579 alle fem gårde er delt på den måde, så er de andre fulgt hurtigt efter, — et udtryk, som før nævnt, for ret gode tider. —

Alle 10 besiddere er denne gang nævnt ved navn, og m. h. t. fæstegårdene er der heller ikke tvivl om, hvordan de forskellige navnepar skal fordeles. På Askovgård bor Søren og Jens Terkilsen, vel sagtens Sønner af Terkil Brun. På Fæstegården (den oprindelige, 7+8) bor Knud og Henrik Nielsen, den sidste sandsynligvis den Henrik Nissen som boede der 1554, idet man ikke dengang skelnede mellem Nis og Niels, Jes og Jens o. lign., Knud Nielsen er vel hans broder. På nr. 3 møder vi nye navne, bl. a. for første gang navnet Oster (Astrath) som nu holdt sig i Askov i et par hundrede år. — På den ene selvejer-gård (4+5) bor de to brødre Peder og Hans Assersen, Asser Hansens sønner, og på den anden (1+2) Erik Jensen og Niels Mikkelsen, hvoraf den sidste vel er i slægt med Nis Mikkelsen, og den første kan, idet som sagt Jes og Jens ikke holdes ude fra hinanden, være Jes Kjeldsens søn. — Man kan også mærke sig, at ved siden af de med kristendommen indvandrede navne, Mikkel, Mads, Peder osv., er der endnu på dette tidspunkt bevaret endel af de gamle danske navne: *Lage, Knud, Asser, Terkil, Oluf, Kjeld, Brun, Oster, Tonnes, Svend, Erik*. Og når und-

tages Asser og Oster, så findes de vist alle på egnen endnu. *Godske* er derimod tysk.

ASKOV UNDER ESTRUP. I.

Fra 1579 til matrikuleringen 1688.

I hele Kr. 4. regeringstid og noget før og efter, i omtrent 80 år, hører vi nu intet som helst om Askov. Der er ingen tvivl om, at de frygtelige indfald og plyndringer af 30 årskrigenes lejeskarer, og som strakte sig helt til Skagen både 1627 og 1644, også er gået hårdt ud over Askov, måske endda særlig hårdt, da den lå tæt op ad den ene gren af den gamle hærvej (over Skodborghus) og ikke langt fra den anden (over Foldingsbro); men vi ved ikke meget derom. Kun hedder det om præsterne i Vejen, Malt og Brørup, at de i 1635 blev fritaget for skat (foreløbig), imod at der pålagdes de andre præster (i herredet) så meget mere, da de var kommen i armod i ufredens tid, fordi de boede på alfarvej og deres sogne var ringe. (O. N. 70). Inden vi når til 1660, da der kastes en smule lys over tilstanden, har vi ikke andre dokumenter af betydning end et skifte i Malt herreds tingbog af 24. jan. 1657 efter salig Mogens Olufsen i Askov, hvis søn, Niels Mogens, skulde overtage gården. Det lyder således:

»Først 10 fag salshus, som var tægt med lyng, item derudi en teglskorsten, lofte, døre, skabe, vinduer, og hvis andet nagelfast er, hvert fag 3 sletdaler, er 30 sld. 25 fag ladehus vesten i gården, som var brøstfældig både på tække og stolper, hvert fag 2½ mark, er 15 sld. 2½ mk. Det liden sønderhus, som er 9 fag og helt brøstfældig, fag 2 mk., er 4½ sld. Alt plov og vogne og de redskaber, som fandtes i gården, som var helt ringe, sat for 4 sld. 1 egebord i stuen sat for 3 sld., 1 esche skive 2 mk., en stor gammel bing 3 sld.,

Men gælden er ialt 356 sdr. 3 mk. 2 sk., deriblandt dog 200 sld. til sønnen Niels og 71½ sld. »efter brev og børnegods«, d. v. s. umyndiges arv. — Betegnelserne sld., dl., dr. og sdr. betyder alle *sletdaler* (8 mark = 2 kr. 66 øre, i modsætning til speciedaler, som er 4 kr.), man ser jo, at betegnelserne i skiftet heller ikke iøvrigt er videre konsekvente.

Det er vist ikke så sikkert at dette just er fattigdom.

en mindre bing 2 sld., en kværn 1½ dr., to ølkar 1½ dr., en gammel bryggekedel vog 1½ pund (vistnok lispund) 8 mk., 1 liden kobberkedel 3 mk., 1 messing ljestage 2 mk., et gammelt tinfad 8 sk., ildtang, kielsche (kedelkrog) og rist, en øxe, 2 leer og en tørvespade 1½ dr., et gammelt skrin 3 mk., 1 skæppe, 2 sække, 1 sold 1 sld., 10 gamle suaret (drejede) stole 2 mk., en gammel egekiste 1½ sld., et dejtrug 12 sk., en bismær 1 mk. en lågløs kiste 2 mk., en gammel ølbolle 2 mk. Alt sengeklæder, som fandtes i huset, som var ganske ringe, sat for 10 sld., Niels Mogensens egen seng undtagen, som han nu i boet haver indført. Levende kvæg: En brun fole (ung hingst) sat for 24 sld., en brun hoppe 16 dr., 1 gammel grå hest 12 sld., 1 skimlet hoppe 20 sld., 1 brun hoppe 18 sld., 1 gammel skimlet hoppe 3 sld., 2 stude, 1 grå og 1 sorthjelmet 15 dr., 1 grå tyr 8 sld., 1 gammel grå ko 4½ dr., 3 stude, 2 sorte og 1 blakket, som er små, sat for 12 sld., en sorthovedet kvie og en sort, begge sat for 6 dl., en rød ko 9 sld., 1 sort ko 7 dr., en sorthovedet og en grå ko 12 sld., en sorthovedet ko 6 dr., en skimlet mærplag 4 dr., 3 gæs 1 sld., 10 svin store og små 5 sld., 14 får og 6 lam 12 sld., 5 sider magert flæsk, siden 3 mk., er 3 dr. 3 mk. — Korn i laden: Rug, utærsket, 6 tønder, tønden 2 sld., er 12 sld., 4 td. byg, tønden 2 sld. er 8 sld., havre 2 tdr. for 10 mk., boghvede 2 tdr. for 10 mk. Hø som fandtes, sat for 15 sld., gøden i gården sat for 3 dr. Rugsæden anlangende, da efterdi S. Mogens Pedersen for lang tid siden haver opladt gården for sin søn Niels Mogensen, som ham og i fæste haver, satte vi det for frøgælden (udsædsværdi) nemlig berettet at være udsået 6½ td. 1 skp., td. 2½ dr., er tilhobe penge 16 dr. 1 mark. Tilstående gæld hos Jes Hansen i Drostrup 6 dr. 1 mk. Summa al formue er 360 dr. 1 mk. 12 sk.«

At *husene* er simple betyder, som vi skal se, ikke så meget, og bohave og klæder var for det meste uhyre nødvendigt. Mere betænkelig er det, at »plov og vogne og de redskaber, som fandtes i gården,« kun kan sættes til 4 sld., især når man ser et egebord sat til 3 sld.! men her kan jo have været særlige grunde, som vi ikke kender; måske har den gamle ikke syntes om forbedringer! Ialfald er der både en god besætning i stalden og passende korn i laden. 7 heste og plage til 97 sld. og 1 tyr, 5 stude, 6 køer, 2 kvier til 79½ sld. er ikke så ringe og noget bedre end besætningerne på bøndergårdene nogle år senere.

Der er to prisansættelser, som giver os et godt indblik i bøndernes forhold dengang, og vækker adskillig eftertanke, nemlig *prisen på huse* og *prisen på korn!* Det er ikke langt fra, at én hest kan betale hele stuehuset, høet er sat til samme pris som ladebygningen, og et egebord og en egekiste er sat til det samme som »sønderhuset« på 9 fag! Disse udhuse er jo nok forfaldne, men man undrer sig alligevel. — Sammenhængen er, at for det første var bygningerne *altid* simple, selv om de var nogenlunde vedligeholdte, hvad det næsten altid synes at skorte på; men dernæst var det simple materiale, de var rejst af, endnu billigere end man skulde tro. Ler og lyng kostede kun arbejdet, træet, som var det værdifuldeste af materialet, vel egentlig heller ikke andet, thi havde man det ikke i sin egen skov så fik man det vistnok gratis eller så godt som gratis i herregårdens. Endelig er der arbejdet med rejsningen. Det er altså egentlig arbejde altsammen, men da i et sådant tilfælde alle byens beboere hjalp hinanden, så kunde heller ikke det sættes synderlig højt og blev det i hvertfald ikke. — Derfor betyder det heller ikke så meget, som det for os ser ud til, når der tales om brøstfæl-

dige bygninger, det var snart rettet og uden store udgifter, når man kunde få sig taget sammen dertil; ligesom en brand heller ikke var så alvorlig som man vilde tænke (da der ingen assurance var), når blot kreaturerne blev reddet og branden ikke iøvrigt var for omfattende. Under større uheld eller i krigstilfælde, når halve eller hele byer brændte og tillige andre ulykker stødte til, var sagen naturligvis en anden.

Mærkelige er som nævnt også *kornpriserne*. Med 4 tdr. rug kan man (gennemsnitlig) betale en ko, man kan få 4 svin eller 3 får for en tønde rug eller byg. Med 25 td. af disse kornsorter kan man betale aller gårdens bygninger! Denne mærkelig høje kornpris (forholdsvis) hænger jo først og fremst sammen med det ringe udbytte (c. 3 fold), hvis nyttevirkning yderligere forringedes derved, at en så forholdsvis stor post, $\frac{1}{3}$, måtte tages fra til udsæd, mens vi nu nøjes med $\frac{1}{12}$ — $\frac{1}{20}$. At avle korn var et lykkespil; altfor ofte svigtede det, og så hang sulten den tids mennesker over hovedet. Sådan var forholdet indtil udskiftningen og tildels betydeligt længere, og den meget høje kornpris, sammenlignet med andre ting, ses også i alle skifter, hvori korn indgår, lige fra Vendsyssel til Sønderjylland og sagtens også på øerne. At denne pris er en anden (lavere) end den der plejer at anføres efter kapitelstaksten (se bl. a. Det danske landbrugs historie I, 129, 144—45 og 171) har ikke noget at sige, da det er *forholdet* mellem de vurderede ting, det her kommer an på. Skiftevurderinger var af flere grunde altid lav, når det var søn eller datter, der skulde overtage ejendommen, og det var det jo gerne. I 5 skifter fra 1657, 1721, 1758, 1762 og 1781 er rugen sat til c. 5,40 Kr. td. gennemsnitlig; men kapitelstakstprisen var 7,60. —

Knap et halvt år efter dette skifte begyndte den *tredje* krig med fjendtlige indfald og plyndringer i mands minde. Hvis det er gået Askov nogenlunde i de to andre tilfælde, så slap byen ialfald ikke denne gang for sin del af ulykkerne, så meget mindre, som den som før sagt, lå mellem to grene af den gamle hærvej. Dette forhold kom byen og egnen til stor skade, thi vel havde den ene vej, den over Skodborghus, været lukket siden 1576, men selvfølgelig kun på selve den dengang oprettede »toldgrænse«; både nord og syd for åen blev vejen fremdeles brugt og var fremkommelig for tropper. — Det er bekendt nok, at af disse tropper var »hjelptropperne«, vore egne allierede, langt de værste. De bestod for en del af 30 årskrigens hærrester og stammede iøvrigt for største del fra Europas mest uciviliserede folkeslag. De havde tilbragt hele deres liv i hin tids rå krige og anså plyndring og røveri for deres selvfølgeligelige ret, og mulig modstand blev slået ned ved al slags vold og mishandling og afbrænding af gårdene.

I 1659, vistnok fra februar til august, mens de forgæves fredsunderhandlinger stod på, havde disse »hjelptropper«, væsentlig polakker, en hovedlejr i *Skudstrup*, tæt syd for Kongeåen, en afdeling synes også at have ligget i Malt sogn (sandsynligvis helt nede ved Kongeåen i sognets sydvestre hjørne, hvor lejren var værnet af Kongeåen mod syd og af Sønderskov møllebæk mod vest), thi præsten i Malt, Jacob Simonsen, klager, at »præstegården ... er bleven en del afbrændt og det andet bortført til den store polske lejr, som et halvt år og noget derover stod på *Skudstrup mark* og *her i sognet*, dertilmed ere alle mine sognefolk uden få mennesker slet uddøde og stederne mestendel afbrændte, så mig ingen levnedsmiddel

i ringeste måde er bleven efterladt.« (O. N. 24). Og præsten i Vejen, Gregers Kristensen, siger 1664 at «disse ringe sogne, beliggende hos den store generale polske lejr, bleve med folk og andet ganske øde og endnu udi ynkelige måder forefindes, så jeg fattige mand kan ikke nye den ottende del at ligne mod forrige tider«. (O. N. 51). Sådanne indberetninger skal måske ikke altid tages altfor bogstavelige, men at tilstanden var forfærdelig, ikke mindst her på egnen, ses tydeligt nok af de beretninger og klager, som landets godsejere efter krigen indsendte til regeringen. Det var vel ikke *just* disse klager regeringen brød sig om, den ønskede kun *jordebøgerne*, for at de nye skatter, der nu under enevældens mere faste — og dermed kostbarere — ledelse var nødvendige, kunde blive pålignet retfærdigst muligt. Men klagerne fik man ialfald med i købet, for at man skulde vide, at der måtte fares med lempe. Også disse beretninger skal altså læses med nogen kritik, men at det stod sørgeligt til er øjensynligt, og det viser også til overflod vor landbohistorie i det følgende århundrede. Man var *meget* længe om at komme til kræfter efter ødelæggelsen, og siden stødte ogsaa andre ulykker til. Der synges i de følgende tider stadig den samme vise: forarmede bønder, ussel drift og udbytte, øde gårde og høje skatter, som ikke kunde betaales.

For Estrups vedkommende har vi endog *tre* jordebøger med tilhørende indberetninger. Den første er indsendt 1661 af Eggert Abildgård, men han måtte allerede året efter, ødelagt af krigen, sælge gården til Margrethe Reedtz til Rydhave, enke efter Malte Sehested, og dermed gled gården altså ud af Juelernes slægt, som havde ejet den sålangt tilbage, som vi kender noget til den. I de følgende 90 år, indtil gården kom i Lautrupslægtens besiddelse (1751) havde den ikke mindre end 9 ejere! — De to andre

jordebøger stammer fra Margrethe Reedtz, og igennem disse tre bøger får vi en del at vide i al almindelighed om bøndergårdenes tilstand og om deres beboeres skæbne. I Eggert Abildgårds indberetning hedder det: »Dette forskrevne mit gods have polakkerne så ruineret, som stod hos dennem en ganske sommer igennem, så det aldrig står til at bedre.« Margrethe Reedtz er lidt udførligere, efter at have beskrevet ødelæggelsen siger hun: »dog den meste del er ikke aleneste øde men med stor besværlighed ejendommen til samme øde steder at finde nogen rigtighed om, eftersom folkene dette tilforn haver besat, er ganske med deres børn bortdøde, den tid den store sygdom var der i forleden fejdetid, polakkerne lå her.« (O. N. 10).

Begge beretninger nævner altså polakkerne, som skyld i ulykkerne. Men Margrethe Reedtz nævner tillige »den store sygdom« — den som blev lige skæbnesvanger for befolkningen og for polakkerne selv, og som afstedkom langt de største lidelser og ulykker. Det var ikke »pest«, som det undertiden hedder, men »plettyfus«, også kaldet »sprinkler«, den farligste og mest dødelige af alle tyfus-sygdomme, og især var den farlig dengang, da man stod helt værgeløs over for alle smitsomme sygdomme. Den synes altid at have fulgt hærene og kendes lige fra 30 årskrigen til den russisk-tyrkiske krig 1877 som den egentlige krigssygdom, som afstedkom uhyre tab, idet ofte halvdelen af de angrebne og derover døde. — Det må for polakkerne have drejet sig om døde i hundredvis, og det sagn fra egnen, at der på Skudstrup mark er en *polakkirkegård* har i høj grad sandsynligheden for sig. Hvis de mange lig var ført til Skodborg kirkegård, så måtte der vel dog findes beretninger derom, skriftlige eller mundtlige, og dertil kommer som endnu væsentligere, at de ka-

tolske polakker næppe yndede at bruge en protestantisk kirkegård, men har hellere indviet deres egen; og endelig det rent praktiske, at der fra lejren var $\frac{1}{2}$ Mil til Skodborg kirkegård, en vej, man har skullet over hver eneste dag i lang tid, om ligene skulde føres dertil. — Men *befolkningen* blev næppe mindre medtaget, hvad både indberetninger til regeringen og de få kirkebøger, som går så langt tilbage, vidner om. Især var august og september maaned 1659 frygtelige; da døde f. eks. i Øse sogn ved Varde 137 mennesker, som må antages at være mindst $\frac{1}{3}$ af befolkningen. I årets løb døde ialt 190. (Lorensen: Øse sogns hist. 36 flg.) Estrup synes at være omtrent uddød, efter krigen ligger gårdene øde på en halvgård nær, og alle gårdene drages nu helt ind under herregårdsmarken. Når så hertil kommer de andre kriges ødelæggelser, så kan vi skønne, at det ikke siden den sorte døds dage har set så elendigt ud i vort land som dengang. Men sognene langs hærvejen var dog de værst medtagne, og til dem hørte altså Malt sogn. Markerne var udyrkede, gårdene oftest forladte, idet beboerne enten var døde eller bortflygtede. Også præsterne på disse egne havde for største del forladt deres embeder og opholdt sig, tilligemed andre flygtninge, i Ribe, som var stærkt besværet af de mange fremmede. Både Malt, Vejen, Andst, Lejrskov, Føvling og Gørding, tilligemed mange andre sogne var i lang tid uden præster (O. N. 121).

De tre før nævnte jordebøger giver god besked om, hvordan tilstanden var i Askov. Af Askovgård (navnet bruges dog ikke) er ifølge Eggert Abildgårds jordebog den halve øde og den halve brændt. Ligeledes var den ene halvdel af fæstegården brændt, og da vi har set, at denne gård allerede 1579 er delt i fire, så vil det sige, at her

er brændt to hjem. Ligeledes var den ene selvejergård brændt, ifølge matriklen »øde og afbrændt«, og da også hver af selvejergårdene var delt i to vil det sige, at også her er to familier bleven husvilde. Endelig var af den anden selvejergård den halve part øde. Af de ti gårde eller gårdparter, hvøraf byen bestod (måske dog ved den tid kun 9) er altså 5 brændt og 2 øde, kun 3 (eventuelt 2) er fremdeles beboede, men gårdene er forfaldne og beboerne »ganske arme«, besætning er for største del borte og bygningerne brøstfældige »på tag og fag«. Byen må have set sørgelig ud. Også *forandring af ejernavne* ved den tid tyder på, at en stor ulykke har ramt den. Eggert Abildgård nævner de gamle (hvad enten de er borte eller ej), Margrethe Reedtz og matriklen af 1664 de nye. Askovgård har ifølge den første Mogens Pedersen og Nis Andersen som fæstere. Margrethe Reedtz har derimod As-ser Ottesen og Niels Ostensen, som jo vist nok, efter navnene at dømme, begge stammer fra byens gamle beboere; de samme to navne nævnes i matriklen af 1664. Fæstegården, vist nok den del, som lå nærmest Askovgård (senere

*) En af disse tragedier kan måske skimtes. I 1852 fandtes i Søren Pedersens lade (gård nr. 7) en mængde kostbare sølvsager gravet ned i en almindelig jydepotte. Årstallene — 1636, 1636 og 1640 — henfører fundet til disse krigsår, og det er utvivlsomt også et krigsbytte, ikke en skat, som andre steder, skjult for fjenden, thi for det første er der altfor mange navne (10 navne på 9 stk. sølvtøj) og ingen af disse navne hører, så vidt man kan se, hjemme i Askov.

Fundet er sandsynligvis taget fra en polsk rytter af en af mændene på den omtalte gård. Denne beboes på den tid af Svend Ostensen og Knud Pedersen, og da efter krigen den sidste er borte og gården er brændt, så kunde det jo tænkes, at det er polakkerne, der har taget hævn for deres forsvundne kammerat. Men hans gods har de altså ikke fundet.

Om dette fund se J. Olrik: Drikkehorn og sølvtøj. 1907, s. 130.

7+8) har ifølge Abildgård Svend Ostensen og Knud Pedersen, men Margrethe Reedtz, Svend Ostensen og Søren Hansen, og disse to nævnes også i matriklen 1664, Svend Hansen dog på nr. 3. Den ene selvejergård beboedes ifølge Abildgård af Otto Assersen (som var sandemand i 1657) og Hans Ostensen, Margrethe Reedtz og matriklen 1664 anfører kun den første. Den anden selvejergård beboedes af Nis Jensen og Nis Michelsen, siden af Antonie Knudsen og Niels (skal vel være Nis) Mikkelsen. De findes begge anført i matriklen 1664, men i den anden jordebog fra Margrethe Reedtz står kun Antoni Knudsen. Her er altså kun anført 6 (mulig 7) beboere istedetfor 10, og nogle af disse synes at være kommen til andet steds fra. Alligevel er der i 1664 kun én øde gård, nemlig den som siden (på kortet) fik nr. 4. Den blev i mange år efter drevet fra nr. 9. At de andre kan være i drift kommer jo fra *dobbeltgårdssystemet*; når en beboer af en eller anden grund forsvandt, så drev den tilbageværende hele gården, hvad han vistnok ligefrem fik ordre til. Det var ofte meget svært for herremændene i årene efter 1660 at skaffe fæstere til gårdene.

De nævnte jordebøger var altså indkrævet for at man kunde få et skøn over, hvordan de nødvendige skatter retfærdigst kunde fordeles. Da det hastede greb man til det grundlag, som lå nærmest for hånden, nemlig *landgilden*, fæstegårdenes årlige afgift til herregården, og selvejergerde og andre jorder blev derudfra sat i skat efter skøn. Også præstegårde og hovedgårde blev taget med, men for de sidstes vedkommende varede det ikke længe. Det er ved denne lejlighed, at begrebet *hartkorn* (hårdt korn) kommer ind i vort skattevæsen, om end udtrykket lejlig-

hedsvis var brugt før. De forskellige landgildeposter blev omregnet i så og så mange tønder rug (eller byg) = det samme antal td. hartkorn. Hele landet fik 443,834 td. h. k. (1664).

Ved siden af hartkornsskatten blev der dog fremdeles af og til pålagt andre og ret vilkårlige skatter, f. eks. under den skånske krig, 1678, en kop- og kvægskat (af kopf, hoved), altså personskat. Præsten skulde give indberetning om antallet af folk og fæ, af de første dog ikke børn under 10 år, som var skattefri. Men da præsten selvfølgelig nok kunde kontrollere folketallet, men ikke besætningerne og han heller ikke ret vel kunde gøre forsøg derpå men nøjedes med bøndernes opgivelser, så er tallene angående besætningerne ganske upålidelige. Der er i 1678 8 jordbrug, med ialt 29 personer over 10 år. Besætningerne på disse 8 gårde (en er endnu øde og drives under Askovgård) opgives til 27 heste, 44 kreaturer, 78 får og 13 svin. Og 1687, da den sidste af disse skatter bliver pålagt, var der 7 jordbrug, 26 personer over 10 år, 21 heste, 45 kreaturer, 43 får og 9 svin. Vil vi til sammenligning tage foranførte skifte fra 1657, hvor tallene selvfølgelig passer, så er der på den gård (en halvgård) 7 heste, 14 kreaturer, 10 svin og 20 får. Ganges disse tal med 8 kommer vi nok endel nærmere sandheden, så meget mere, som gårdenes besætninger var omtrent lige store.

Beboerne og deres pårørende er i 1678 følgende:

1. *Niels Jessen*, Askovgård, med kone, 2 børn, 3 karle, 2 piger. Han er fæster af *hele* gården, altså både 6 og 9, og desuden driver og ejer han halvdelen af gården 4+5. Han er nok et særsyn mellem datidens fæstebønder, thi foruden at drive tre af byens gårde var han forpagter af både Estrup og Skodborghus og ejede i nogle år en gård

i Vejen. I 1701 havde han kun halvdelen af Askovgård, som han vist har opført af nyt (ved den store ask, kort nr. 9). 1684 havde han solgt gården i Vejen, 1689 tilskødede han en svoger, Mads Termansen, selvejergården i Askov, og 1695 gik Estrup og Skodborghus over til en ny ejer. En sådan mand har naturligvis nydt stor anseelse og ikke blot mellem bønder. Da han 1677 optræder som vidne på Malt herreds ting kaldes han »velfornemme«, og 1686 får han sammesteds en endnu finere titel: »højagt-bare og velfornemme«, men selve de skruede udtryk kunde måske tyde på, at man ikke rigtig vidste, hvordan man skulde titulere ham, fæstebonden, men forpagter af to herregårde. At han også selv har været lidt generet af denne mellemstilling og har lidt ikke så lidt af tidens honnête ambition kunde sagnet nok tyde på, når det fortæller, at han gav amtsforvalteren i Ribe 50 td. havre for at måtte ride på hans højre side ind i Ribe by og siden drikke dus med ham. Han og hans families gravmæle fandtes for 150 år siden i Malt kirke, prydet med portrætter (O. N. 21). Længe kan det altså ikke have været respekteret.

2. *Søren Hansen*,*) med kone, 1 svend, 1 pige.

3. *Olluf Poffuelsen*, med kone.

4. *Jens Jensen*, med kone.

5. *Peder Persen*, med kone og pige.

6. *Jep Andersen*, med kone og pige.

7. *Jens Mogensen*, med kone og datter.

8. *Iffuer Nissen*, med kone og en dreng.

*) Ved herredssammenlægningen 1684 — for denne egns vedkommende slås Malt og Gørding herreder sammen — da regeringen endnu mente at måtte tage hensyn til befolkningens ønsker, var der mødt to mænd fra Askov: Niels Jessen på herremandens, Claus Sehesteds vegne, og Søren Hansen på sognets vegne.

Altså 8 jordbrug, med 8 mænd, 8 koner, 2 børn, 1 datter, 3 karle, 1 svend, 1 dreng og 5 piger. Når undtages hos Niels Jessen, der jo også drev tre gårde, er folkehjælpen altså overordentlig ringe. 1687 var der 7 mænd, 6 koner, 1 barn og 12 tjenestefolk. Man huske stadig, at børn under 10 år ikke er medtaget.

Den bedste underretning om Askov i disse år (og om andre landsbyer) får vi dog af Kr. 5. matrikel: Mark- og engbøgerne fra 1688.*) det er ikke blot en omarbejdelse af matriklen af 1664, som var hastværksarbejde og ikke så lidt uretfærdig. Denne matrikel er lagt på et helt andet grundlag, nemlig på selve jorden (istedetfor på jordens afgifter). Derfor måtte jorden opmåles, og det er ved denne lejlighed, at begrebet tønde land kommer ind i sproget, idet man derved forstod et stykke jord, der kunde modtage en udsæd af én tønde korn. Det blev bestemt at en sådan »tønde land« for fremtiden skulde være 14000 sjællandske □ alen, og derpå er siden ikke rettet, skønt den nuværende alen er ganske lidt mindre. Til en tønde hartkorn regnedes på øerne, i 4 klasser, 2—3—4—6 td. land af den *tilsæede* jord! I Jylland derimod måtte man på grund af ret forskellige dyrkningsforhold regne ikke med den tilsæede jord, men med al den *dyrkede*, som jo så måtte skyldsættes efter lavere takster. Der regnedes her med 6 klasser: 2—4—6—9—12—16 td. land til en tønde hartk., som fik navnene: allerbedst, god, middel-mådig, skarp, ond og allervørst. — Kun de dyrkede jorder blev opmålt; græsmarkerne (udmark, overdrev) blev takseret efter det antal kreaturer, der kunde græsses; engene efter godhed og mængde af hø der kunde avles: 10 læs marskhø, 24 læs kjær- eller skovhø eller 32 læs

*) Protokol nr. 1818 i matrikelarkivet, fol. 220.

»mosefoder« sattes til 1 td. h. k. Men foruden skovenes græsning og hø blev også deres *oldenydelse* beskattet, 1 td. h. k. for hver 24 3 årgamle svin der kunde fødes og fedes. Møllenæringen blev uforandret beskattet efter matriklen 1664, ligeledes konge- og kirketiender, dog sattes de sidste lavest, fordi udgifter til kirkernes vedligeholdelse hvilede på dem. Også fiskeri-, færge- og broindtægter blev undertiden beskattet (sat i hartkorn) men ikke alle steder. Da resultatet af den ny hartkornsansættelse blev næsten 100.000 td. h. k. mindre end 1664 blev det nye tal (noget vilkårlig) forhøjet til godt 370.000, men altså alligevel betydelig mindre end før (443.834).

Selve matriklen er meget kortfattet, en linje til hver gård. Om Askov står følgende:

		Td.	Skp.	Fdk.	Alb.	Td.	Skp.	Fdk.	Alb.
Claus Sehested	Niels Jessen	7	7	1	1	7			2
	Iffuer Nielsen	3	3	2		}	7		2
	Af stug og eng til Malt kirke 2								
	mk penge, dets ejendom ikke egentlig vides.								
	Søren Hansen	6	3			7			2
	Øde gårds jord					}	5	2	1
	TønnesOttesen	5	3		1				

I første rubrik står ejerens navn. Claus Sehested var en søn af Margrethe Reedtz og Malte Sehested til Rydhave, han havde overtaget Estrup efter sin moder, og man går altså her ud fra, *at han ejer alle gårdene*. I anden rubrik står brugerens navn, hvad enten han nu er fæster eller

(formelt) selvejer. At der kun er anført 4 brugere kommer fra, at man stadig officielt regner med 4 gårde. I tredje rubrik står hartkornet efter matriklen 1664, og i den fjerde det hartkorn, gårdene fik i 1688. Utvivlsomt var det meningen, som man også ser det andetsteds, at gårdene nu skulde gøres lige store, hvad hartkorn angår, enevælden og dens ånd vilde have orden i tingene! Som man ser er der dog her en undtagelse, idet den fjerde gård kun har fået $\frac{1}{4}$ af de andres hartkorn. Sandsynligvis sporer vi her Niels Jessens indflydelse, som jo neppe var ringe. Han har vel gjort gældende, at når han skulde have det besvær at drive en ødegård foruden sin egen, så vilde han kun have halv hartkorn på den. Lagt sammen med den part, som tilkom Tønnes Ottesens halvgård, bliver det jo altså $\frac{3}{4}$ af en helgårds hartkorn. Ialtfald er gården, hvad udsæd og høavl angår (og det samme gælder 1579) ganske af samme størrelse som den halvgård, den hørte sammen med. Den gård Iver Nielsen er skrevet for (kortet 1+2) skal foruden anden skat svare 2 mark penge til lys til Malt kirke for en jord i toften, — af stug og eng hedder det, men tofterne var også mest enge dengang. Stug er egentlig en betegnelse for 6 neg (10 stug — 1 trave. Feilberg III 623), meningen er vel, at afgiften skal svares, hvad enten jorden er dyrket eller fremdeles er eng. Ved udskiftningen blev denne jord ombyttet med en lille eng ved Kongeåen, som ved den nye matrikulering i 1820'erne fik nr. 1.

Er matriklen af 1688 kortfattet, så giver markbogen (af 1683, protokol nr. 729 matrikelarkivet) til gengæld en hel del om gårdene og deres tilliggende, dyrkning, høavl osv., derimod naturligtvis intet om beboerne ud over deres navne. Gårdene er her numererede fra 1 til 4, idet

der regnes med *helgårde*. Nr. 1 (kortet 6+9) forhen Askovgård, beboes altså af *Niels Jessen*; nr. 2, den forhenværende fæstegård, havde 3 beboere (kortet 3+7+8), Søffren Hansen, som har halvdelen (kortet 3), Jens Jensen og Olle Poulsen (7+8); den første er både i markbogen og matriklen skrevet for hele gården. nr. 3 (kortet 1+2) beboedes af Iffuer Nissen (i matriklen Nielsen) og Jens Mouritzen, den første er i matriklen skrevet for hele gården. Nr. 4 (kortet 4+5) beboedes af Tønnes Olesen (siden rettet til Ottesen), der havde den ene halvdel, den anden halvdel var øde siden krigen og ejedes og blev drevet, som før sagt, af Niels Jessen. Denne gård var altså fremdeles selveje, og formelt var kortets nr. 1, 2 og 4 det sikkert også, men som ovenfor nævnt betød det ikke meget, og for Askovs vedkommende på det tidspunkt vist slet ingen ting.

Der er altså nu i byen 9 gårde, når vi medregner alle delinger. I 1579 var der 10; det er nr. 2 efter markbogen, den senere »Junkergård«, hvis to halvdele (eller rettere fjerdedele) igen er forenet og sådan blev det lige til udskiftningen, da der også var 9. Men der er kun 7 beboere, idet Niels Jessen har 3 gårde ($1\frac{1}{2}$ helgård), der bliver da 6 tilbage: Søren Hansen $\frac{1}{2}$ gård, Jens Jensen $\frac{1}{4}$ gård, Ole Povlsen $\frac{1}{4}$ gård (disse to fjerdedele er 7+8 på kortet), Iver Nissen $\frac{1}{2}$ gård, Jens Mouritsen $\frac{1}{2}$ gård, Tønnes Ottesen $\frac{1}{2}$ gård. Nogle af disse navne tyder på, at der trods al skiften dog nok må være nogen slægtskab med beboerne et århundrede tidligere. Måske også mere end man tænker, idet slægtninge kan være tilflyttet andetsteds fra. Befolkningen i Vestjylland var allerede dengang (har vel altid været) ret bevægelig, trods al stedbundethed. Derom findes i de ældre dokumenter mange vidnesbyrd.

Idet vi dernæst kommer til markbogens oplysninger om det dyrkede areal, jordbundsforhold, sædskifte, høavl, skov, brændsel osv., da er det for største del ting, som ingensinde før har været behandlet, hverken i Askov eller andet steds. En opmåling af byens jorder var ingensinde før foretaget, vel mest fordi det, som nu enhver større skoledreng kan gøre, dengang var noget ganske ukendt, ikke blot mellem bønder men også mellem folk med lærdom. Sandsynligvis var det kun nogle ganske få »matematikere«, mest fra hovedstaden, som kunde måle et stykke jord op. Der var altså ikke tale om, at man til denne vidtløftige opmåling, der tilmed skulde besørges hurtigst muligt, kunde få blot nogenlunde kyndige folk. Det menes, (Gunnar Knudsen i Tidsskrift for opmåling og matrikulsvæsen, Juli 1931), at ikke Ole Rømer, som det ofte er sagt, men *Jørgen Dinesen Oxendorph*, der var ingeniør ved den jyske opmåling, har planlagt arbejdet; men udførelsen måtte overlades til folk for størstedelen uden forkundskab, mest de fra skånske krig hjemvendte officerer og underofficerer, som kun dårlig kunde tale dansk og iøvrigt heller ikke ellers var altfor behagelige for befolkningen at have med at gøre eller at have i logi. Meget pålidelig kunde opmålingen da ikke blive, men da man kun gav sig af med at opmåle rektangler (agerens længde og dens bredde, taget 2 steder og divideret med 2), så kan det vel heller ikke være gået helt galt. Kort kunde der under disse omstændigheder ikke være tale om at optage. De første landsbykort blev først udarbejdet et lille århundrede senere.

Med hensyn til *boniteringen* var man for så vidt bedre stillet, som den blev foretaget af bønder fra omegnen efter den skala de havde fået opgivet (se foran). Men da

den landmåler, som skulde kontrollere boniteringen (hjulpet af præsten!) almindelig ingen forstand havde på den ting, så blev denne kontrol ikke meget bevendt for de dyrkede jorder og slet intet for græsmarker, enge og skov. Den første Askovbonitering blev endog nedsat (måske ved Niels Jessens indflydelse), og byen fik kun 26½ td. hartkorn, ikke meget for 4 helgårde. Den *opdyrkede* jord, som jo lå tæt omkring byen, viser sig at bestå af 579 markagre og 76 toftagre tilsammen 655 agre, ialt 322.8 td. land, altså c. ½ td. l. til hver ager i gennemsnit, men iøvrigt var der, som vi skal se, uhyre forskel på agrenes størrelse, både i længde og bredde, men dog især det første. Toftagrene var udenfor fællesdriften, og her havde besidderens personlige initiativ da en lille smule råderum, især om tofterne var af betydelig størrelse. I Askov var de ret store, men lå for største del i kær eller sur eng. Men noget deraf er dog altså opdyrket, de 76 agre er ialt 21 td. l., og det er vist meget betegnende for Niels Jessens foretagsomhed fremfor de andre bønder, at han deraf har opdyrket de 15. Endnu på udskiftningskortet er det den forrige Askovgård (6+9) som har langt det største opdyrkede tofteareal. Når halvdelen af resten i 1683 er opdyrket til Søren Hansens gård så er det heller ikke så mærkeligt, thi det er den gård, som den driftige Nis Mikkelsen boede på i 1579 («Junkergården»).

Da »landmålerne« året før (1682) havde arbejdet på Sjælland, hvor man bruger ordet »*vang*« om en indtægt, så er dette udtryk også brugt i markbogen. Ved »indtægt« (eller »tægt«) forstod man dengang det stykke bymark, som var besået med samme kornsort. Det var vel for det meste samlet i et stykke, men skal man dømme efter Askovtægternes antal (1683 9, 1793 11) sammenlignet

med markstykkerne (kortet) med selvstændige navne, så kan det ikke ret tit have været tilfældet her. En indtægt må mest have bestået af flere stykker, og derved blev det unødvendigt at bruge de inddelinger af indtægten i »fald« eller »åse« bestående af et mindre antal agre, som man ellers så tit træffer på. I Askov var marken altså blot ind-delt i *tægter* (i markbogen vange) og *agre*.

Byens tægter er i 1683 følgende:

1. Wester Wang Agre, 44, lå, ifølge markbogen, syd for Søren Hansens toft og vesten for Iver Niensens (gård 3 og 2 i markbogen); den svarer altså til Wester Agre på kortet 1793. Det er sandsynligt, at Kors Agre og Kors Blokke også har hørt til denne tægt.

2. Krog Agre Wang, 68, lå syd for Wester Wang. På kortet er her Over Wang og Mellem Wang og Krog Blokke. Om det vestligste af denne tægt siger boniteringsmændene, at det var »skarp sand og hedejord.«

3. Synder Busk Wang Agre, 63, havde mod vest Maltbæk mark, mod syd Jühøj Blokker og Geil Blokker, som måske også har hørt til denne tægt.

4. Nørrebusch Wangs Agre, 87, havde mod syd Vester Vang agre, mod øst Søren Hansens toft.

5. Farebølls agre, 72, havde mod vest Maltbæk mark og lå syd for Sønder Busk Agre. Hertil har nok også hørt Hødem agre, men hvor grænsen var mellem 3 og 5 kan iøvrigt ikke siges.

6. Klaakiølds Agers Wang, 53, øst for Faerbøl agre bestod af de på kortet anførte Kløekilde agre og Neder Kløekilde agre. Der må imidlertid have været mere i de 53 agre end disse to stykker, men da det siges, at de 36 er skarp sand og hedejord, så har man vel ladet dem gå i hede igen.

7. Mejlunds Agre Wang, 30, lige syd for byen grænser mod nord til byens tofter, »gaden«, og mod øst til skoven mellem Askov og Vejen, Mejlund. Til denne tægt, der jo kun er lille, hørte også Lausbøll agre længst mod syd, 41 agre opbrudt af heden.

8. Øster Wang, 81 agre, hvoraf de 44 østligste var opbrudt af heden. Den bestod af kortets Lange Lausbøll Agre, Lange Kongenshøj Agre og vel sagtens også Kongenshøj Agre, såfremt de dengang har været til.

9. Stagehøys Wang, 40, svarer vist helt til Stagehøj agre på kortet.

Endelig var der — som det synes helt uden forbindelse med tægterne, og hverken opmålt eller boniteret — c. 180 agre, som var opdyrket af heden og som man brugte i to år, først med boghvede og derefter med rug, hvorefter de lå hen i 18—20 år, hvad der naturligvis havde til følge, at de påny sprang i lyng.

Nogle af disse indtægter kan kun delvis genfindes på kortet 110 år senere, og nr. 4, Nørre Busk Vangs Agre, næsten slet ikke, skønt den har det største antal agre, 87. Når dertil kommer de stykker (f. eks. de 180 agre) som åbenbart lejlighedsvis dyrkes op af heden, så bliver det øjensynlig, at bymarken ikke var så stabil og skarpt afgrænset, som man gerne tror. Der synes at have været adskillig omskiften af den dyrkede jord, især i udkanterne; men det ses af kortet, at der også kunde ligge større og mindre hedestykker i selve bymarken. F. eks. er Buskagre og Faerbølagre med hosliggende stykker skilt fra den øvrige bymark ved ret store stykker hede, som utvivlsomt har været dyrket op, måske flere gange.

Denne skiften gav selvfølgelig megen uregelmæssighed. Der var stenede eller sumpede pletter, der var buske, man

ikke kom over at rydde, gravhøje m. m.; men navnlig blev agrenes længde meget forskellig, også i samme indtægt. På Sønder Busk agre var de to længste 839 alen og vist de længste i 1683 (1793 var nogle agre i samme indtægt bleven over 1000 alen lange), men de to korteste var kun 198 al. I Vestervang var de længste agre 744 al. Også bredden var meget forskellig, hvad der imidlertid stammer fra, at en gård ofte havde to agre, en enkelt gang tre, ved siden af hinanden, især er det (på kortet) ofte tilfældet med nr. 3 fordi den engang har været 2 gårde ($\frac{1}{4}$ gårde 1579). Ellers vilde jo også hver gård få sin mark altfor mange steder; endda viser eftertælling på kortet, at tallet på markstykkerne for hver gård ligger mellem 40 og 70, tofterne ikke medregnet. Det må dog tilføjes, at i praksis blev dette tal reduceret til de $\frac{1}{3}$, idet det jo kun var de 4 indtægter af de 9, der var taget ind ad gangen, og den »hvilende« jord lå jo i fælles græsgang. Dertil må da igen føjes de agre, som man udenfor de egentlige tægter dyrkede i heden. Måske tallene for markstykkerne (til hver gård) da kommer til at ligge mellem 25 og 40. Dette er ikke anderledes eller værre end det den dag i dag er for mange marskbyer (og i Sønderjylland adskillige andre byer) trods al »udskiftning«.

Hele ordningen er øjensynlig noget mere upraktisk end den behøvede at være. Den er vel nærmest indført, for at jorden til hver gård kunde blive ens i godhed. Men det skulde ikke synes nødvendigt, at man derfor skulde have 6—7 agre i hver indtægt. En delvis sammenlægning vilde imidlertid koste penge, og mere betød vel endda uviljen mod alle forandringer og frygten for at blive forurettet.

Også *agerfordelingen* var ret uregelmæssig. Ved rebningsen ca. 100 år før denne tid må agrene vel være fordelt

i samme orden som gårdene lå i byen, det var ihvertfald meningen med »solskifte«. Der er på kortet så meget tilbage deraf, at de gårde, som har hørt sammen i en *helgård*, ofte har agre ved siden af hinanden (1—2, 4—5, 6—7—8, 6—9), men der er på den tid (1793) mange undtagelser, der var knap så mange 1683. At man gennem agerfordelingen skulde kunne se endnu længere tilbage og ligesom skimte de formodede to oprindelige gårde er ikke at vente, da rebningen først er foretaget efter at byen er delt i 4 helgårde og disse igen i 10.

Engene var kun delvis fordelt på samme måde som markerne; ikke så få større og mindre enge og engstykker tilhørte alene en enkelt gård. Til nr. 3 i markbogen (1+2 på kortet) hørte således en eng *syd* for kongeåen som kaldes »Sandschierholmb«, som gav 4 læs godt hø. Rølkjær, nuværende jordstykke mellem Askov Nygård og Vejen skov, sumpet, delvis med krat, tilhørte alene Askovgård og gav 3 læs »mosefoder«, mens de tre andre gårde så til gengæld alene rådede over »Baslund have« (eng, krat, skov), hvad der også let ses af udskiftningskortet. Her fik man $5\frac{33}{48}$ læs »Mosefoder«. — Om engen ved Kongeåen hedder det iøvrigt i engtaksationsprotokollen, at de var »bløde« og »tit og ofte fik skade af vandflod af åen«. Alligevel er det på disse enge, at det bedste hø avles. Taksationen i Askov kender ikke andre kategorier end »godt hø« og »mosefoder«, deraf avledes til byen henholdsvis $36\frac{1}{30}$ og $26\frac{10}{48}$ læs, og engene ved Kongeåen gav af den første slags de $33\frac{1}{30}$ læs, altså næsten det hele. Når dette hø, avlet på »bløde« enge, udsat for vandflod, er byens bedste, så har det som avledes derhjemme i de sure eng og krathaver og i tofterne ikke været meget bevendt.

Nu kan det jo også være, at man har gjort det noget ringere end det var. Dette synes ialfald tydeligt nok m. h. t. *mængden*. I 1579, da der ikke kan være nogen særlig grund til, at tallene skulde være forkerte, opgives høavlen til 184 læs. Når dette tal nu er gået ned til næsten kun $\frac{1}{3}$ deraf, så kan der næppe findes nogen anden grund dertil, end at bønderne vidste eller anede, at det var med *beskatning* for øje, at disse vurderinger blev foretaget, og de har, hvor de blot kunde, klemte tallene så langt ned som muligt, (jfr. foran om opgivelserne til kvægskat). Det gælder ikke opmålingen af marken, som jo blev foretaget af andre, men det gælder sikkert både bonitering, der som sagt blev foretaget af bønder, høavl, græsning og skovskyld. På disse områder kunde de af bønderne opgivne tal slet ikke kontrolleres. Der må jo også være en grund til, at hartkornet, da hele processen var forbi, var gået over 20 pCt. ned, sammenlignet med 1664. Bønderne kunde imidlertid godt have sparet sig de små fif, — fremtiden viste, at den enevældige regering tilfulde vidste at gøre sig betalt på anden måde!

Men med fortrinligheden af denne hartkornsansættelse er det altså så som så.*)

Græsningen til byen var dels på den dyrkede, men ubesaede («hvilende») jord, men dog især på udmarkerne,

* Om »den jyske landmålingsmatrikel« se en art. af Hjelholt i »jyske samlinger« 4 r. 3 b. De her anførte ufuldkomne og ikke sjælden helt svingagtige opmålinger, forkerte opgivelser af hø og græsning osv. indeholder en ret hård kritik. På den anden side må det huskes hvilket uhyre vidtløftigt og besværligt arbejde det var, — hver eneste ager i Danmark skulde måles op — og hvilke bjærge af papir det gav at arbejde med. Forf. slutter da også sin art. med at kalde arbejdet »for sin tid såre betydeligt«.

hvis areal var 5 gange så stort som den dyrkede mark. En ret stor del deraf (på udskiftningskortet vel henved 200 td. land, og 1683 næppe mindre), Baslund og Skovstykkerne mod Vejen skel, var indhegnet til høavl og gærdselhugst; kun Rødsnap og Skibelund »lå for fæfod«. Næsten hele resten bliver i taksationen kaldt *hede*, og sådan er det også signeret på kortet 110 år senere. Det er dog ikke sikkert, at det altsammen har været lynggroet. Lyng tåler jo ikke synderlig fugtighed, og har der altså været en hel del bund af samme slags, som omkring byen, og det har der vel, så kan der have været mange og ret store græspletter på denne hede, om end græsset var tarveligt og af samme slags som »mosefoderet«. Skal man tro engtaksationsprotokollen, hvor også *græsningen* er vurderet, er denne ikke meget bevendt: 14 heste, 30 »nød« og 50 får er alt, hvad der skal kunde få føden på byens græsning, og derefter er den også bleven beskattet. Men dette er ikke stort mere end der findes i et enkelt skifte i de følgende år, og betydeligt mindre, end der opgives til kvægskat 1678 og 1687. Hundrede år senere, i anledning af hoveriets regulering, er tallene 4—6 gange så høje.

Om *skovene* hedder det i markbogen: »Gærdsel og staver haver de til fornødenhed i Børszlunde skov, som består udi nogle små egetræer og få bøge, det øvrige er krat og små hessel og ris.« Skov eller kratstykkerne ud mod Vejen mark var snarest endnu ringere, og selv om også her, hvad vurderingen af skovene angår, er overdrevet noget, så er det dog utvivlsomt gået meget tilbage siden 1579, da byen kunde fede 88 oldensvin. Nu er det i det væsentlige forbi dermed, hvad man kan få bekræftet ved at eftergaa skifterne, thi her er ikke længere tale om 10—12 svin på en gård men 1 til 5 eller endog slet ingen.

Byen slap da også helt for skovskyld både i 1664 og 1688.

Naar undtages Baslund skov, som indtil vore dage har kunnet vedblive at yde endel, synes skovene i det hele taget at være slemt ødelagt, især da Rødsnap og Skibelund. Opvæksten disse to steder er af nyere dato. Ikke engang ved omtale af byens *brændsel* nævnes skovene, hvad jo dog må være overdreven; men ialfald synes man væsentlig at have klaret sig med lyngtørv. »Tørve-moser ingen, men skærer deres tørv på lyngen til fornødenhed,« hedder det. En mærkelig tanke, at man dengang har gået og skåret lyngtørv til brændsel på byens marker. På kortet er afsat Baslund mose, men den har aldrig betydet noget videre til tørveskær.

Udskiftningskortet synes at vise, at der dog er noget *have* ved hver gård, men i 1683 nævnes havedyrkningen slet ikke. Men da det kun skulde opgives, om der var humle- og frugthaver ved gårdene, så kan der godt have været en »kålgård« med køkkenurter og nogle blomster, og det har der sikkert.

Også om *sædskiftet* indeholder markbogen en del oplysninger. Efter en »hviletid« på 5 år, da jorden lå hen med naturlig græs, blev den gødet til *byg*, som var første afgrøde, og det var den eneste gødning, der blev givet i hele omløbet, som normalt var på 9 år. Da en indtægt var på 35—36 td. land, og kreaturholdet i forhold til det tarvelige landbrug iøvrigt, var stort, idet man jo her, foruden hjemmegræsmarken (altså 5 indtægter), havde den mange gange større udmark at ty til, så skulde det synes, at jorden også denne ene gang kunde blive godt gødet. Vi kan omkring denne tid regne med henved 300 voksne kreaturer, idet også kalve og får er omsat til denne enhed, altså c. 8 kreaturer til at gøde en tønde

land, og da man nuomstunder ikke har mere end c. 4 (forudsat at kun roeindtægterne gødes), så skulde det ikke være helt dårligt. Men for det første gav sommeren næsten ingen gødning, og for det andet var vinterens gødning både sparsom, af ringe indhold og dårlig opbevaret, så virkningen har kun været svag, og det skulde jorden så klare sig med i 9 år! Den første afgrøde kunde dog give c. 4 gange udsæden. Derefter kom så rug 2 år i træk med gennemsnitlig højst 3 gange udsæden og sidst i kornomløbet boghvede med 2. Mere end dette sidste tal gav heller ikke den udsæd, der blev brugt i den ugødede hedejord, meget ofte endnu mindre. — Fra dette omløb var der dog nogle afvigelser. Omtrent $\frac{1}{3}$ af den dyrkede jord, bl. a. hele Stagehøjindtægten, blev kun dyrket i 3 år, idet man udelod den ene rugafgrøde, så sædskiftet her blev byg-rug-boghvede. Nogle af agrene i Østervang hvilede endog i 8 år. Den dyrkede del af tofter og enghaver blev gerne besået i 3 år med boghvede-rug-havre, nogle i 4 år, og som før nævnt var der altid ved grænsen af bymarken stykker, hvor driften var endnu mere ekstensiv. Denne drift, der maa have været ret vanskelig at finde rede i, men iøvrigt næppe mere end andre steder, må nærmest kaldes *græsmarksbrug*. Men iøvrigt er afvigelserne fra de af landbrugshistorikere opstillede skemaer, både i Askov og andre steder, saa mange og store, at disse skemaer ikke er meget værd.

— — —

Forskellen på disse forhold og vore er vistnok større og navnlig dybere end man tænker på. Det var et uhyre apparat der dengang måtte sættes i virksomhed for at avle det hårdt nødvendige brødkorn: den uforholdsmæssig store udsæd, det store areal der måtte behandles dertil

og endelig *høstningen*. Man har vistnok kendt leen tidligere, end man hidtil har troet, men den blev ialfald på dette tidspunkt sjælden anvendt til høstning af rug og byg. De godt 100 td. land som i Askov årlig var besæet med disse kornsorter har man sikkert helt til udskiftningen skullet over med segl! Dertil kom så usikkerheden, både tørre og våde år var helt eller delvis misvækstår, og af dem var der mange flere end vi ret kan forestille os på grund af jordens hele tilstand: manglende afvanding og ringe kultur. Ikke sjælden nævnes hele rækker af sådanne misvækstår, med kun ganske få års ophold mellem hver f. eks. 1662, 70, 75, 84, 85, 93, 95, 97, 99 (C. C. Larsen: *Det danske landbrugs hist.* 69). Det synes navnlig at være *overdrevne regnmængder*, der var farlige. Det var altid i høj grad et slumpetræf, om det lykkedes at avle tilstrækkeligt af brødkorn, der som før omtalt altid var forholdsvis dyrt og ikke sjælden slet ikke kunde købes. De dårlige forbindelsesmidler må jo også tages i betragtning.

Bl. a. fik alt dette en helt mærkelig indvirkning på *husdyrholdet*. Da man for at avle tilstrækkelig korn skulde over meget store arealer, da jorden til stadighed var ubekvem, især på grund af vilde græsser, og da redskaberne dertil var simple og tunge, især ploven, så måtte der holdes forholdsvis mange heste, ofte lige så mange som køer (hvad dog ikke var tilfældet i Askov); stærke var de heller ikke, thi af kerne fik de lidet eller intet, de levede om vinteren mest ved »mosefoder«. Svin kunde der efterhånden som skovene forringedes næsten ikke være tale om at holde, 1 eller 2 magre svin løb rundt i gården og måtte for det meste sørge for sig selv. De havde det bedst, når de om efteråret kunde komme i skoven, thi skønt skovene ikke gav olden, så der blev regnet dermed (ingen

skovskyld, »oldengæld«), så var der dog altid noget. En anden ting, som også tyngede, var *den store opvækst* (ses bl. a. af skifterne) i forhold til de voksne dyr. Det var nødvendigt, fordi disse ikke holdt ret længe på grund af misrøgt og fuldkommen ukendskab til sygdomme.

Hvis denne tilstand skal karakteriseres da er det med ét ord *fattigdom*, også i forhold til den tid. Man har villet se årsagen hertil i udbytning fra herremandens side, derom forlyder dog ikke noget særligt for Askovbøndernes vedkommende. En noget nyere agrarhistoriker (Christensen Hørsholm: Agrarhist. stud. II. 251) har søgt årsagen i »enevælden og dens udplyndringer«. Man kunde, når man tænker nøjere over det foregående, spørge, om ikke grundårsagen lå hos bønderne selv. Dermed menes kun dette, at den overgang fra kvægbrug til blandet ager- og kvægbrug, som begyndte sandsynligvis ved år 7—800, var *kun lykkedes såre ufuldkomment*. Den forudsætter jo, at den nye næringsvej, landbruget, agerdyrkingen, skulde kunne *bære kvægbruget om vinteren*, så man kunde holde dyrene inde. Dette var også nødvendigt efterhånden som skov og krat tog af, men det var bønderne over 1000 år om at lære. Alle primitive eller halvprimitive folk er dovne; også vort folk viste i ældre tid en træghed overfor egentlig arbejde, som vi slet ikke forstår. Det var bleven *nødvendigt* nu, om folk og dyr skulde leve, at man tog sig alvorligt af agerbruget, men man gjorde det meget sjældent af lyst; man søgte gennem århundreder at slippe så nemt om ved det som muligt. Det var ikke uden årsag, når fogdens pisk var over bønderne på hovmarken, og hjemme gik det neppe meget bedre.

At bringe den ligevægt tilveje mellem agerbrug og kvægavl, som var ganske nødvendig, om ikke det hele

skulde forblive på et barbarisk standpunkt, lærte danske bønder ikke før et par slægtled efter udskiftningen. Mindst et årtusinde måtte gå hen før det skete, ikke på grund af herremænds plagerier, heller ikke på grund af »enevældens udplyndringer«, skønt de nok var værre, men mere paa grund af den sløjhed og træghed, der er alle primitive folks kendemærke.

Man havde haft lejlighed til at opnå denne ligevægt et par gange. Først i 12.—13. årh., siden i sidste halvdel af 16. årh. Men lejligheden var ikke bleven benyttet på grund af dette manglende initiativ, og siden, da man ogsaa fik krig og pest og skatter at slås med, var det forsent. — Man vidste, at jorden skulde afvandes, man vidste ogsaa, at jorden skulde have kalk, men intet af det blev gjort, — kunde vel heller ikke gøres indenfor fællesdyrkingen. Man vidste, at redskaberne kunde forbedres, men ingen satte noget ind derpå. Ja disse redskaber, — de kunde stå som symbol på hele tilstanden: den samme plov og harve, som var bleven til for århundreder siden, den samme ubeslåede vogn, den samme segl. Leen havde man ganske vist, den er måske lige så gammel som hjulploven, og når den sjælden eller aldrig blev brugt til kornhøst, da var det vistnok fordi man ikke kunde hitte på at sætte ordentlige kroge eller spjarrer på den. Måske holdt man ogsaa igen på det punkt, fordi man skulde passe godt på den smule som man havde. Ved brug af seglen spildtes intet. Dertil kommer, at man var afhængig af vejr og sygdom i en grad, som vi vanskelig forstår. Mange gange i deres liv oplevede hine slægter sult og hærgende sygdomme og al den elendighed som fulgte med.*) Selvfølgelig

*) I et par århundreder, fra c. 1650 til henved 1850 var vor landbefolkning til stadighed *underernæret*, og måske største delen af by-

har det altsammen ikke virket så stærkt, som vi kan være tilbøjelig til at tro, man var jo ikke vant til andet, og adskilligt tyder på, at tilstanden i Askov hen i 17 hundrerne ikke har været helt ringe. Men som helhed var en forkuet og forarmet bondestand følgen af de ovenfor omtalte forhold.

ASKOV UNDER ESTRUP. II.

Fra matrikuleringen til udskiftningen.

Det er som foran bemærket kun når der handles med bøndergodset eller regeringen pålægger nye og betydningsfulde skatter, at vi i gammel tid får noget at vide om vore sogne og landsbyer. Dette gælder lige til omkring 1770, da helt andre betragtninger og interesser begyndte at gøre sig gældende, også fra regeringens side.

Derfor ser man også det mærkelige, at heller ikke fra de første $\frac{2}{3}$ af 17 hundrerne ved vi synderlig om Askov eller om vore landsbyer i det hele. Ligesom efter salget 1579 går der nu efter matrikuleringen en lang årrække, da kun enkelte ting fra *skifteprotokollerne* eller fra de mange *skøder* på Estrup oplyser lidt. Disse sidste er ganske vist alle borte, ialtfald til 1751, men de er indført i

befolkningen med. Ikke blot i den forstand at man fik for *lidt* at spise (ædegilderne var undtagelser!), men navnlig, at der var stor mangel på visse stoffer, især *fedt*. Mange træk i vore sagn, eventyr, myter osv. siger os, at vort folk *altid* har lidt af fedthunger, og omkring midten af 16 hundrerne blev dette forhold meget værre, fordi oldenfedningen næsten hørte op efterhånden som skovene forringedes, og man havde ikke andre fedtkilder at tage til end svinene. Thi med smørret var det største del af året såre småt. Ludvig Holberg kunde godt spare sig sin smørpræken, han var vel forresten selv underernæret.

landstingets skøde og panteprotokoller. Desuden har vi fra den tid *kirkebøgerne* og efter 1770 de *indberetninger til rentekammeret* (datidens finansministerium, hvorunder landbruget sorterede) som flere gange blev forlangt af godsejerne, da først regeringen for alvor havde begyndt at interessere sig for landbrugets og bøndernes forhold.

Hvad skøder og skifter kan give kommer vi siden til, foreløbig fortsættes fremstillingen af byens ager- og husdyrbrug.

Af det hoverireglement, som regeringen i 1770 forlangte fra Estrup som fra andre herregårde, fremgår, at Askov fremdeles har 9 tægter dyrket jord, men deri er nu kun 246 td. land imod 323 i 1688 og 324½ i 1791. Det er, som vi straks skal se, det stadig stigende hoveri, og som ved denne tid når sit højdepunkt, som har tvunget bønderne til at indskrænke det hjemlige kornareal. Dermed er naturligvis også husdyrbruget gået tilbage og velstanden i det hele.

En anden årsag til almindelig tilbagegang i disse år, fra sidst i 40'erne til hen i 80'erne, var *kvægpesten*, som mange steder dræbte $\frac{3}{4}$ af kreaturerne eller endog mere. Om dens hærgen i Askov er intet hidtil fundet i skriftlige kilder, og heller ikke *skifter* f. eks. fra 1762, 74, 76, 79, 80 viser noget særligt. Det skulde alligevel være mere end mærkeligt, om Askov havde undgået en sygdom, der var så uhyre smitsom, og der er da også bevaret en tradition om en stor kreaturgrav i byen og hvad mere er: den er også funden, nemlig da man gravede grunden ud til det hus (øst for dammen) hvor først Jørgen Kirkebjerg og siden Frederik Schrøder boede. Store mængder af hele skeletter lå i omkring 3 alens dybde, men kun det nødvendige blev ryddet tilside. Dybden alene (som var på-

budt) er tilstrækkelig til at sige os, at det er en pestgrav, thi i de sædvanlige tilfælde gjorde man sig selvfølgelig ikke så megen ulejlighed. Samme tradition beretter, at man i en kæmpehøj, Ellehøj, nu i forsøgsgårdens have, havde indrettet en stald til nogle få kreaturer for at bevare dem for smitten. Den mand der passede dem kom i måneder ikke i forbindelse med andre mennesker, maden, han skulde have, blev sat et stykke derfra. — Sagen må vist forstås således, at det først er i 1780'erne at kvægpesten er kommen til Askov.*)

Men det som i disse år, 1700—1770, især forringede bøndernes stilling var *de svingende kornpriser*, — faldet i den første halvdel af denne årrække, og stigningen i den sidste. Og så mærkeligt det kan lyde var det sidste værre end det første. M. h. t. at drage fordel af denne stigning, som var 60—90 pct., var det nemlig herremændene, der tog *først*, idet de nu helt havde det i deres magt at øge hoveriet for at få større kornudbytte. Muligvis har også, som det er bleven sagt, kvægpestens ødelæggelser yderligere bidraget til, at man lagde stærkere vægt på kornavl.

Af ovennævnte hoverireglement fremgår, at de 7 af gårdene i Askov i sæde- og høsttiden (vel 10—11 uger ialt) egentlig skulde gøre 2 spanddage, 3 karledage og 3 pige- eller drengedage, i den øvrige tid af året henholdsvis 1, 2 og 1 dag. De 2 tilbageværende gårde ($\frac{1}{2}$ gårde) skulde yde som en af de andre (der jo var halvgårde). De var altså alle i ret udpræget grad hvad man kaldte *ugedags-*

*) Efter at dette var gået i trykken er jeg bleven opmærksom på, at præsten Høstmark i Andst i sin »*liber daticus*« fortæller, at kvægpesten kom til Maltbæk 1780, og at præsten, Jens Fenger, i 8 uger var indespærret i sin gård. *Aaret efter kom pesten til Askov.*

mænd. Af omstående tal ses det, at kunde man 100 år før på nogle af gårdene klare sig uden tjenestefolk (jfr. skatteansættelsen 1678), så kunde man det ikke nu. Det er øjensynligt, at alene *for hoveriets skyld* måtte der holdes både karl og pige, hvis man ikke havde voksne børn. Da der til en stor del af spanddagene, nemlig *pløjedagene*, skulde 2 mand med til et forspand, så må man regne, at i årets travleste tid, sæd og høst, måtte hele gårdens folkehold, besidderen selv såvel som hans folk, arbejde næsten den halve tid på herregårdsmarken. Og så er det dertil en given ting, at tallene var for små. Noget skulde man jo skrive, når regeringen forlangte det, og ingen kontrollerede, at tallene blev opgivet for små, når det nu passede én! I virkeligheden var stillingen den, at bønderne gjorde det arbejde herremanden havde brug for, her som andre steder. Dette fremgår da også til overflod af de nye oplysninger, som regeringen forlangte 20 år senere. Nu var stemningen mod herremændene blevet endnu en kende skrappere, og nu skulde det være alvor med reguleringen. Da hedder det fra Estrup, at hoveriet bliver forrettet »uden hensigt til visse spandage og gangdage«, det vil altså sige, at der intet reglement er. Men der føjes afbødende til, at det sker efter bøndernes eget forlangende. Dette er vel for så vidt rigtigt, som når de alligevel skulde gøre det foreliggende arbejde, så interesserede et reglement dem ikke videre.

Efter reglementet 1791, som blev fastlagt under regeringens kontrol, skulde de 33 hovbønder (deraf altså 9 i Askov) til Estrup årlig udføre 9½ pløjedag, 36 spanddage og 108 gangdage hver. Dette er, selv sammenlignet med de altfor lave tal fra 1771, en nedsættelse af spanddagene i forholdet 10—7 og af gangdage 7—4. Det er sagtens

ikke for meget sagt, at i forhold til det hidtidige hoveri var det en nedsættelse til det halve, og nu blev det påset, at det blev gennemført. Da dertil kommer løsning af stavnsbåndet og anden bondefrihed i modsætning til blot for nogle år tilbage, så fandt herremændene snart, at det ikke længere betalte sig at drive gårdene ved hoveribønder. Og da de årlige hoveripenge, der kunde fåes ved en afløsning af det tilbageværende hoveri heller ikke vilde forslå til gårdens drift, så var der ikke anden udvej for at skaffe penge end at sælge gårdene og — i de fleste tilfælde — udstykke endel af hovedgårdens jord. Denne bevægelse blev dog også fremhjulpet ved regeringens forordninger, og den sørgede for, at disse salg til selveje blev sat i forbindelse med jordernes udskiftning.

Hoveriet kan let ses som et uretfærdigt indgreb, både økonomisk og personligt. Og det samme gælder de seje og ustanselige bestræbelser for at erhverve selvejerretten og gøre selvejeren lige med fæstebonden. Imidlertid fik herremanden ikke denne magt og glans — for dette var det, ialfald i 18. årh., mere end en økonomisk fordel, — for ingenting. Han skulde være ansvarlig for bøndernes skatter til staten (se f. eks. salgsbetingelserne); på ham hvilede det at »holde bønderne ved magt«. Havde bonden ikke sædekorn, hvad der altfor tit hændte, måske heller ikke brødkorn, så måtte herremanden tage det af sin egen beholdning. Døde kvæg i større tal eller om gården brændte eller på anden måde forfaldt, da var det væsentlig ham, der måtte bringe det på fode. Hvis han da kunde, må man føje til. I 18. årh. tjentes der ikke guld ved at være godsejer. Mange blev forarmede, og mange godser, deriblandt Estrup, skiftede i disse år ejere med meget korte mellemrum! Det var *systemet*, det var galt

med, og dette kunde ikke ændres, før fornyende *åndelige* kræfter hen i århundredets slutning greb ind.

Foruden hoveriet ydede bønderne jo også en fæstefgift: *landgilden*: I ældre tid var det udelukkende naturalier, især korn, og sådan var det også for Estrups vedkommende indtil 1752. Da blev afgifterne simplificeret til en kornafgift + nogle penge. Med denne afgift er bønderne opført i 1770, da godset kort efter skulde gå over til en søn af den gamle ejer. Tillige nævnes denne gang hartkornet for hver enkelt beboelse, ikke for helgårdene alene, men iøvrigt er det det samme som 1688:

Peder Pedersen, kort nr. 9, 3 td. 4 skp. 0 fdk. 1 alb.
10 skp. rug, 12 skp. byg, 10 skp. havre. 1 rd. 80 sk.
i penge.

Niels Nielsen, kort nr. 6, ligeså.

Søren Jeppesen, kort nr. 7, 1—6—0—½. 2½ skp. rug, 9 skp. byg, 64 sk.

Jens Nielsen, kort nr. 8, ligeså.

Søren Jensen (Junker), kort nr. 3, 3—4—0—1. 5 skp. rug, 18 skp. byg, 1 rd. 38 sk.

Povel Hansen, kort nr. 1, 3—4—1—1½. 5 skp. havre, 2 rd. 94 sk.

Tonnes Ottesen, kort nr. 2 ligeså.

Christen Justesen, kort nr. 4, 2—5—0—1½. 5½ skp. havre.
2 rd. 1 sk.

Niels Hansen, kort nr. 5, ligeså.

De 5 første gårde er altså fæstegårdene under »det store tårn«, de 2 første er »Abskowgarth«, de 3 næste er dens fæstegård før 1438. Det ses, at gårdene (halvgårdene) har nøjagtig samme hartkorn, de to kvartgårde (7+8) det halve af en halvgård. Landgilden er derimod lidt forskellig, idet Askovgård (6+9) yder mest, både i korn og

penge. Det kan næppe være fordi den er bleven mere skånet i krigen 1658—60 end de andre, thi i jordebogen 1662 siges, at den halve del var øde og den halve afbrændt, og i matriklen af 1664 er bemærket om beboerne »ganske arme«. Forskellen i afgifter må vist gå tilbage før 1579, da gårdene tilhørte alteret i Ribe.

De 4 sidste er altså de oprindelige selvejergårde. Imidlertid deler de ved den tid forlængst kår med fæstegårdene, og også hartkornet er temmelig ens. De to gårde 1 og 2 dyrker et stykke kirkejord (se matr. 1688), hvis hartkorn er 2 fdk. 1 alb., og når det trækkes fra, så er deres hartkorn lig de andres. 4 og 5 har kun $\frac{3}{4}$ hartk. af de andre gårdes; hvad Niels Jessen i 1688 satte igennem, at den af ham drevne øde halvgård (kort nr. 5) kun fik halv hartkorn er altså aldrig blevet genoprettet, men de $\frac{3}{4}$ på begge gårdene er siden, hvornår vides ikke, bleven delt ligelig mellem dem. — Derimod er der en forskel på landgilden, som naturligvis stammer fra, at disse 4 gårde (halvgårde) engang har haft en særstilling. Landgilden består her kun i havre, som utvivlsomt er den ældgamle havreafgift for kværnsæde, og nogle penge; ikke så lidt mere end for fæstegårdene, men alt i alt er selvejer-gårdenes afgifter dog kun c. det halve af fæstegårdenes. Regnet efter kapitelstakster 1760—80 og rigsdaleren (»gammeldaler«) i pari (hvad den i disse år nogenlunde var), bliver afgiften for gårdene:

Nr. 6 og 9 30 kr. 40 øre hver; 7 og 8 11,65 hver; 9 23,40; 1 og 2 11,80 hver; 4 og 5 9,00 hver. Men denne forskel har ikke meget at sige i forhold til *hoveriet*, som altså var ens for dem alle. Regner vi blot med tallene fra 1770, så har man for hver af de 8 halvgårde 63 spandage, 115 karledage og 74 pigedage. Vil man imidlertid

have tallet på gangdage, kan man godt lægge disse tal sammen, thi kan en pigedag ikke regnes = en karledag, så skal der til gengæld 2 mand med et pløjespand, og vi får altså 252 dags arbejde for en karl + 63 for et spand heste (i virkeligheden en halv snes mere, da der en pløjedag skal to spand heste afsted). Når det altså fra den tid hedder, at bonden måtte holde en karl og et spand heste for hoveriets skyld, da skal det for karlens vedkommende nok slå til i dette tilfælde, thi tallene er som før nævnt for lave. En karleløn var i 1770'erne 12—15 rigsdaler (40—50 kr.), kosten regnes et enkelt sted til 12 skill. Dertil kommer så hesteforbruget og sliddet på redskaberne. Skønt en sådan opgørelse er grumme omtrentlig, så kan man vel anslå den samlede udgift for en halvgård til c. 250 kr. årlig. At man ikke i samtiden, når der er tale om hoveriafløsning i penge, vurderede nær så højt kan ikke regnes, heller ikke gårdene blev ved salg til selveje sat til deres virkelige værdi. Bagved ligger vel en stille erkendelse af, at bonden var sket uret. Men i hvert fald er det tydeligt, at hoveriet er en mange gange større byrde end landgilden, og så var måske endda det indirekte tab derved: *forsømmelse af egen bedrift*, mange gange sløvhed og ligegladhed, værre end den direkte økonomiske byrde.

Men hoveriet var altså også steget meget i tidens løb, især efter 1660. Man kan måske også få et indblik i *hvor* meget. I 1770 opgives det dyrkede areal på Estrup til »sædeland til 320 td. rug«, hvad der jo må betyde 320 td. land. Det er delt i 16 indtægter, hvoraf årlig de 9, altså 180 td. l. blev behandlet og besået, mens resten »hvilede«. På godset var 114 bønder og 23 husmænd, hvoraf 37 bønder og 9 husmænd gjorde fuld hoveri til

Estrup, og 17 bønder og 1 husmand i Vejen til Skodborg-
hus, som i mange år tilhørte Estrup. Resten, 60 bønder og
15 husmænd, gav lidt *hoveriafløsning*, som var indbe-
fattet i deres landgilde, men gjorde desuden nogle få
spand og gangdage årligt. — Om tilstanden i ældre tider
er oplysningerne ganske vist få; men der siges i 1683, at
Estrups dyrkede areal kun var 203 td. land, og da det
årlig tilsåede areal dengang var forholdsvis mindre, så
det synes kun at have været *det halve imod det tilsva-
rende i 1770*, så må hoveriet dengang — det samme antal
hobønder forudsat (og her er næppe nogen forandring
af betydning) — have været langt lempeligere.

Det er, som allerede fremhævet, den stærkere drift af
hovedgården, der er skyld i denne stigning, og den synes
for Estrups vedkommende at være fortsat endnu nogle
år efter 1770. Efter en indberetning fra 1785 i anledning
af en udstykning gøres der rede for, at Estrup marker er
udskilt af det fællesskab, der har bestået med andre byer
(som dog næppe var meget) og *alle marker var indhegnet*
tildels med store stengærder. Dette arbejde har bønderne
selvfølgelig måttet udføre. Tillige tales der om en på-
tænkt forbedring af driften ved *mergling* og mere pløj-
ning. Dette vilde jo yderligere have øget bøndernes arbejde
og er heller næppe blev sat i værk, medens hoveriet be-
stod. Dette blev tvertimod efter nævnte år endel lempe-
ligere som følge af den omtalte udstykning,*) der bragte
hovedgårdens hartkorn ned fra 38 td. til 23½. Samtidig

*) Det var ikke ved denne udstykning men ved den næste, 1799,
at »Nygård«, det senere »Katrinelund« blev til. Nygårds plads kan
tydelig ses i marken endnu, i skovbrynet 6—700 meter øst for Estrup.
Katrinelund kom den til at hedde efter Laurids Frederik Laurups
første kone, Augusta *Katrine* Abramovitz † 1808. De blev gift 1801.

blev driften noget omlagt, så der fra den tid kun var 12 indtægter, hvoraf 6 besæes og 6 ligger i græs. Der er i 1791 33 hovbønder mod de 37 i 1770.

Det er iøvrigt helt mærkeligt at se, hvor ringe folkeholdet, som følge af hoveriet, var på så stor en gård. I 1683 i Niels Jessens forpagtertid var der 1 ladefoged, 1 tærsker (men tærskning var iøvrigt hovarbejde), 2 røgere og 1 pige. Besætningen var 2 heste, 2 køer, 60 stude og 6 svin. Det sidste synes ret mærkeligt, da skovene jo dog dengang må have givet megen olden. I øvrigt stemmer besætningen godt med forholdene.

På hovmarken havde hver bonde *sin* del at dyrke. Det er jo ikke uden interesse at se, hvor meget der der kunde blive til hvert bylav for sig, især *taget i forhold til deres egen dyrkede (tilsåede) bymark*. Man vil jo derved få en målestok for, hvor stor en byrde *den* del af hoveriet, som vel ikke er det hele, men dog den vigtigste, var. Det kan i dette tilfælde (som måske også i andre) lade sig gøre for Askovs vedkommende, ialfald omkring 1770, der nok er hoveriets højdepunkt. Da som før nævnt 180 td. land skulde behandles og tilsæes årligt, og der var 37 hovbønder og deraf 9 i Askov, så bliver der til disse sidste c. 44 td. land at behandle, forudsat, at man kan fordele arealet ligeligt. Og det kan man sandsynligvis så nogenlunde, thi vel var der 2 små gårde ($\frac{1}{4}$ gård) i Askov (7 og 8 på kortet), men sådanne gårde var der også i andre byer. Iøvrigt var gårdene meget nær lige store. De 44 td. land bliver da en forøgelse af deres eget tilsåede areal (110 td. land, nemlig $\frac{1}{9} \cdot 246$) på ikke mindre end 40 pct. Dertil kommer den lange vej til herregården, ofte lange veje at køre med gødning og korn på den udstrakte herregårdsmark og endelig en meget større *højbjergning* forholdsvis end bønderne selv havde.

Nogle bestemmelser fra hoverireglementet af 1791 kan måske have interesse, skønt de jo ikke kom til at spille nogen rolle og heller neppe var kommen til det, selv om hoveriet var blevet ved.

En dagsarbejde for en plov er seks skæpper land eller 10500 □ al. Den skal forspændes med fire heste og med dem skal følge en karl og en dreng eller pige.

En karl skal med to heste daglig harve og beså 12 skp. land. Skal jorden derimod både pløjes, harves og besåes, kun 4 skp. land.

En vogn skal daglig køre 10—16 læs gødning, efter som der er langt til, og læssene skal være af en sådan størrelse, at 8 læs kan slå til til en skp. land. Kusken skal selv læsse.

En karl skal daglig a) slå græsset på 14580 □ al., b) høste 9 skp. land korn og sætte det sammen (her er altså ikke længere tale om brugen af segl), c) skære 6 læs klyne, d) kaste 5 favne grøft, 3 al. vid og 3 al. dyb.

En pige eller dreng skal daglig sprede 30—40 læs gødning.

En »fuld hoveripart« gør desuden:

1. En kørægt på 6 mil.
2. To kørægter hver på 4 mil.
3. En 1—2 mils kørægt.

Af en nøjere forklaring dertil fremgår, at der med disse ægter menes det dobbelte, f. eks. er en 4 mils ægt en tur til Kolding eller Ribe. Det var gerne korn, der skulde køres til byen, og et læs var 3 tdr. rug, byg eller boghvede, eller 4 td. havre; af andet gods 2 skippund (640 pund). Et læs hø regnedes til 32 lispund, 512 pund.

I de 20 år fra 1771 til 1791 synes der iøvrigt at være sket nogen fremgang i Askov. De stadig stigende korn-

priser (1781—90: Rug 9,75, byg 7,57, havre 4,88) måtte omsider komme også bønderne tilgode, og der til kommer, som før nævnt, den lettelse i hoveriet, som måtte følge af den ret betydelige udstykning af Estrup 1785. — Det er vel for at udnytte disse bedre betingelser, at man i disse år (vel sagtens sidst i 80'erne) ikke blot har øget tægternes antal (fra 9 til 11), men selve driften er om-lagt således, at mens jorden fremdeles »hviler« i 5 år ligesom før, så besæes den nu i 6 år (istedetfor 4) og med følgende sædskifte: 1. byg eller boghvede, 2. rug, 3. rug, 4. boghvede, 5. rug, 6 havre eller rug. I de to sidste kærve var udbyttet ringe, oftest kun 2 fold. Hele udbyttet angives for et middelår til 272 tdr. rug, 48 td. byg, 96 td. havre og 75 td. boghvede, ialt 471 td. korn. Man ser, hvor stor en rolle rugen, brødkornet, fremdeles spiller i kornavlens, 60 pct. af det hele. Det er nok en fremgang i mængde, men næppe i fold, thi da det til-sæede areal er 177 td. land ($\frac{0}{11} \cdot 324\frac{1}{2}$) så er det jo ikke 3 td. korn pr. td. land, og skønt al den i brug værende jord dengang anvendtes til korn alene, så er det ikke mere, end der nu avles på en gård på 75 td. land.

Om *gårdenes samlede besætning* får vi den første på-lidelige opgivelse i 1791. Der er på de 9 gårde 53 heste, 118 voksne kreaturer og 75 ungræ, 207 får og 16 svin. Af ældre opgivelser er kun *skifternes* tal brugelige, thi de forskellige opgivelser til såvelsom matrikel som kvægskat er som før sagt ganske upålidelige. Skifterne stemmer ret vel med indberetningen. Da Niels Nielsen på Nedergård (kortet 6) i 1737 døde, var der i hans bo følgende besætning: 9 heste, 19 voksne kreaturer, 10 ungræ, 18 får, 6 lam, 1 svin. Christen Jensen Schytte (kort 3) havde 10 heste, 32 voksne kreaturer, 6 kalve, 32 får, 1 svin og 5

grise. Christen Justesen (kort 4) havde da hans bo 1779 blev vurderet i anledning af konens død: 7 heste, 15 voksne kreaturer, 2 kalve, 18 får, 2 svin og 7 geder. I dette skifte nævnes desuden endel gæs, ænder og høns, men det har der antagelig været på alle gårdene, ligesom der næsten altid er »bistokke«. Af de voksne kreaturer er oftest halvdelen stude, et par ældre trækstude og 5-6 »græsstude« (1—2 års). Salget af disse sidste til nærmeste sædegård, her Estrup, var vistnok den fornemste årlige indtægt, thi smør- og kornsalg kan ikke have givet stort og med oldensvin var det længst forbi. Græsstude, også kaldet »fødestude«, blev opfødt både af herremænd og bønder, men det var de første, der havde eneret på fedning og udførsel; en ordning, som under de givne forhold næsten var selvfølge, hvad der også fremgår af, at der ingen ændring skete deri, da eneretten 1788 blev hævet. Bønderne havde ikke korn til studedefning, de blev ved med deres opdræt, måske dog noget aftagende efter som kornpriserne steg. I indberetningen 1791 er studene kun $\frac{1}{3}$ af de voksne kreaturer, og studedefningen holder sig i det fra den tid af mere til nord- og vestjylland, bøndergårde såvelsom herregårde. (Det danske landsbrugs hist. III, 274).

Også om den *økonomiske tilstand* kan skifterne fortælle lidt. Skiftet efter ovennævnte Niels Nielsen viser 1737 en samlet sum af 95 rd. 1 mk. 2 sk. eller godt 300 kr. Jens Pedersen (kort 5) som døde 1756 efterlod sig noget lignende, c. 320 kr., men da Christen Justesens kone døde 1779 var boets overskud kun 32 rd. 2 mk. 12 sk., c. 74 kr. Men det er temmelig vanskeligt at sige, hvad disse summer har været værd i praksis, så vi får et virkeligt indtryk af velstanden (eller fattigdommen). Til

køb af korn og jærn f. eks. vilde de ikke være ret meget værd, navnlig ikke til det sidste, hvad man bl. a. kan se af de høje priser en »beslagen« vogn og andre jærnsager står i. Heller ikke til køb af fine klæder. Derimod vilde de forslå noget mere til køb af husdyr eller til betaling af arbejde. Hos Christen Justesen er de to bedste heste vurderet til 10 rd. hver, køerne til hver 5 rd. Det er for lidt ganske vist, men det er den samlede sum så også. Skifternes vurderinger er altid for lave. En karl fik 12—20 rd. i løn. Måske må vi sætte disse summers »købeevne« 5—6 gange så højt som de nu vilde være. I sammenligning med dette, som heller næppe kan kaldes velstand, var Jens Jensen på Nedergård en formuende mand. Da hans kone døde 1782 (datter af førnævnte Niels Nielsen) blev boet vurderet til 268 rd. 4 mark, c. 860 kr. Nedergård var i lange tider det mest velstående hjem i byen, hvad der bl. a. også ses af de klæder, som den døde efterlod sig. bl. a. 14 hagehatte, deraf 6 med kniplinger (se Feilbergs ordb. I 658), 1 fløjelskyse, 1 rød og grøn silkehue, 1 brun, rød og grøn brokades hue med kniplinger, 1 grøn og hvid silkesnørliv osv. De nævnte ting vurderes til det samme som den bedste ko. — Om bøger og skildrier er der sjælden tale. Dog findes gerne en salmebog, undertiden en postillebog; læse kunde vistnok de fleste, derimod synes kun de færreste at kunne skrive, thi selv om underskriften ikke ret tit er med »ført pen« (hvad man kan træffe), så bliver det ikke gerne til mere end et par præntede bogstaver.*)

*) »Af over 60 bymænd 1788, som har underskrevet vedtægten (Nordby, Samsø), har kun 6 været istand til at skrive deres fulde navn, resten må nøjes med at prænte et mærke.«

Marius Kristensen: Folkemål og sproghistorie s. 192.

UDSKIFTNING OG SELVEJE.

Udskiftningen af dyrkningsfællesskabet er en af de største og dybest indgribende reformer vort land og folk nogensinde har været med til. Det var mere end en reform, det var en *revolution*, kun at den forløb roligere, end den slags plejer.

Vort land fik ved denne forandring i løbet af et par slægtled et ganske andet udseende. Endnu større var forandringen i befolkningen, opløst som den blev i enere, enkelthjem, efter det tusindårige fællesskab og samarbejde. Først i nyere tid er dette samarbejde vendt tilbage i en noget anden form, idet man forsøger at forene fordelene ved den enkeltes frihed og initiativ med fordelene ved fællesskabet og samarbejdet.

Vi kan sagtens se, at frigørelsen fra fællesdyrkningen var nødvendig. Ligeledes, at frigørelsen i hovedsagen har været gavnlig, og at vi ved at skulle tjene denne udvikling også har tjent os selv. — Det er ikke at vente, at vore oldeforældre kunde se noget af dette, bl. a. kunde de jo da heller ikke ane den tekniske udvikling. Hvad *de* havde set af forandringer havde med få undtagelser stadig lagt *større byrder* på dem, og her drejede det sig tilmed om en forandring, som foruden ukendte og farlige byrder *også* vilde medføre en opløsning af det ansvar, de alle havde for hinanden og stille den enkelte alene og hjælpeløs, især da om man var så uheldig, at man trak sig til at skulle flytte ud på udmarkerne. Langt til skole, kirke, håndværkere, naboer. Ens børn måtte jo blive særlinge! Og dertil kommer en ting, som for flertallet jo ofte er det dybeste og væsentligste: den store frygt for at blive *forurettet* ved de mange nye og ukendte afgørelser. Det vej-

ede ved siden af alt dette kun lidt, at der jo nok var enkelte bønder, som kunde skimte de *økonomiske* fordele ved det nye; det vejede ikke engang tilstrækkelig for dem selv. — Uviljen mod den kommende reform var altså meget stor, og størst blandt dem den skulde komme mest tilgode. Og havde vi ikke dengang haft en regering, der foruden indsigt også havde *magt* og kunde sige sit: Du skal! — både til bønder og herremænd, så havde vi vel siddet i fællesskabet den dag i dag, eller i hvert tilfælde i en dårlig udskiftning.

Imidlertid bør vi alligevel forstå de gamles konservatisme. Der var ikke så lidt om deres betænkeligheder, ja *meget mere, end vi nu ret kan se*. Det som tilslører det for os er den vedblivende *prisstigning*; uden den, som gav råd og midler til de meget store udgifter (fra Sælland og Fyn meldes om 16 pCt. af hartkornets værdi), vilde al regeringens og velmenende godsejeres iver intet have nytet, og bønderne vilde fået ret i deres tvivl. I 1790'erne, den egentlige udskiftningstid, kostede rug 11,38, byg 7,74, havre 5,33, i næste 10 år endda 50 pCt. mere, og da var kornet alt i alt steget til over det dobbelte de sidste 50 år, og nøjagtig det samme gælder smør og flæsk, hvorimod kød kun var steget 42 pCt. Dette gav jo mod og fortrøstning til at give sig det nye i vold, men at det endnu i ikke så få år (til 1819) skulde gå fremad kunde man omkring 1790 ikke vide det mindste om.

Den som de Askov bønder kom til at forhandle med om »frihed og ejendom« var deres husbond på Estrup, kammerassessor *Henrik Hans Christian Laurup*, 1751—1802. Hans fader, kancelliråd Fr. Laurup til Serreslevgård købte Estrup på auktion i 1751 (hovedgården 30, tiender 123, godset 278 td. h. k.) for 27650 rd. og med

undtagelse af de 20 år 1831—51 har denne slægt ejet gården i fem slægtled, til 1926. Fr. Lautrup solgte gården til sønnen, ovennævnte H. H. C. Lautrup, 1771 for 32280 rd., da var godset lidt formindsket, og den ny ejer formindskede også gården (efter at han dog først havde bragt den op på 38 td. h. k.) idet han 1785 udstykkede endel, så gården kom ned på 23½ td. h. k. En yderligere udstykning som bragte gården ned til det mindste den har været, 11½ td. h. k., fik han tilladelse til i 1799. I 1830 kom gården igen på 18½ td. h. k. der endda i 40'erne øgedes til 33. Ved salget i 1926 30 td. h. k.

Der siges at H. H. C. Lautrup var en dygtig landmand, og at han var den første på egnen, der merglede og dyrkede kartofler og kløver, kunde jo nok tyde derpå. Han har da sikkert set og forstået de fordele for ham selv, som den udstykning og udskiftning man opfordrede til fra oven, indeholdt; ligeledes, at det var klogest samtidig at sælge gårdene til selveje, thi skønt ingen direkte opfordring eller påbud blev givet i den retning fra regeringens side, så tog disse års lovgivning om hoveri og fæstevæsen sig så stærkt af bøndernes sag, at herremanden ofte, ligesom altså Lautrup, hellere gav afkald på begge dele, især da for at blive fri for ansvaret for skatterne, thi dem måtte bonden ganske naturlig selv stå inde for, fra den dag han blev selvejer. Men Lautrup har sikkert også haft *sine bønders vel* i tankerne, både han og sønnen var anset som humane godsejere, og et lille træk fra Askov kunde også godt tyde på, at han gerne ved given lejlighed tog sig af bøndernes sag.

Koldingkontrollørerne havde en dag i 1782 været i Askov at »fesentere« efter brændevinstøj; men da de var færdige med undersøgelsen i den første gård indtog be-

folkningen, efter betjentenes sigende, en så truende holdning, at de ikke turde fortsætte, og da de kørte ud af byen fik de et par knolde og sten i nakken til afsked. Dette var — efter den kongelige forordning af 1776 — en ret alvorlig historie. Først var mulkten for ulovlig brænding sat meget op, til 30 daler (eller så meget som 3 køer!), og bønder kunde ikke sone gentagelse med bøder, men blev idømt 3—6 måneders fæstningsarbejde, dernæst skulde, i tilfælde af voldsom modstand, hele byens befolkning forhøres, (hvad også sker), »men vil ingen udlægge samme skyldige, skal tvende af byens vederhæftige gårdmænd ... straks arresteres og forblive udi arresten, indtil de haver navngivet de skyldige, og af disse skal da to eller flere efter lodkastning dømmes til fæstningsarbejde på et eller flere år efter sagens beskaffenhed.«

Dette kan vel nok siges at være skrap rettergang! Nogle af forhørene blev holdt på Estrup, og havde nu herremanden, som man vel gerne fra oven ventede det, nærmest støttet rettens folk i deres angreb på bønderne, så kunde det set broget nok ud for disse. Tværtimod kom Lautrup kraftig bønderne til hjælp, idet han ved fremlagte tingsvidner beviser, at betjentenes rapport er i høj grad upålidelig; tillige anser han det for meget uretfærdigt, at bymændene skulde spille om, hvem der skal i slaveriet, da en stor del af dem slet ikke var med ved tumulten, og iøvrigt kan han heller ikke finde nogen forbrydelse i, at enkelte af bymændene tilfældigvis (!) var på gaden sammen med betjentene. Han påstår derfor bønderne frifundne for aktors tiltale. Skønt retten så godt som giver Lautrup medhold i disse modpåstande, så bliver dog enden på sagen mærkelig nok, at samtlige sag-

søgte skal aflægge ed på, »at han ikke ved den omtalte inkquisition har været ophavsmand til, at byens folk skulde samles denne forretning at hindre, ej heller selv i forretningen gjort nogen hinder eller modstand og hverken truet eller overfaldet den medhafte rettens betjent eller nogen af inkvirenterne eller deres følge, ja i særdeleshed ej heller ved deres afrejse fra byen kastet efter dem med sten eller andet og endelig at han ikke har foranstaltet noget af forbemeldte af andre i hans sted iværksat. Den eller de af dem, som da en sådan ed aflægger, bør for actors tiltale i denne sag aldeles fri at være. Men så mange af forhen navngivne Askov bymænd, som ej trøster sig til foreskrevne ed med frelst samvittighed at gøre, bliver som skyldige at anse. Følgelig bør tvende af dem efter forud sket lodkastning iflg. forordn. 25. apr. 1776 at arbejde et år udi Københavns fæstning, men skulde de indtil 1 a 2 fralægge sig sagen ved ed, finder lodkastningen ej sted, da disse hver for sig udstår den tildømte fæstningsstraf.«

Med den »frelste samvittighed« kunde det vel efter lovens betragtning være så som så, men kan man slutte fra lignende tilfælde, så har de anklagede: Jens Jensen, Peder Pedersen, Jens Nielsen, Tonnes Ottosen og Poul Hansen og dennes søn aflagt eden. Foruden det, at samvittigheden ikke var særlig følsom, når det drejede sig om sager med toldvæsenet, så havde deres husbond jo ligefrem gjort dem opmærksom på, at lovens bestemmelser var uretfærdige, og måske man også fornam dem som umoralske. — Det er sandsynligt, at Lautrups optræden og forsvar ved denne lejlighed friede bønderne fra en værre medfart end den de fik. —

Lautrup havde som nævnt udstykket en del af hoved-

gården i 1785, og det afslag i hoveriet, som dermed fulgte, gav han sikkert bønderne uden nogen erstatning. Han ønskede straks efter at gå videre, idet han i 1788 indsendte ansøgning at måtte sælge bøndergodset. En sådan ansøgning blev altid bevilget, når visse betingelser var opfyldt, hvoraf naturligvis den betydningsfuldeste var, *at jorderne samtidig skulde udskiftes*. Endvidere skulde ejendomsretten være *fuldstændig*, og da Lautrup her tog et forbehold, idet han ønskede at beholde jagten og fiskeriet på det solgte gods, så blev ansøgningen afslået. Efter at have betænkt sig i nogle år frafaldt han dette krav, og under 18. jan. 1792 fik han tilladelse til at sælge bøndergodset, *uden at hovedgården mistede sin skattefrihed*. For denne skattefrihed var der ikke længer nogen egentlig begrundelse, når herremanden ikke mere skulde stå til ansvar hverken for bøndernes skatter eller for soldaterudskrivningen, men den var *en belønning* han for det meste fik, for at man bedre kunde få tingene til at glide.

Og det må siges, at da man først var bleven færdig dertil, så gik alle disse indgribende forandringer for Estrupgodsets vedkommende i lave med en fart og præcision, som tyder på, at man forlængst var forberedt og at disse ting sandsynligvis har været drøftet i flere år. Man havde da også et eksempel lige for hånden, idet *Vejen* var udskiftet allerede 1785, og 10 gårde var udflyttet. Her kom altså udskiftningen og udflytningen først, mens det i de andre byer under Estrup var omvendt: Gårdene blev som følge af den givne tilladelse af 18. jan. 92 næsten alle solgt til selveje umiddelbart efter, mens udskiftningen, skønt forberedt 1792, først kunde fuldføres 1793 og 94.

Årsagen dertil var naturligvis, at bønderne havde meget at forhandle om indbyrdes, inden dette overmåde

vigtige foretagende kunde sættes i værk. Thi vel vidste de, at nu *skulde* det være (ellers havde de sikkert også skubbet det fra sig); men dette betød ingenlunde at man ikke fra oven vilde høre deres forslag eller indvendinger. *Udskiftningens endelige skikkelse i Askov som andre steder, er sikkert i ret stor udstrækning et resultat af bøndernes forhandlinger om sagen.* Kunde vi se udover Askov marker i de to somre 1792 og 93, da vilde vi ofte se det syn: flere eller færre af byens mænd vandrende og diskutering over markerne, mens de skridter lodder af, sammenligner deres godhed osv. *Et spørgsmål er de dog nok forsigtig gået uden om: hvem og hvormange den skæbne skulde ramme, at de skulde flytte ud på byens udmarker.* — Men at sagen har optaget dem meget er givet: *det var jo under den forudsætning, at gårdene var købt.* Og det har jo sikkert også ofte gået varmt til.

Men efter høst 1793 kunde landmåler *Astrup* begynde at måle op, og i det tidlige forår 1794 blev han — med bøndernes hjælp — færdig med inddeling og udskiftning af mark- og hedelodder.

Ved den lejlighed blev også *udskiftningskortet* tegnet. Mange steder er desværre dette kort forsvundet, men for Askov er det bevaret. Da det imidlertid er ikke så lidt medtaget har bylavet ladet tegne en nøjagtig kopi af det, og originalen opbevares nu i Viborg. På dette kort er ikke blot mark og skov og hedelodder afsat, men også tofter og gårde. Gårdene er for bekvemheds skyld nummereret med solen, begyndende i sydvestre hjørne, men disse 9 numre har altså hverken da eller siden det mindste med matrikelsnumre at gøre; det er tilfældigt, om disse to slags numre falder sammen. Det er ganske naturligt, at en sådan numerering også kan træffes andre steder (se f.

eks. aarbog for Odense og Assens amter, 221 flg. Bågøe 16 numre, udskiftet 1786, Dreslette 42 numre, udskiftet 1789), det var jo nemmere at anføre gården på den måde end ved ejerens navn, som desuden skiftede.

Man må sikkert sige, at Askov hører til de byer, der er *godt udskiftet*. Det gjaldt gerne om, at så få som muligt skulde flytte ud, ofte blev udskiftningen af den grund dårlig eller halvdårlig. Det må derfor vist nok siges at være godt gjort, at man i dette Tilfælde kunde nøjes med 2 udflyttere, og endda fik alle gårdene i byen deres indmark i et stykke, undertiden ganske vist noget langstrakt, f. eks. var marken til nr. 7, Søren Jeppesens, der begyndte der, hvor vandtårnet nu ligger og strakte sig lige til Skibelund krat, 1300 favne i længde og kun 80 i bredden. En uforholdsmæssig længde kunde jo imidlertid ikke undgås, hvis alle gårdene skulde have noget af udmarken med; denne udmark kunde jo også sælges, og blev efterhånden solgt til senere udflyttere. Den såkaldte »stjerneudskiftning«, at markerne blev bredere udad, blev næsten helt undgået.

Den største vanskelighed lå dog i at få jorden nogenlunde retfærdig fordelt efter *godhed*, især da salgskonditionerne kræver (se senere), at udskiftningen i Askov skal ske »efter enhvers besiddelse og hvad de hidtil har haft i fæste og brug«; der kunde altså efter dette ikke bødes på, at en mand fik vel dårlig jord, ved at give ham noget mere, men sandsynligvis har denne bestemmelse heller ikke været overholdt. Sagen var endda vanskeligere end den kan se ud til. For eksempel når fordelingen af skov og krat ofte går ud på, at jord og græsning kommer til at høre til en bestemt gård, men træer, ris og buske tilhører fremdeles den gamle ejer (ofte fællesska-

bet). Dertil kommer, at jorden også iøvrigt var langt mere uensartet end den er nu, og navnlig var man bange for den kolde, noget fugtige jord, som der dengang var så meget af, og som i våde år slet ingenting gav. — Der måtte derfor findes en fælles målestok, et boniteringsgrundlag, ikke til brug for en varigere jordvurdering, men kun en hjælp til en nogenlunde retfærdig fordeling under de i øjeblikket og for nærmeste fremtid foreliggende forhold.

Det vilde være rimeligt, om et sådant vurderingsgrundlag i disse år var blevet udarbejdet til fælles brug, og det synes også at være tilfældet. Tallene på udskiftningskortet for Askov: $8 = 8$, $8 = 16$, $8 = 40$, $8 = 120$ osv. findes i brug både her, i Sønderjylland, på Fyn og på Sælland. Følgende udskrift af Faxe-Stevns herreders tingbog er vist det mest oplysende:

»Den 10. nov. 1795 udnævntes sognefoged Jens Pedersen af Gævnø og gårdfæster Peder Henriksen af Lyderslev til at være taksationsmænd. Landmåler Lund opmålte jorderne, og under den ledende landinspektør Muncks anførsel taxerede de tvende udvalgte kyndige mænd 19. nov. jorderne. Og gik det da for sig på den måde, at mændene vurderede et *vist betegnet stykke jord på så og så mange skjæpper land at være lige værd med en tønne land*. De ansatte da den bedste jord til 8 skjæpper (= 1 tønne land), og alt som den fandtes ringere til et højere og højere skjæppetal, indtil de nåede de dårligste pletter, mosehuller og sandbanker, således enghullet i midten af Nilles enge og bakketoppen på Langebjerg, som begge ansloges til 40 skp. = 1 tønne land.« — Mændene skulde i fornøden fald beedige deres taksation; og at den var grundig og samvittighedsfuld fremgår deraf, at lodsejerne (Hyl-

lede by, Faxe herred) kun havde to bemærkninger at gøre, nemlig at Igelkjærs agre og Dyrt Davrekjøb var sat lovlig højt og burde formentlig sættes til 12 skp. istedet for 11 (Severin Kjær: Fra stavnsbåndets dage 197). — Sine steder skal man dog have brugt at ansætte den bedste jord til 1 og det andet derefter, og på de kongelige godser brugte man allerede dengang »taxt 24« for den bedste jord, altså det samme grundlag, som senere blev brugt ved den ny matrikulering (Gunnar Knudsen i Tidsskrift for opmålings- og matrikuleringsvæsen, juli 1931)*).

Ved enhver udskiftning udnævntes til disse taksationer et råd eller en kommission (i lighed med ovennævnte for Hyllinge) bestående af 2—4 ansete og pålidelige mænd, for det meste kun 2. For Askovs vedkommende var det *Jakob Pedersen* af Hulvad og *Anders Hansen Smidt* af Vejen. De har sandsynligvis været i virksomhed også andre steder her på egnen. Men de tal, der ved denne taksation fremkom for Askovs vedkommende er unægtelig noget mærkelige og springende. F. eks. finder man engene ved Kongeåen sat i takst lige fra $8 = 8$ (allerbedst) til $124 = 8$. Endnu mærkeligere er ansættelsen i Baslund skov, hvor man træffer $40 = 8$, $64 = 8$, $96 = 8$ op til $120 = 8$ umiddelbart ved siden af stykker, der har $12 = 8$ og $8 = 8$, og dog er signaturen ganske den samme, viser

*) Askovboniteringen findes ikke så nær anvendt overalt, men dog så ofte og så vidt omkring, at man skulde antage, at den har sin rod i en eller anden forordning eller resolution fra rentekammeret. Men trods al umage har en sådan ikke kunnet findes. Metoden er omtalt flere steder; f. eks. i Mandix: håndbog i den danske landvæsenret 1813 (2. udgave); men ikke, hvor den stammer fra. (Efter en oplysning fra dr. H. Hjelholt.)

skov og krat. At der er forskel på trævæksten er selvfølgelig ikke tilstrækkelig forklaring. Sandsynligvis findes den i udskiftningsforretningen, når den bestemmer, at trævæksten er *undtaget* fra fordelingen og skal udskiftes senere. For den mand altså, som fik tildelt et stykke skov, men kun med adgang til græsset (som det måske var småt med) var et sådant stykke ikke ret meget værd. Mens derimod den, og det gælder i Baslund både nr. 1 og nr. 5, der fik både græsning (hø) og træer, nok kunde stå sig ved en noget højere vurdering. Iøvrigt har denne ordning — at træerne tilhører en og jorden en anden — i skibelund krat for nogle stykkers vedkommende bestået lige til for få år siden.

Trods denne forklaring synes alligevel springene *meget* store, og det samme gælder for marken, den dyrkede som den udyrkede, den sidste dog mest. Den er oftest sat til $40 = 8$ eller deromkring; men lige nord for Skibelund krat ligger to hedestykker, hvoraf det ene har $40 = 8$, men det andet har $8 = 8$, og ind i det første skærer sig et stykke der vurderes til $12 = 8$. Påfaldende er ligeledes den meget forskellige vurdering af den udyrkede jord, som imod sydøst skærer sig ind i Vejen sogn, og som var tiltænkt den ene udflytter. Alt sligt beror selvfølgelig på forhold, som vi ikke kan vide noget om; bl. a. har sandsynligvis en stor del af heden været stærkt medtaget af *tørvegravning*, mens andet har været skånet fordi det gav forholdsvis god græsning. Meget stor forskel er der ligeledes på eng eller toftestykkerne omkring byen, som man finder vurderet lige fra $32 = 8$ (hvor nu Nedergård ligger) op til $4 = 8$, den højeste vurdering, der findes, (stykket syd for den ny vej til Vejen).

Til dette udskiftningsarbejde hørte også en *vejregule-*

ring. Fra gammel tid gik vejene, som de bedst kunde, nu blev de rettet ud, men de samme linjer blev iøvrigt bestående, dog med én undtagelse: Vejen til Vejen. Den nuværende Askov—Vejen vej var dengang blot en markvej langs nordsiden af Mejlunds mark (se udskiftningskort for Vejen 1785), og på Askovkortet er den afsat som helt ny. Den egentlige vej til Vejen (og længere ud ad den kant) var den gamle tingvej til Malt herredsting. Den er afsat på kortet og det ses ved sammenligning med Vejenkortet, at tingvejen og skovvejen (fra Vejen) ligger nøjagtig i hinandens forlængelse; på et stykke af 550 m (gennem Vejen skov) er forbindelsen brudt, men der er ikke tvivl om, at her gik i gamle dage færdselen mod de østlige egne fra Malt og Askov. Nu blev denne vej helt nedlagt ligesom også den sidegren, som fra dammen førte ud til den i stik nordlig retning (noget vest om nuværende Askov Nygård), og færdselen til Vejen kom til at gå udelukkende ad den nye vej, som også nævnes i udskiftningsforretningen. Den stødte ved »Arnen« til »Skovvejen«, som herfra fortsatte videre mod syd. Den nuværende vej ned forbi »Karensmark« fandtes naturligvis ikke, da den er bleven til som stationsvej.

Da disse forberedende arbejder var tilende, blev der 1. Marts 1794 holdt et møde på Estrup, hvor hele udskiftningen blev ordnet. Sandsynligvis var Eskelund og Tuesbøl bønder også med ved den lejlighed, derimod var det for Maltbæks vedkommende allerede overstået. Det spændende spørgsmål var: *Hvem skal flytte ud?* Det var her så meget vanskeligere at løse, som det ikke drejede sig om en udflytning ud på byens dyrkede mark, som f. eks. da Otto Tonnesen en 6—7 år senere fik halvdelen af sin fødegård, nr. 2, og byggede ude ved Faerbøll agre;

nej her var tale om en udflytning langt fra byen og på ganske ubrudt jord.

Landmåleren havde foreslået 2 sådanne udflytninger; den ene til det store stenede hedestykke, der skar sig ind i Vejen mark nede mod sydøst, og den anden til bymarkens alleryderste sydvestre hjørne helt nede ved Kongeåen. Der synes ikke i forvejen at være forhandlet om, hvem der skulde flytte, men alt andet lige var det gerne de yngre mænd man ventede dette offer af. De tre yngste var Søren Mortensen, nr. 4, f. 1764, Jeppe Laursen, nr. 5, f. 1756, og Niels Jensen, nr. 8, f. 1757. De andre var endel ældre, de fleste af dem gamle mænd. At både nr. 4 og 5 skulde flytte ud kunde der imidlertid af praktiske grunde ikke være tale om, desuden var Niels Jensen altså også et år yngre end Jeppe Laursen. Selvfølgelig spillede også praktiske forhold — som antydnet — en stor rolle i overvejelserne, men ud fra dem var det rimeligere, at Jens Jensen, nr. 6, var flyttet ud, eftersom han ved udskiftningen kom et stykke fra sin lod (hvorfor også gården siden blev flyttet), og når det altså alligevel blev Niels Jensen i stedet, så må det antages, at det er aldersforskellen, der er det afgørende, skønt Jens Jensen kun var 4 år ældre.

At det ikke er gået i orden helt af sig selv kunde imidlertid ordene i udskiftningsakten nok tyde på, idet det hedder: »og blev ved commissionens mellemmægling dertil formået nr. 8 Jens Nielsen og nr. 4 Søren Mortensen.« Det var heller slet ikke så ringe et offer, de to unge mænd derved bragte, thi den hjælp de fik til udflytningen, og de fordele der iøvrigt i den anledning blev givet dem, var ikke store. De 5 andre af de 7, som på det tidspunkt havde købt deres gårde, skulde hjælpe de 2 at få

de gamle bygninger flyttet ud på marken, de skulde grave brønd og levere kampesten til den, og til den øvrige kørsel (af træ, ler, lyng og tag) skulde de gøre hver 2 spanddage og 4 gangdage. Desuden kunde der søges hjælp til udflytningen af den kongelige kasse, hvad Niels Jensen vistnok også fik, Søren Mortensen derimod ikke, sagtens fordi han efter den tids lejlighed var en meget formuende mand. Udflytningen skulde være tilendebragt til midsommer 1795. Søren Mortensens gård fik navnet »Steninggård«, sikkert på grund af dens stenede marker, og Niels Jensens kom til at hedde »Vindinggård«, »fordi det var en vinding for Askov by, at den længst bortliggende udmark på denne måde kunde afhændes«, hedder det. Forklaringen er vist rigtig; det var netop en tid, da der blev lavet mange af den slags navne (jfr. O. Nielsen, Malt herred, 47) kun var det vistnok sjældnere bønder, der var mestre for dem. Om det her er tilfældet, vides ikke.

Ved mødet på Estrup enedes man også om visse *overgangsbestemmelser*, og det ses af disse, at også der blev taget noget hensyn til udflytterne. Man blev enig om at tage to kærve efter sidste gøde, såvel i marken som i toften og havgårdene; men de to udflyttere måtte, »siden de kommer på helt ubrudt jord« få fire kærve efter gøden, dog skulde de give de øvrige vederlag med græsning i Skibelund, hvoraf de to udflyttere efter udskiftningen ejer de $\frac{2}{3}$ (resten delt mellem nr. 3 og nr. 6, Junkergården og Nedergård). — Græsningen på stubberne (som jo dengang betød en del) i disse henholdsvis 2 og 4 år skulde tilhøre den på hvis lod (efter udskiftningen) kornet var avlet, hvad enten kornet var hans eller ej. Dog var også her en undtagelse for udflytterne, idet de skulde have ret

til denne græsning de første to år. Også *havgårdene*, d. v. s. de indhegnede skovskifter, blev udskiftet, nogle kunde dog beholde deres, mens andre måtte afgive deres og tage andre skovparter i stedet. Denne deling til selvejendom gjaldt dog ikke træerne og buskene, som hidtil trods al indhegning havde været fælles og skulde vedblive at være det. Denne ordning bestod til noget efter 1860. I forskellige skøder og købekontrakter ses det, at skove i 1860 er under udskiftning, og at denne er tænkt på det grundlag at »skov og grund er vekslet og vederlagt mod hinanden«, men den er ikke fuldført. Som foran bemærket har der bestået noget af dette fællesskab (træerne til en ejendom, græsningen til en anden) lige til den nyeste tid. Hvad en havgård i det hele var i *praksis* er noget vanskeligt at finde ud af, thi billedet er meget broget. Det ses flere steder, at havgårde, eller ialfald dele af dem, *dyrkes med korn*, og på disse dele må altså skoven helt være afdrevet. I andre tilfælde, og vist nok flere, bruges dele af dem til høslet, og på disse dele har sagtens endnu stået rester af fordums skov. Men det meste af det, der således var indhegnet, var dog, ifølge udskiftningskortet, *skov*, — sådan som den nu var, må man føje til. Thi mange gode træer fandtes næppe, dertil havde den stadige rovdrift og anden mishandling varet for længe. Allerede et århundrede før hedder det gerne — både om Askov og andre byer i egnen: »har gærdsel til fornødenhed« — at der skulde være noget videre til gavntræ eller blive noget tilovers til brændsel er der aldrig tale om. Det blev der først, da også skoven blev heltud selvejendom. Og når det så sådan ud med de *indhegnede* skovparter, så kan man vide, at det var meget ringere med dem, Rødsnap, Rølkjær og Skibelund, som i umindelige

tider havde ligget »for fæfod«. De har mest bestået af buske og forbadte rodkud. Men da nogle dele af disse skovoverdrev, f. eks. Skibelund, siden, dog vistnok først 60—70 år senere, fik fred, da viste det sig, at der godt kunde gro skov op igen. Lavpunktet for byens skove er sagtens netop i tiden omkring 1800.

At få *brændsel* fra dem af betydning var der ikke tale om. I 1820 hedder det, »at der kun findes kratskove og gærdselshugst på byens marker«. I 1683 hedder det, at man skærer tørv på heden. Ved udskiftningen er dette måske for største del ophørt, thi da er der tale om »klyngrøft«, dels i Baslund mose, dels i mosen ved Baslund blokke. Formodentlig har man dog desuden, ligesom senere, haft mosearter i Vejen mose, ialfald varede de to ovennævnte mosestumper ikke længe, og ingen kan nu vide, at der på disse steder har været brugelig tørvemose.

Endnu et punkt var der tilbage at få ordnet, nemlig hvorledes man skulde få *hyrden*, Christen Christensen Boye, vel forsørget. Da byens marker ikke var hegnede, havde Askov, som så mange andre byer, sålangt tilbage vi ved måttet holde *hyrde*. Nu var der jo ikke brug for ham mere; men det hører med i billedet af hin tids sammenhold, hjælpsomhed og ansvar for hinanden, at det ikke kunde falde nogen ind, at han uden videre kunde afskediges. Han måtte på en eller anden måde have erstatning. Det blev en husmandslod på 8 td. land, som blev udvist i sydvestre hjørne af Askov mark, nabo til Vindinggårds mark, lidt vest og nord for Skibelund krat. Hertil skulde så hyrdehuset, byens eneste hus, der lå lidt vest for nuværende Nedergård, flyttes, og dette vedtog man at besørge i forening uden udgift for hyrden. Dog skulde denne betale en årlig afgift til byen af fire mark,

en slags fæsteafgift, thi stedet var ikke ejendom, men kun tillagt hyrden og hans kone på livstid.

Som foran anført var gårdene, da man endelig blev færdig med udskiftningens forskellige spørgsmål, allerede solgt til selveje, undtagen to. Skøderne kunde dog først udstedes nu, da udskiftningen var fuldført. De 7 skøder (i henhold til salget 18. jan. 1892) er udstedt 13. juni 1794. De to sidste af mændene købte deres gårde hensoldsvis 30. nov. 1798 og 12. nov. 1799.

Som grundlag for salget havde Lautrup udfærdiget nogle »conditioner«, som blev indført i bøndernes købekontrakter; de vigtigste af de 26 punkter var følgende:

1. Gårdene med fuldkommen ejendom sælges med påstående huse og bygninger, grunde og ejendomme, således som jeg samme efter i hænde havende skøde selv ejer og beboerne hidtildags i fæste og brug haft haver.

2. Købesummen betales her på gården til Viborg snapsting eller 11. juni 1793, hvorimod køberne meddeles lovlig skøde. Skulde nogen af køberne forlange kredit til snapsting 1794, skal de derudi vorde føjede mod at de med lovlig tinglæst panteobligationer og 1 prioritets ret på egen bekostning forhæfter det købte samt betaler et års rente af købesummen til snapsting 1794.

3. Det stemplede papir til købekontrakten og skødet betales af den købende.

4. Sælgeren reserverer sig, hvad restance han af kongelige skatter, landgilde og hoveripenge eller forstrækning hos den købende har tilgode.

5. De kongelige kontributioner betales her på gården indtil årets udgang 1793, men efter den tid er de købende selv ansvarlige for, at samme til rette tider og på vedkommende steder vorder erlagte.

6. Med det unge mandskab på gårdene forholdes efter nugældende allernådigste anordninger.

7. Alle de sælgende steder betræffende og af husbonden ratificerede aftægts og andre kontrakter samt foreninger om udskiftninger bliver ved magt stående.

10. Da ingen rente svares af købesummen indtil snaps-ting 1793, så bliver køberne i dets sted forbunden ej alene til den tid at forrette det pligtige hoveri til Estrup, men endog at betale den sædvanlige landgilde til Martini dette år forfalden.

11. Fra købekontraktens dato står de købte steder for køberens regning og risiko.

12. De sælgende gårde må ikke nogensinde igen afhændes til en hovedgårds komplettering.

13. Køberne forbinder sig til at lade de tilkøbte gårde forderligst i brandassurancekassen forsikre.

14. Hvilke husmænd, som endnu ej er udskift, og forhen have haft rettighed til græsning, reserveres samme fremdeles, og ved forefaldende udskiftning tillægges dem i steden derfor noget jord til vederlag efter anordningerne.

15. De trende byer Aschou, Eschelund og Tuusbøll, som ikke endnu er udskiftet, bliver opmålt og udskift det første ske kan. Af udskiftningsbekostningerne i alle måder betales den halve del af køberne og den anden halve del af sælgeren, hvilket de fleste af beboerne i Eschelund og Tuusbøll byer selv skriftlig under 5te og 29de maj sidst haver erbuden.

16. Skulde udflytning i bemeldte trende byer ske forbindes køberne, at de, tillige med mit gods øvrige bønder, skal forrette deres andels hjælp til disse udflyttere sålænge indtil deres bygninger kommer istand lige så fulde som deres påboende steder var usolgt.

18. I henseende til Skibelund krat på Aschou mark da erindres, at Schodborghuuses ejere fremdeles som forhen beholder den ret han har haft efter foreningen om markskjellet imellem Schodborghuus, Aschou og Weien marker, dat. 18. feb. 1775, at få årlig udvist 10 læs ris i bemældte Schibelund.

19. Dersom Estrup hovedgårds mark efter forordning 15. juni 1792 i parceller vorder inddelt og desformedelst sker udflytning af nogle af herregårdens bygninger på disse jorder, forbindes køberne, at de, tilligemed mit gods øvrige bønder ifølge bemeldte frd. 12te post, skal forrette deres andels hjælp til disse bygningers udflytning.

20. De af Estrup gods øvrige bønder, hvis jorder af fællesskab ej endnu mand og mand er udskift, kan ej få skøde på deres købte steder førend denne udskiftning er fuldført.

22. De skifter, som forefalder på det solgte gods førend køberen erholder skøde, forrettes af sælgeren, ligesom og de kongelige skatter så længe betales til sælgeren.

26. Ved udskiftningen i Tuusbøll, Eschelund og Aschou erindres, at hartkornet for enhver beboer bliver uforandret og at udskiftningen i Eschelund og Tuusbøll sker efter hartkorn men i Aschou efter enhvers besiddelse og hvad de hidtil har haft i fæste og brug.

I punkt 5 og 6 fralægger herremanden sig altså nu al ansvar m. h. t. skatter og indkaldelse af mandskab til session. I punkt 14 søger man her som andre steder at sikre husmændenes rettigheder under de nye forhold. Desværre viste disse foranstaltninger sig langt fra tilstrækkelige; de kår, som den i den følgende tid stærkt voksende husmandsstand fik, var endog adskilligt ringere, end fæstebondens havde været. I punkt 15 ordnes det van-

skelige spørgsmål om bekostningerne ved udskiftningen på en udmærket måde, idet herremand og bønder skal være halvt om dem. For at fremme udskiftningen var det ved forordning af 15. juni 1792 bestemt, at bønderne skulde betale renter, 4 pct. af udgifterne derved, før havde herremanden måttet betale alene. Lautrup har da fået den fornuftige ordning, at istedetfor stadig i fremtiden at have disse 4 pct. at regne med, så tager han nu hellere de halve udgifter og bønderne de halve, og så er den sag til side.

Punkt 26 beskæftiger sig ligeledes med et vanskeligt udskiftningsspørgsmål, som sandsynligvis er ordnet efter bøndernes ønske. Der var stor forskel på, om man vilde nøjes med en skønsvis bonitering af de jorder man fik, som i Askov (se kortet), eller om man, som altså i Tuesbøl og Eskelund, påny skulde til at lægge alle jorderne i hartkorn (hvad der væsentlig måtte blive følgen). Det sidste må have voldt megen bryderi og stor bekostning.

På grundlag af disse konditioner, men måske alligevel noget før de blev udfærdiget, købte altså 7 af Askovbønderne deres gårde:

1. Jens Jensen, nr. 6, Nedergård,
44 td. »rugland«, h. k. 3—4—0—1, gav 1050 rd.
2. Peder Pedersen, nr. 9,
44 td. — h. k. 3—4—0—1 — 800 rd.
Disse to er »Abskowgarth«, 1438.
3. Søren Jeppesen, nr. 7,
22 td. — h. k. 1—6—0— $\frac{1}{2}$ — 425 rd.
4. Niels Jensen, nr. 8,
22 td. — h. k. 1—6—0— $\frac{1}{2}$ — 425 rd.
5. Søren Jensen Junker, nr. 3,
44 td. — h. k. 3—4—0—1 — 950 rd.

Disse tre er den oprindelige fæstegård under Askovgård. Først delt i 2 halvgårde, siden i 4 fjerdedelgårde, men de to af disse forenedes atter omkring 1660 til den senere nr. 3.

6. Jeppe Laursen, nr. 5,
38½ td. — h. k. 2—5—0—½ — 675 rd.

7. Søren Mortensen, nr. 4,
44 td. — h. k. 2—5—0—½ — 675 rd.

»Rugland« er det samme som »dyrket jord« og svarer til ligeså mange td. land.

Nr. 1 og 2 ventede, som før bemærket, nogle år endnu og måtte da i den tid yde landgilde og gøre hoveri. Her boede to gamle mænd, Peder Jensen og Tonnes Ottosen, og noget tyder på, at de kun nødtvungen er gået med til det nye, ligesom de heller ikke var sammen med de øvrige bymænd om udflytning af 2 af byens gårde et par år senere, men skulde passe deres egen udflytning. Sønnerne har imidlertid ikke ønsket at fortsætte i det gamle spor; da Peder Jensen døde og Tonnes Ottosen gik på aftægt blev også disse gårde selvejendom.

Tonnes Ottosen, nr. 2, købte 30. nov. 1798 33 td. rugland, h. k. 3—4—1—1. Skødet (13. juni 1800) synes ikke at være tinglæst, så prisen kommer ikke frem. Men samtidig gik T. O. på aftægt og overlod sønnerne gården, Laurids hovedparcellen for 300 rd. og Otto udmarken (Faerbøll agre og tilgrænsende jord) for 350 rd., og disse 650 rd. er måske da prisen på gården.

Hans Povlsen, Peder Jensens stedsøn, nr. 1, senere Melvanggård, købte 12. nov. 1799; 33 td. rugland, h. k. 3—4—1—1 gav 1000 rd. Samme dag skødet blev udstedt, 13. juni 1801, skødede han påny gården til Hans Sørensen, forpagter af Gørding præstegård, for 1300 rd.

Som eksempel på disse skøder anføres her Jens Jensens, et af de 7, som blev udstedt 13. juni 1794, efter at udskiftningen var gennemført:

»Jeg underskrevne Hendric Hans Christian Laurtrup til Estrup, deres kgl. maj's kammerassessor, gør vitterlig, at jeg haver solgt og afhændet, ligesom jeg herved sælger, skøder og afhænder til Jens Jensen i Aschou den gård han beboer og af mig har haft i fæste eller brug, stående for hartkorn 3 td. 4 skp. 1 alb. Thi som købesummen 1050 rd. mig nu er betalt, så skal fornævnte gård med herlighed og rettighed i overensstemmelse med oprettede købekontrakt, af dato 12. nov. 1792, herefter tilhøre køberen og hans arvinger, som jeg og arvinger forpligter at hjemle efter loven. Conditionerne, hvorefter stedet er solgt, indeholdes i købekontrakten og af disse er en genpart læst til tinge 3. juni 1794 som køberen forpligter sig at holde efterrettelig forsåvidt endnu er uopfyldt og på ham passende. Tillægges endnu dette, at stedet aldrig må sælges til at udgøre en hovedgårds completering, at køberen forpligtes at lade stedet i brandkassen assurere og for resten holder sig de passerede udskiftninger og foreninger til fællesskabets ophævelse efterrettelig. Dette af mig udgivne må uden varsel læses og protokolleres hvor og når forlanges.«

Estrup, 13. juni 1794.

H. Laurtrup.

Angående *prisen* på gårdene er der før gjort opmærksom på, at det er meget vanskeligt for os nu at dømme om, hvad disse summer virkelig betød. Regnet efter kornprisen er gårdpriserne *meget* små, thi den første var den samme — og snarest højere — som den i gennemsnit har været 1880—1930. Men at bruge denne målestok alene går heller ikke an i en tid, da producering af korn var så

uhyre kostbar og vanskelig, og i den henseende havde forholdene endnu ved 1800 næsten slet ikke ændret sig. Sat i forhold til f. eks. prisen på køer ligger det ikke så lidt anderledes, men det er dog kun 35—50 køer for en gård med ligeså mange tønder land opdyrket jord og *desuden* omkring 160 tdr. land i overdrev og skov. At gårdene var endog *meget* billige tyder også den store hartkornsforhøjelse på, som kom en 25 år senere. Byens 26½ td. hartkorn (fra 1688) blev forhøjet til 72! Endvidere er der *fremsalgene*. At en gård, nr. 1, kan sælges samme dag den er købt med 30 pct. fortjeneste er jo ord nok, og så var det vist endda for lidt. Ialfald oplyser pastor Svejstrup i Malt i en indberetning fra 1805, at gårdene allerede da er steget til det dobbelte af deres købepris. Det kan også noteres, at Ebbe Jensen, Melvanggård, i 1832 køber stedet Kjeldal på kun 2½ skp. h. k. og giver 500 d. c. = 800 rigsbankdaler, vel at mærke i sølv. Det er henvend det samme, som en af gårdene i Askov kostede, uagtet »tiderne« i 1832 var meget ringere. Men iøvrigt var det slet ikke — netop under disse forhold — let at sige, hvad en gård var værd. Til *brug* var den vist kommen for højt op, hvis pastor Svejstrups ord passer, thi vel var kornpriserne gode, men dyrkningsmåden og den personlige dygtighed var væsentlig som den havde været i århundreder. Til handel og dermed følgende *udstykning* var sagen en anden. Og der kom mange gårde i handelen i disse år, og med de stigende produktionspriser — fra 1807 forceret af inflationen — var der stort begær efter jord, så en *udstykning* næsten altid fulgte umiddelbart efter. Allerede ved 1820 var der 30 ejendomme istedetfor 9, deraf 7 indenfor den gamle bygrænse. Det synes måske ikke os nogen stor udvikling i løbet af henvend 30 år,

men det tog sig naturligvis ganske anderledes ud i datidens øjne, og i virkeligheden betegner disse tal jo også en fuldstændig revolution af oldtidens og middelalderens landsbysamfund og overgang til moderne bebyggelse med fri hænder for ejeren til at drive og behandle ejendommen som han fandt for godt.

Men også på anden måde ser man det gamle gå i opløsning. Indtil omkring 1830 var det i Askov med et par undtagelser de gamle besiddere, der foretog udstykningen, men derefter går det rask med indvandring af fremmede udefra. Nr. 1 kom i fremmede hænder allerede 1800, nr. 2 1850, nr. 3 gik op i nr. 5 1837, nr. 4 (Stenninggård) 1838, nr. 6 1846, nr. 9 gik op i nr. 7 1823. Dog var altså 5 af de gamle gårde: 5 + 3, 7 + 9 og 8 (efter kortet) i 3 Askovslægters besiddelse ved 1850. Dette er fremdeles tilfældet med 7 + 9 (nuværende Askovgård) og med halvdelen af 8 (Store Vindinggård). — Man ser, at handelen med jord og navnlig med hele ejendommen i førstningen går langsomt. Dette frivilligt af opgive, sælge, hjem og gård var for de fleste noget næsten utænkeligt, noget i retning af helligbrøde, man måtte jo blive en rodløs og hjemløs stakkel derved. Og denne fornemmelse, som det jo var mere end et klart syn, har siden i høj grad vist sig at svare til virkeligheden. Ofte blev da også slige handler, indgået under indtryk af de store og uvante pengesummer der var tale om, siden fortrudt, og når det i flere tilfælde sker, at handelen går tilbage — mod et mindre »opslag«^{*)} — så har det vel næsten altid sin grund i en så-

*) Når en handel skulde *bekræftes* af trediemand skulde han slå de to parter hænder fra hinanden fra oven *nedad*. Skulde handelen derimod gå tilbage, så skulde hænderne slås fra hinanden fra neden *opad*.

dan fortrydelse, og sindet er først kommen til ro, når man igen sad trygt i det gamle hjem. Forholdet er som bekendt flere gange behandlet i vor litteratur.

Også bortsalg af et stykke af gårdens jord var sikkert bønderne en sær og fremmed tanke fra først af. Men for det første var det jo gerne længere bortliggende marker, uopdyrkede, man solgte, for det andet var de jo kommen til gården ved udskiftningen og ikke »af arild« knyttet til den, og endelig var det *nødvendigt* at sælge jord for at få gårdene betalt. Thi dette sidste var ingen let sag. Fremdriften og dygtigheden var som sagt ikke stor og modet til nu at skulle stå på egne ben heller ikke. Jord-salg var nødvendig, om gælden skulde klares, kun få havde kunnet betale noget ved købet af gården. I 1805 skriver pastor Svejstrup i Malt (i fortsættelse af oven-anførte oplysning om gårdpriser) om egnens befolkning: Men forresten kan jeg med sandhed bevidne, at de aller-fleste beboere er meget fattige, og det er kun nogle få, som have afbetalt noget på købesummen, og dog er leve-måden i det hele tarvelig, så at jeg ej indser, hvorledes en familie skulde kunde have anstændigt ophold ved sådan gård, når de dobbelte renter skulde svares, thi vel er rugen i høj pris, og deres udsæd deraf er stor i forhold til andre egne, men så høster de igen *kun få fold og altså kun liden løn for meget arbejde.*« Vi har set foran, at Jens Jensen ved skødets udstedelse 1794 allerede har betalt *sin* gård, men han var sikkert også byens mest formuende mand. Niels Jensen (nr. 8) betalte straks 50 rd., resten var betalt 1805. Søren Jensen betalte 100 rd. og resten inden 1803. Men disse er de fineste afbetalinger, med resten varede det længere. I 1791 var der 2 af gårdene, 4 og 9, som havde *restancer* til Estrup. Der siges ikke hvor store.

Det er foran meddelt, at samtidig med, at Tonnesen Otto-
sen 13. juni 1800 fik skøde på sin gård og delte den mel-
lem sønnerne Laurids og Otto, gik han selv og hans kone
på aftægt. Aftægtskontrakten (13. juni 1800) lyder så-
ledes:

1. Otto Tonnesen leverer årlig til sine forældre 20 skp.
rug, 6 skp. malt, 4 skp. boghvedegryn og $\frac{1}{2}$ skp. byg-
gryn alt godt forsvarligt korn, hvoraf halvparten le-
veres hvert års mortensdag og halvparten hvert års
1. maj. Ligeså årlig 15 forsvarlige læsser tørv og 1 læs
klyne, både gravet, rygtet og hjemkørt til hans for-
ældres bopæl og der i stak sat og tildækket; samt år-
lig 3 rdl., halvparten hvert års mortensdag og halv-
parten 1. maj. Når Otto Tonnesen tager først 2 får
ud af hans egen fåreflok, så tager hans forældre 2
får, hvilke de vil. Otto Tonnesen skal årlig græsse
for hans forældre 4 får med yngel ved hans egne får,
og skulde disse 4 får på en eller anden måde ved dø-
den afgang, da skal Otto Tonnesen skaffe 4 får i sam-
mes sted af de bedste han ejer, 4 undtagen. Af offer
og ekstraskat af aftægtsfolkene betaler Otto Tonnesen
det halve.
2. Laurids Tonnesen skal, når aftægtsfolkene det forlan-
ger, forskafe dem et kammer i huset istandsat med
loftskud og vinduer og døre til fornødenhed, 1 kak-
kelovn og 1 forsvarlig seng. Han skal årlig levere 12
skp. rug, 4 skp. malt, 3 skp. boghvedegryn og $\frac{1}{2}$ skp.
byggryn, leveres som ovenfor; 15 forsvarlige læsser
tørv og 1 læs klyne. Aftægtsfolkene skal have den
næstbedste ko, som findes i gården, hvilken ko Lau-
rids Tonnesen skal bestandig foere og græsse med
sine egne bedste malkekøer, og om samme ko dør, skal

Laurids Tonnesen forskaffe en god ko igen. Det forstår sig selv, at aftægtsfolkene nyder frugten af denne ko og i den tid den står sen skal Laurids Tonnesen give hans forældre daglig $\frac{1}{2}$ kande nymalket mælk. Offer og skat betaler han ligesom broderen med halvdelen. Hvad aftægtsfolkene nødvendig behøver til indbo forskaffer Laurids Tonnesen dem, ligesom de og har fri adgang til at bruge gårdens brygge og bageredskaber med bagerovn og brønd, ligesom og $\frac{1}{3}$ af gårdens kålhaue fra vestre side.

3. Laurids Tonnesen og efterkommere er pligtige at forskaffe aftægtsfolkene fornøden tilsyn og opvarthning ligesom og at forskaffe aftægtsfolkene korn til og fra mølle, ligesom til og fra kirken at befordre dem, i det mindste 2 gange årlig.
4. Alt hvad i denne kontrakt findes er gældende for Otto Tonnesen og Laurids Tonnesen som og for deres efterkommere, i fald de ved døden skulde afgå før aftægtsfolkene.
5. Når den ene af aftægtsfolkene ved døden afgår, da bortfalder for hver af brødrene 4 skæpper rug, 1 skp. boghvedegryn og 2 skp. malt, men ej videre, alt det øvrige vedbliver til den sidstes død uden afgang.
6. Når aftægtsfolkene ved døden er afgangen, får Otto Tonnesen halvparten af deres får; alt det øvrige tilfalder Laurids Tonnesen alene, hvorimod han ene bekoster deres begravelse.
7. Otto Tonnesen skal 8 dage før hans søster Anne Margrethe skal have bryllup betale til Laurids Tonnesen 6 rdl., iøvrigt bekoster den sidste bryllupet.
8. Den medgift, som denne søster skal have i penge, be-

tales af Otto og Laurids Tonnesen hver det halve efter derom gjorde akkord imellem dem.

Underskrifter.

I de konditioner, Lautrup havde opstillet ved gårdenes salg, forlanges der bl. a. at bønderne skulde lade de købte gårdes bygninger *brandassurere* snarest muligt (i den samme år oprettede »landbygningernes almindelige brandforsikring.«)

I den anledning måtte gårdene takseres, og endel af disse taksationer har man endnu. Som eksempel anføres her taksationen af gård nr. 1 (senere Melvanggård), takseret i februar 1799, i dette tilfælde altså *før* salg til selveje:

1. Våningshuset norden i gården i øster og vester af 8 fag a fag 10 kvarter, dyb 8 alen 3 kvarter 4 tommer. Under- og overtømmer af eg, lidet fyr. Teglmur og lervægge, tækket med blandingstække, indrettet til beboelse overalt, forsynet med vinduer og døre, en skorsten helt igennem huset og loftskud i 5 fag. Værelserne er aftrukken med kalk. Item en fyrreskab, indsat i en skjærvæg samt en kobberkedel i grube på $\frac{1}{2}$ tønne. Takseret a fag 14 rdl., som er 112 rdl., sættes dog til 110 rdl.

2. Et sidehus vesten i gården i sønder og nør, af 15 fag a fag 10 kv. 3 tom., dyb 7 al. 3 kv. 2 tom. Under- og overtømmeret af eg, lervægge, tækket med blandingstække. Indrettet til tærskelo og korngulv. Takseret a fag 8 rdl. som er 120 rdl.

3. Et lidet sidehus østen i gården i sønder og nør af 12 fag a fag 11 kvarter, dyb 7 al. 3 tom. Under- og overtømmeret af eg, lidet fyr. Tavlmur og lervægge, tækket med blandingstække, indrettet til aftægtsbeboelse i 4 fag og samme med vinduer og døre, samt en skorsten helt

igennem huset og loftskud i 2 fag, værelserne aftrukken med kalk. Det øvrige til hestestald og høgulv. Takseret a fag 10 rdl. som er 120 rdl.

4. Et hus sønden i gården i øster og vester af 15 fag a fag 10 kvarter 3 tommer, dyb 7 al. 1 kv. 4 tom. Under- og overtømmeret af eg, lidet fyr, lervægge, tækket med blandingstække. Indrettet til fæhus, høgulv, fåresti og vognremis. Takseret a fag 6 rdl., som bliver 90 rdl.

Gårdens bygninger er altså bleven takseret til 440 rdl. Den kostede ved købet 1000 rdl., men blev solgt samme dag for 1300 rdl.

Blandingstække er hvert andet lag tag og hvert andet lag lyng. Når det hedder, at *en skorsten* går »helt igennem huset«, da betyder det utvivlsomt, at der endnu dengang her på egnen har været skorstene, som, efter ældre skik, kun nåede ovenfor bjælkerne. *Loftskud* eller skudt loft er loft af pløjede brædder (der kunde skydes sammen) i modsætning til et bræddeloft *uden* pløjning, eller endnu simplere (som fandtes ikke alene dengang men langt senere): et loft af rafter, dækket med ler, hvori var æltet lyng eller halm, eller rafterne var simpelthen dækket af store hedetørv.

Brønde har der ikke været ved gårdene, man forstod slet ikke i ældre tid at afstive en brønd til den dybde, som her var nødvendig. Var der brønde ved gårde og landsbyer så havde de ialfald kun den ringe dybde, som man kunde nøjes med i meget lavt terræn eller, som jo såre ofte var tilfældet, under en bakke. Og så var brønden endda som oftest sat *tragtformig*, eller *tragtformig* for oven og kun det nederste stykke (1½—2 alen) lodret. En hel lodret brønd, som den på Estrup byplads fundne, er en undtagelse, og desuden var denne for det første lidet

dyb og dertil sat af mægtig store sten. — Men med hensyn til vandforsyning skulde byen altså helt stole på sin dam, den lille skovsø, som netop derfor fra først af har bestemt byens plads. Men denne forsyning kunde i meget tørre år svigte, og man har da forsøgt på et enkelt eller et par steder at grave dybere, om ikke for at nå grundvand, som vist vanskelig lod sig gøre, så dog for at samle det vand der var. Da dammen i sommeren 1932 blev rensset fandt man ialfald et par sådanne huller, det ene, meget dybt, midt for vestsiden, det andet ved nordre side. Ud over hullet eller hullerne har der været bygget en træbro, hvor man kunde stå og trække vandet op ved hjælp af en vippe.

EJENDOMMENES DELING EFTER UDSKIFTNINGEN INDTIL OMKRING 1870.

Indtil matrikuleringen i 1820erne var altså byens 9 ejendomme, der i 1688 blev lagt under 4 matrikelnumre, bleven til 30. Der blev ganske vist 34 matrikelnumre, men nr. 1 er et engstykke ved Kongeåen tilhørende præsteembedet og ved udskiftningen udlagt som erstatning for den »stug og eng«, som omtales i matriklen 1688. Og nr. 32, 33, 34 er ligeledes engstykker ved Kongeåen, som efter fredsslutningen 1864 kom til at tilhøre gårde nord for åen. I det følgende skal gøres rede for disse 30 matrikelnumre og deres væsentlige udstykninger til omkring 1870 samt nogle ejerrækker, især hvor gårdene i længere tidsrum har tilhørt samme familie eller slægt.

Matr. nr. 2, kort nr. 1, siden Melvanggård, lå hvor brugsforeningen nu ligger og fik sin mark mod syd-syd-vest, og hedelodden, d. v. s. gårdens part af udmark og

overdrev, syd for marklodden. Ved udskiftningen ejedes den af Peder Jensen, men det blev stedsønnen *Hans Poulsen*, søn af Peder Jensens formand Poul Hansen, der kom til at overtage gården, da den i 1800 blev købt fra Estrup, og samme dag som han fik skøde, 13 juni 1801, solgte han, som før omtalt, gården til *Hans Sørensen*, før forpagter af Gørding præstegård. Hartkornet var 3—1—1— $\frac{1}{10}$. Hans Sørensen gav 3. jan. 1810 Niels Jørgensen af Vittrup skøde på gården for 900 rd. H. S. havde selv givet 1300, men meget af udmarken er nu bortsolgt og hartkornet er 2—5—0— $\frac{2}{3}$. Denne handel må dog være gået tilbage (hvad der også dengang er andre eksempler på), thi ifølge en panteobligation af 1836 (Melvanggårds papirer) fik *Ebbe Jensen*, søn af Jens Ebbesen i Morsbøl i Grindsted skøde på gården fra Hans Sørensen enke 26. maj 1813, (tinglæst 4. juni s. a.). Ebbe Jensen, gift med Peder Sørensens søster, Else, flyttede i 1827 gården fra dens gamle plads i byen, (hvor den sandsynligvis har ligget i det mindste et årtusind) ned på dens nuværende plads. Det var altså den tredje udflytning og flere kom der aldrig. Nedergård blev en snes år før flyttet hen på dens nuværende plads og dermed var den sin mark nær nok. Nr. 9 var brudt ned og lagt under nr. 7 i 1823, nogle år efter, 1836, blev også nr. 3 nedlagt. Efter den tid ligger altså kun tre af gårdene på de ældgamle pladser: nr. 2, 5 og 7, og i 1860 blev også 2 i det væsentlige nedlagt, og nu er det altså kun 5 og 7 der ligger hvor de har ligget fra oldtiden af.

Ved skøde af 11 sept. 1840 overdrog Ebbe Jensen gården til sin ældste søn, Søren, mens han selv beholdt stedet Kjeldal som aftægtsbolig; han var da heller ikke endnu 60 år, døde først 1866, 83 år gl. Prisen på gården var

1000 rd. + aftægt, som blev sat til 1100 rd. Men allerede 19. dec. 1842 skøder Søren gården til tvillingbroderen Jens for 1800 rd., samme hartk. som i 1810. *Jens Ebbesen*, som var en meget driftig mand, havde nu gården i over 40 år og udvidede dens område meget, især ved køb af nr. 2 i byen. I 1883 overlod han den til en datter og svigersøn, *Niels Hansen* fra Vejen Knude.

Matr. nr. 3, kort nr. 2, er højskolegården og lå på skolens nuværende plads, stuehuset hvor »skriveskolen« ligger og udhusene væsentlig på den nordlige del af hovedbygningens og dagmarsalens plads. Gården var åben til gaden og dammen. Højskolens have, Hvide hus, Bakkehuset, Foredrags-salen m. m. ligger altsammen i gårdens gamle hjemmetoft. Ved udskiftningen fik gården sin mark væsentlig mod sydvest. Faerbøll agre, Hodum agre, såvelsom en ret stor hedelod syd på langs Maltbæk skel tilfaldt denne gård, og da det sidste lå meget ubekvemt for den blev denne også udstykket med det samme. Iøvrigt ses det meget tydeligt ved denne gård, som naturligvis mere eller mindre måtte være tilfældet ved dem alle, at ikke blot måtte lodderne blive langstrakte og dermed delvis noget vanskelig tilgængelige, men jorden kunde heller ikke altid samles i et stykke. Nr. 2 har foruden omtalte sammenhængende stykke et stykke hede nede ved hyrdehuset, en lang strimmel af »nørheden« med en del af »Rødsnap« nogle havgårde m. m., men om lodderne således var i et eller flere havde mindre at sige, da disse udlodder alligevel meget hurtigt blev solgt fra næsten alle gårdene. Det havde mere at sige, at man havde sørget for at de lodder, der lå gårdene nærmest, og som vilde blive deres fremtidige dyrkede mark, fik en god form.

Som foran nævnt fik gårdens besidder først skøde på

den i 1800. Samme år og dag blev den delt mellem hans to sønner, den yngste, *Laurids Ottosen*, beholdt fødegården, som ved matrikuleringen i 1820'erne ejes af *Anders Jepsen* d. yngre, en søn af Jeppe Laursen på nr. 5. Han havde den til 1848, da han ved skøde af 1. dec. (tinglæst 19. jan. 49) overlod gården til *Kristen Riis Iversen* fra Bække (g. m. Søren Pejsens søster). Ved skøde af 11. januar 1860 solgte han til Jens Ebbesen, Melvanggård, mtr. 3 b, d. v. s. jordstykket langs den sydlige side af Vejenvejen, 2½ skp. hartk. for 400 rd. Samme sommer døde han, kun 34 år gl., og ved auktion 24. juli 1860 købte Peder Jørgensen (Askov Nedergård) og Jens Ebbesen gården, men ved transport af 25. juli 1861 overtog Jens Ebbesen det hele, dog således, at en bebygget parcel skulde blive tilbage (gården måtte ikke helt nedlægges). Denne parcel, mtr. 3 e, blev i 1865 solgt til højskoleforstander Ludvig Schrøder. — Melvanggård fik altså ved denne lejlighed en stor udvidelse, væsentlig til den nuværende størrelse. Længe før den tid, ja før matrikuleringen, var dog fra den oprindelige gård udskilt mtr. nr. 19, 20, 22, 28 og 29, se fremefter.

Matr. 4, kort nr. 3, blev 1794 tilskødet *Søren Jensen Junker*, som havde beboet gården ialfald siden 1770. I 1803 solgte han gården (2—7—0—1) til sin svigersøn *Niels Jensen*. Selv døde han som aftægtsmand 1826, 85 år gl.; Niels Jensen var død allerede året iforvejen, kun 43 år gl. Gården var da forfalden og boet fattigt, ialt 101 rd., men hans enke, Else Margrethe Sørensdatter, havde den dog til 1833, da hun solgte den til *Søren Pedersen Lynggård* for 500 rd. r. s. og aftægt. Han døde allerede næste år og enken solgte da gården til *Kristen Nielsen*. Denne blev snart efter skilt fra sin kone, som be-

holdt gården, og hun solgte den ved købekontrakt af 23. marts 1836 til ejeren af nr. 5, Chr. Just Sørensen, og ejeren af Øster Haugård, Hagen Andersen. Skødet er først udstedt 25. nov. 1837, thi da gården helt skulde nedlægges måtte der søges kongelig bevilling til handelen, som også blev givet. Gården blev delt omtrent lige mellem køberne, sådan at Chr. Just Sørensen fik den del, som lå nærmest byen (syd for kirkevejen), og Hagen Andersen fik »Nørheden« og ude mod vest Jynhøj agre, Gejl blokke m. m. En 30 år senere er der imidlertid ikke andet af hjemmemarken tilbage ved nr. 5 end toft og gårdsplads, thi marken sønden for Maltvejen blev i 1867 altsammen solgt til Jens P. Hagensen, en søn af Hagen Andersen, såvidt det ikke allerede var udstykket til andre. *Højskolelærer Nutzborn* havde allerede 1866 købt 8 td. land og 1873 købte han c. 12 til. En lod noget længere ude, siden kaldet Vonsildhus, var i 1833 solgt til Holden Thomsen og ejedes 1870 af Hans Jørgen Hansen. En tidlig udstykning var også »Damhuset«, som c. 1825 var solgt til Laurs Laursen, siden ejedes stedet af Christen Laugesen, vist hans søn, og derefter af hans søn igen, som 1874 solgte ejendommen til *forstander Schrøder*. En af de østre havgårde med tilgrænsende gadejord blev, vist i 1850'erne, købt af Peder Jørgensen, Nedergård, som byttede den bort til dens oprindelige moderejendom mod at få al toftejorden vest for Nedergård. På denne havgård blev bygget en ejendom til en søn fra »Nørregård«, Niels Just, ejedes siden af Mads Peder Madsen, Peder Poulsen, Karl Kristiansen. Fra mtr. nr. 4 er før matrikuleringen udskilt mtr. nr. 11, 21, 26 og 27, se fremefter.

Matr. nr. 5, kort nr. 5. Denne gård, senere »Nørregård«, fik sin lod delvis nord, men navnlig vest for byen

helt ud til Malsbæk skel: »Baslund blokke«, »Buskagre«, nogle hedestykker og et stykke skov i Baslund. Den blev 1794 tilskødet *Jeppe Laursen*, der havde overtaget den efter sin svigerfader, Niels Hansen. Jeppe Laursens enke, Dorteia Andersdatter blev gift med *Niels Iversen*, som ved skøde af 5. juni 1828 overlod gården til sin svigersøn *Christen Just Sørensen*, søn af Søren Mortensen på Stenninggård. »Du mo heller ta ham, for han æ så fåle gue te å ploww«, skal N. I. have sagt til datteren, da hun ikke ret vilde. — Gården var på 2—4—0—2¹/₁₂, og kostede 450 rbd. + aftægt, som sattes til 200—300 rbd. r. s. Niels Iversen har ikke kunnet skrive sit navn. Han døde 1847, 82 år gl. Chr. Just Sørensen, der som ovenfor fortalt, købte endel af »Junkergården«, skødede i 1861 ejendommen til sin søn *Christen Christensen Just*, idet han selv gik på aftægt. Han døde 1872, 69 år gl. Sønnen døde allerede 1876, og enken, Maren Vinding, drev den så til 1889, da hendes søn, *Niels Just*, overtog den. Omtrent 1860 fik en broder til Søren Pejsten, *Peder Pedersen*, en parcel, mtr. nr. 5 b, af denne gård vestligst i marken. Efter de gamle »buskagre« hedder den »Buskagergård«. Fra mtr. nr. 5 er også udskilt mtr. 23. Se fremefter.

Matr. nr. 6, kort nr. 6, Nedergård, blev 1794 skødet til *Jens Jensen*, gift med den forrige besidders, Niels Nilsens enke. Gårdens lod strakte sig efter udskiftningen i en ret smal stribe lige til Skibelund krat og derfra lige til Kongeåen, altså for en del hede og noget krat. I 1801 ejedes gården af *Anders Jepsen d. Ældre* (den yngre A. J. boede noget senere på mtr. nr. 3), svigersøn af Jens Jensen; A. J. døde 1836, 70 år gl. Hans enke giftede sig med Ebbe Jensen på Melvanggård, der var bleven enkemand 1828. Anders Jepsens søn, *Jens Andersen*, overtog går-

den efter faderen, men døde allerede 1846, kun 35 år gl. Hans enke, Karen Hansdatter (fra Veerst) ægtede derefter *Peder Jørgensen* fra Egholt, som 1887 skødede gården til sin søn *Hans Pedersen*, der igen, 1896, solgte den til *Jørgen Boesen*. Gården der er halvdelen af den oprindelige »Askovgård«, blev omkring 1800 flyttet fra sin gamle plads (Askovgårds oprindelige) ved den lille dam, som der endnu ses en rest af ved sydøstre hjørne af den nye kirkegård. Ved den foran omtalte transport af halvdelen af matr. nr. 3 (1861) til Jens Ebbesen fik Peder Jørgensen den lod syd for Vejenvejen, som J. E. havde købt af Kr. Riis Iversen 1860.

I 1886 blev fra denne gård udskilt mtr. nr. 6 b, Askov Nygård, der tilfaldt en broder til Hans Pedersen, *Jørgen Pedersen*.

Ældre parceller er mtr. nr. 17 og 30, se fremefter.

Matr. 7, kort nr. 9, blev 1794 tilskødet *Peder Pedersen*, der kort i forvejen havde overtaget den efter sin fader af samme navn. Også dens jord strakte sig efter udskiftningen lige til Skibelund krat, sydligst en bred hedelod, mens hedelodden til nr. 6 her var meget smal. Peder Pedersen døde 1800. Hans enke, *Magdalene Duer*, drev gården til 1806, da hun fik rentekammerets tilladelse til at bortforpagte den. Ved skøde af 18. Marts 1823 overlod hun gården til sin svigersøn, *Peder Sørensen*, som fik tilladelse til at lægge gården ind under hans egen, mtr. nr. 8, kort nr. 7. Gården, som var den anden halvdel af den oprindelige Askovgård, blev nu brudt ned med undtagelse af en del af stuehuset, som i mange år efter var aftægtsbolig, sidst for Peder Sørensens anden kone, Anneken Hansdatter. Den lå ved den store ask, hvor husflidsskolen nu ligger.

Dermed var altså halvdelen af den oprindelige hovedgård lagt ind under fjerdeparten af sin egen fæstegård! — Matr. nr. 12, 13, 14 er kommen ud fra denne gård, altså før matrikuleringen.

Matr. 8, kort nr. 7, nu kaldet Askovgård, blev 1794 tilskødet *Søren Jeppesen*, der var søn af den forrige fæster Jeppe Sørensen Skræm, der havde den 1751 og døde 1790 som aftægtsmand. Ved udskiftningen fik gården sin lod langs med og vest for vestre Skibelundvej (forten), og da også den strakte sig til Skibelund krat, så måtte den blive temmelig smal, da gården jo var den ene af de to $\frac{1}{4}$ gårde. Endvidere fik den et stykke af »gaden« og havgården øst for, ud mod Vejen (Mejlund) skel. — Søren Jeppesen døde tidlig, allerede 1800, boet efter ham blev gjort op til 817 rd. 3 mk., en ret stor sum dengang. Hans enke Kirsten Pedersdatter giftede sig derefter med Anders Sørensen, der heller ikke levede længe, og enken giftede sig derefter med *Peder Iversen* (vist en broder til Niels Iversen på nr. 5) Øster Haugård, Hagen Andersens formand, og ved skøde af 1. nov. 1816 overdrog han sin stedsøn, Søren Jeppesens søn, *Peder Sørensen*, hans fødegård, altså gård nr. 7, hartk. 1—6—0— $\frac{1}{2}$, for en pris af 1280 rbd. r. s. Som foran nævnt fik P. S. ved giftermål med Ane Magdalene Pedersdatter i 1823 også nr. 9 og dannede af de to gårde (efter gammel regning $\frac{1}{2} + \frac{1}{4}$) den nuværende Askovgård. Ved skøde af 21. febr. 1851 overlod han gården til en søn *Søren Pedersen* (Søren Pejssen), hvis yngre broder, Peder Pedersen, nogle år efter fik en parcel af nr. 5, Buskagergård. Fra mtr. nr. 8 er mtr. nr. 16 udskilt før 1823.

Mart. nr. 9, kort nr. 4, blev tilskødet *Søren Mortensen*, som havde overtaget den efter sin svigerfader, Chr. Just

Sørensen d. Æ., eller Chr. Just, som endnu havde den 1789. Det var denne gård, som under navnet Stenninggård i 1795 blev flyttet ned sydøstligst i byens mark på »ubruds jord«. Da den også var meget stenet må det have været svært arbejde at komme igang. Søren Mortensen blev syg, og han solgte derfor i 1813 gården til *Kristen Kristensen* i Husted for 990 rd. men fortrød handelen og købte ganske kort efter gården tilbage for 1000 rd. Han døde allerede året efter, kun 49 år gl. Boet viste en formue på 2852 rd. 10½ sk. r. s., helt usædvanligt dengang. Gården med to huse blev vurderet til 1600 rd. En af de 4 sønner, Chr. Just Sørensen, giftede sig som foran nævnt, ind på nr. 5 i Askov by. En anden søn fik, som vi skal se, en parcel af fødegården. Enken Abelone Kristoffersdatter giftede sig snart efter med *Christen Pedersen Rådvad*, som døde 1838, 53 år gl. Han var sognefoged. Derefter solgte enken gården til *Hans Ebbesen Gabel*, der døde som aftægtsmand 1851. Gården havde han afstået til sønnen *Ebbe Hansen*, der døde 1872, 60 år gl. Enken, Maren Andersdatter, delte gården, den ældste, *Hans Ebbesen*, fik hovedparcellen, mens den yngre, Jens, i 1877 fik en bebygget parcel, 9 c, Mannehøjgård. Efter Hans Ebbesens død giftede enken, Ellen, sig med Hans Peder Jepsen, som således blev ejer af gården.

I 1829 havde Kr. Pedersen Rådvad skødet en parcel på 0—6—0—2½ til stedsønnen *Mads Sørensen* (søn af Søren Mortensen). 1834 kaldes gården, mtr. nr. 9 b, *Dalgaard*. Den ejedes 1850 af *Knud Andersen* og 1870 af *Anders Sørensen Dahl*. Inden matrikuleringen var endvidere fra Stenninggård udskilt mtr. nr. 31.

Mtr. nr. 10, kort nr. 8, blev 1794 tilskødet *Niels Jensen*, der året før havde overtaget den efter faderen, Jens

Nielsen. Det var denne gård, beliggende i nuværende Askovgårds have, der blev flyttet ned i sydvestre hjørne af byens mark og var altså udflyttergård nr. 2, kaldet Vindinggård. Den fik c. $\frac{2}{3}$ af al jord, som byen ejede fra en linje ovenfor krattet til Kongeåen (resten deltes mellem Junkergården og Nedergård. Den fjerdepart af krattet, som lå østligere, tilfaldt Steninggård). Det bliver c. 250 tønder land, og da Steninggård fik noget lignende vil det altså sige, at de to gårde fik $\frac{1}{4}$ af al Askov byjord. Man har villet være god ved udflytterne hvad jorden angår. Ved selve udflytningen er gavmildheden næppe blevet meget påskønnet, thi al jorden lå hen i hede og krat, og skulde man altså stole på dyrkningsudbyttet, så var gården foreløbig ikke meget værd. Men det varede jo ikke længe før en anden indtægtskilde viste sig, og som ved den stigende efterspørgsel efter jord kom til at spille en langt større rolle end man havde regnet med, nemlig *jordsalget*, og her var nok at sælge af. På Steninggård var der imidlertid, som vi har set, formue, og Niels Jensen var vist også nogenlunde vel stillet, så ingen af dem har i særlig stor udstrækning udnyttet jordsalget foreløbig, men værdien var der jo altså, for efterslægten.

Niels Jensen døde 23 marts 1832 som aftægtsmand, 75 år gl. Gården havde han delt mellem sine to sønner. *Søren Nielsen* fik hovedparcellen med 1—0—0— $\frac{1}{2}$ hk. og Jens Nielsen fik mtr. nr. 10 b med 6 skp. hk. Denne del, den østlige, blev kaldet Lille Vindinggård. Den ejedes 1880 af Peder Jensen. Søren N. var 1870 aftægtsmand og Store Vindinggård ejedes da af *Søren Medersen*, som vist var hans svigersøn, og efter ham overtog sønnen den, *Søren Nielsen Sørensen*. I 1893 blev den købt af *Jens Hansen* fra Vejen Knude, broder til Niels Hansen på Melvanggård.

Nr. 2 til 10 er altså byens gamle gårde, som ved *matrikuleringen* c. 1821 fik disse numre. Hvad der siden af ejendomme og smålodder er bleven skilt fra dem har foruden hovednumret fået tilføjet bogstavet a, b, c, osv. Men som før sagt var allerede ved matrikuleringen skilt mange ejendomme fra de oprindelige, så de 9 var blevet til 30. Og de tilkomne 21 fik *ikke* moderejendommens numer og et bogstav (hvad de måske burde have haft) men fik hver sit selvstændige matrikelnummer fra nr. 10 og fremefter. Man vil se, at der knap her er gået frem i historisk orden (den ældste af disse ejendomme er matr. nr. 30) men vi vil her som hidtil, rette os efter matrikelsnumrenes rækkefølge.

Mtr. nr. 11 var hedelodden nedenfor Skibelund krat og næst ind til Vindinggårds mark. Den blev egentlig tillagt Nedergård, men da Junkergården fik en strimmel øst for af ganske samme størrelse byttede man, som også kortet viser, uvist af hvilken grund. — Det her omhandlede stykke tilhørte altså Søren Jensen Junker, som ved skøde af 13. juni 1802 overlod det til sin svigersøn *Niels Mortensen af Lustrup*, 5 skp. hk. for 200 rd. 1834 var N. M. aftægtsmand, og sønnen, *Morten Nielsen*, havde gården. Han var aftægtsmand i 1870 og hans søn, *Niels Jørgen Mortensen*, var derefter ejer af gården. Siden *Kristian Mortensen*. Den hedder Lovisenlund efter Søren Junkers kone, Lovise Christensdatter.

Mtr. nr. 12 er det meste af hedelodden til gård nr. 9 og blev 10. Marts 1800 tilskødet *Povl Pedersen*, sikkert en broder til Peder Pedersen på modergården; og det er da nok efter ham, der døde samme år (1800), eller måske efter faderen af samme navn, at stedet bliver kaldt *Pedersborg*. Prisen var 390 rd. og hartkornet blev siden

0—2—2— $\frac{3}{4}$. I 1834 ejede *Hans Jens Nielsen* stedet. Ejendommen blev delt 1857, *Bertel Sørensen* fik mtr. nr. 12 a med nyt hartk. 1—2—2— $1\frac{1}{4}$, den tidligere ejer beholdt 12 b med 3 skp. nyt hk. I 1870 kaldes 12 a *Skibelundgård*. Den har siden haft mange ejere, bl. a. Jens P. Nederby.

Mtr. nr. 13 var ligeledes endel af hedelodden til gård nr. 9, men den *nordlige* del, hvoraf endel var opdyrket og fra gammel tid hed »Kongenshøj agre«, og derfor kom stedet til at hedde Kongenshøjhus, siden Kongenshøjgård. Det blev 13. juni 1800 tilskødet *Hans Pedersen*, der efter al sandsynlighed er broder til forannævnte Povl Pedersen. Det må dog tilføjes, at Hans Pedersen også har tilnavnet Spinder. Han døde allerede 1821, men enken beholdt ejendommen til en søn Anders Hansen kunde overtage den. En søn af ham, Søren Peder Andersen, havde gården i 1870, derefter en brodersøn, Chr. Andersen.

Mtr. nr. 14 er ligeledes en parcel af gård nr. 9, den yderste del af agerlodden grænsede til Kongenshøjhus. Den blev 10. juni 1803 tilskødet *Hans Poulsen*, vist gift med Søsteren til Hans og Povl Pedersen. Peder Pedersens enke, Magdalene Duer, skulde da i disse år have skiftet ud af gårdens jord til tre af hendes mands søskende, og da en svigersøn, Peder Sørensen på nr. 7, i 1823 fik modergården med sin kone (som foran fortalt) var denne altså ihvertfald meget beskåret, idet over halvdelen af dens areal er stykket ud.

Mtr. nr. 14, hartk. 0—4—1— $2\frac{1}{4}$, kaldes allerede dengang Kongsted, siden Kongstedgård. 1834 ejedes den af *Poul Hansen*, som vel er Hans Poulsens søn. 1858 blev gården delt, så han selv fik en parcel af den, mens *Nis Hansen*, sagtens en søn, fik gården. I 1870 ejede Jep Hansen Bertram gården. Siden Peder Thuesbøl.

Matr. nr. 15 er en parcel af gård nr. 1 på kortet og var en stor haugård øst for byen, den som i skelforretningen 1527 benævnes »det enemærke«. Samme dag som Hans Poulsen skødede gården til Hans Sørensen gav han, 13. juni 1801, *Peder Iversen* af Mejlund skøde på denne haugård, som han bebyggede, dog måske ikke lige straks, da han vistnok boede på Mejlund. Ejendommen, som altid siden har heddet Øster Haugård, skødede Peder Iversen til *Hagen Andersen* 29. dec. 1820 for 200 rbd. r. s. og aftægt. P. I. døde 1. Juni 1831, 81½ år gl. I 1870 var Hagen Andersen aftægtsmand og sønnen, *Jens Peder Hagensen*, havde gården. I 1885 solgte han den til statskonsulent *Frederik Hansen*; den ejes nu af statens forsøgsvæsen i plantekultur.

Matr. nr. 16 er en parcel af gård nr. 7 på kortet, nuværende Askovgård, og er dennes hedelod, der strakte sig omtrent til Skibelund krat og her stødte til den lod, der var tillagt hyrdehuset. Den ejedes før matrikuleringen af *Eske Christensen*, som 1834 var aftægtsmand, og hans søn, *Jørgen Christian Eskesen*, havde overtaget ejendommen. Han efterfulgtes af sin søn, *Salomon Jørgensen*, og var i 1870 selv aftægtsmand. Gården er siden kalder Lausbølgård, skønt den ikke ligger på de gamle Lausbøl agre.

Fra denne ejendom blev før 1834 udskilt 16 b og 16 c. På den første boede dengang *Niels Jørgensen*, siden *Jørgen Fåborg*, *Hans Mikkelsen*, *Mikkjel Peder Hansen*, *Hans Hansen*. Den anden, som i folketællingslisten kaldes Maragrethehau ejedes i lang tid af *Kristen Gjelballe*, siden af sønnen *Thomas Kristensen*.

Matr. nr. 17 er den smalle hedelod, som Nedergård fik helt nede mod syd. I 1834 boede her *Lauge Pedersen*, og

ejendommen kaldes Petersholm. Senere har hans søn, *Henrik Laugesen*, ejendommen. Derefter *Morten Peder Holm*, *Andreas Nissen*.

Matr. nr. 18 er Melvanggårds hedelod, som strakte sig mod syd omtrent til hyrdehuset. Den blev 11. juni 1809 af Hans Sørensen (eller måske enken) tilskødet *Salomon Christensen*, som igen 1830 skødede den til sin søn *Christen Salomonsen* for 392 rbd. r. s. og aftægt, der blev ansat til 336 rbd. Salomon Chr. døde 1848, 77 år gl., sønnen døde 1861, 53 år gl. og efterfulgtes da af sin søn *Salomon Christensen*. Dennes søn *Martinus Christensen* har nu ejendommen, som efter en høj eller banke, Harbjerg, sydligst på gårdens mark, kaldes Harbjerggård.

Mtr. nr. 19 er det vestligste af marklodden til gård nr. 2, som ved købet fra Estrup i året 1800 blev delt mellem de to brødre Otto og Laurids Tonnesen. Otto fik udlodden, men solgte den allerede 1803 til *Hans Jensen* af Sekjær for 500 rd. Siden ejedes stedet af sønnen, *Hans Hansen*, Sekjær, og i 1834 af Maren Larsdatter, vistnok Hans Hansens enke. Siden *Jørgen Hansen*, der vel er hendes søn, *Hans Jørgensen* (Rise), *Jørgen Greve Pedersen*, Kjeldalhus; jorden ligger langs skellet mod Maltbæk.

Mtr. nr. 20 blev i 1817 skilt fra 19 og solgt til *Morten Hansen* (måske en broder til Hans Hansen) for 900 rd. r. s. 1823 ejedes det af *Søren Andersen Smed*, som skødede det til sønnen *Anders Sørensen* 12. aug. 1831, og denne igen til *Hans Christensen Lund* fra »Københoed« ved skøde af 19. maj 1832. Der ses den pudsighed, at mens Søren Andersen underskriver med flot hånd, så kan sønnen ikke skrive sit navn. Ved skøde af 15. maj 1839 blev *Ebbe Jensen* ejer af stedet, som han vilde have til aftægtsbolig, men allerede 19. dec. 1842 tilskøder han

sønnen Jens Ebbesen det (700 rbd. r. s.), som ved skøde af samme dato blev ejer af Melvanggård. Stedet kaldes i disse skøder Kjeldal og lå øst ind til Kjeldalhus, men blev dermed nedlagt og siden dyrket under Melvanggård.

Mtr. nr. 21 er en parcel af Junkergården. Den blev 1819 tilskødet *Hans Jespersen* for 328 rbd. r. s. Han var tækkemand og konen var kogekone, de ejede endnu stedet 1834, da det kaldes *Gejlholmhus*. 1870 *Mads Madsen*, derefter en plejesøn, *Chr. Hansen*.

Mtr. nr. 22 er en parcel af Junkergården og ejedes før matrikuleringen af *Laur Laursen Smed*, endel år senere, 1865, af *Christen Laugesen* og 1870 af en søn *Lauge Vilhelm Kristensen*. Damhuset. Se under Junkergården.

Mtr. nr. 23 er en parcel af gård nr. 2 og var to små havgårde i Baslund. 1820 tilhørte de *Betram Poulsen*, der dog boede på mtr. nr. 25, Baslundhus, som egentlig ikke hørte til Askov, men var et skovfogedhus under Estrup.

Mtr. nr. 24 er den lod, 8 tdr. land, som tilfaldt hyrdehuset. Ved hyrdens, Chr. Christensen Boyes død blev stedet tilskødet *Anders Jepsen* for 100 rd. r. s. og værelse til enken. Han var snedker og boede der endnu 1834, siden *Jep Andersen*, som vel var hans søn, *Lars Jørgensen, Jørgen Jørgensen*.

Mtr. nr. 26 er en parcel af Junkergården, dens hede-lod mod nord med dele af Rødsnap, et par haugårde. Den blev af Niels Jensen 11. juni 1811 tilskødet *Jakob Adseren* af Maltbæk for 500 rdl. *Mads Knudsen*, der var stenklover, ejede stedet 1834, og det kaldes da *Vester Haugård*. Siden ejedes det af *Jens P. Hagensen, Vilhelm Ditlevsen, Chr. Ditlevsen, Peder Bertram*.

Matr. nr. 27 er en parcel af Junkergården og blev 1812

skødet til *Clemen Pedersen* i Maltbæk. Hører nu til Kirkebjerggård og har vist aldrig været bebygget.

Matr. nr. 28 er en parcel af gård nr. 2. Som før antydet havde denne gård fået nogle af sine udlodder ret ubekvem liggende. Denne lå lige syd for Harbjerg op til hyrdehusets lod og var kun c. 12 td. l. Den tilhørte før matrikuleringen *Hans Pedersen Aalling*, som drev den fra sin ejendom på Maltbæk mark, der stødte op til. Siden *Christian Aalling*. Fra denne parcel er siden skilt 28 a, *Harbodam*, *Hans Chr. Nielsen*, *Niels P. Nielsen*.

Matr. nr. 29 er en parcel af gård nr. 2, kaldet *Øster og Sønderhaugård*, som *Tonnes Ottosen* i 1800 tilskødede *Hans Jensen* af St. Dalgård i Vejen sogn for 250 rd. Det var den sydligste af havgårdene ud imod Vejen skel og desuden et ret aneligt stykke hede. Denne parcel + en parcel fra Dalgård blev siden til *Haugstedgård*, der dog ligger i Vejen sogn. Denne gård blev i 1912 delt mellem to brødre *Ahnholm*, den ene fik *Haugstedgård* og lidt af 29, den anden resten, hovedparten, af 29. Dette er siden solgt til *Niels Madsen* og hedder nu *Højgård*.

Matr. nr. 30 var den hedelod til *Nedergård*, som strakte sig langs Vejen skel fra noget ovenfor krattet og til Kongeåen. Den blev ved købekontrakt af 2. dec. 1794 solgt af ejeren *Jens Jensen* til *Christen Lukassen* (vist fra Vejen) for 340 rd. Når det i kontrakten hedder, at køberen af sælgeren skal have »bygningstræ til 5 fag bindingsværkshus«, så må det vel betyde, at lodden er bleven bebygget med det samme. Men for at man ikke skal få forkerte forestillinger om, hvad *Askov skove* kunde præstere, er det ganske vist nødvendigt at tage det følgende med: »Lægter, bjelker og remme undtagne«. Nutidsmennesker vil vel spørge, hvad der så egentlig skulde leveres. Men

der kunde efter bygningsmåden dengang endda blive en del, først og fremst grene til bindingsværket og til hjald. I 1840 ejedes stedet af *Mathias Christensen*, derefter *Nikolaj Christensen*, *Mathias Christensen*. Nu hører til ejendommen kun den del norden krattet, resten hører til Stampes gård som ligger i Vejen sogn.

Matr. nr. 31 er en parcel af Stenninggård, beliggende s. f. Askov Dalgård op til Skibelund vejen. Den tilhørte i 1834 *Lukas Christensen Møller*, vel en søn af ovennævnte Chr. Lukassen. Siden har den tilhørt *Søren Pedersen*, *Anders Jørgensen*, *Jens Aage Jørgensen*.

Disse er de oprindelige matrikelnumre i Askov. Efter fredslutningen 1864 blev nogle enge nord for Kongeåen, der vel tidligere må have tilhørt beboerne syd for denne, lagt under Askov og fik matrikelnumrene 32, 33 og 34.

Det fremgår af en del af disse udskiftninger, navnlig 11—14, at der omkring 1800 har været endel voksne unge i byen, som var rede til at grunde et nyt hjem. Andre, og ikke så få, kommer til udefra, så det i de allerførste år af det nye århundrede drejer sig om *det mindste* lige så mange nye hjem, som der var gårde i byen iforvejen. Og da det samme billede ses i andre landsbyer i disse år, så ligger det spørgsmål nær: hvorfra denne pludselige overbefolkning? Og svaret er vel, at befolkningen nok er steget stærkt, 1787—1801 med mere end 25 pct., men hele forklaringen er det ikke. De stadig stigende priser og de rige muligheder, som ophævelsen af hoveriet og den påfølgende udstykning og selveje førte med sig, og som mange unge snart fik øje for, er en lige så væsentlig faktor i den frodige vækst i landejendommernes tal. Og den slutning er vist uundgåelig, at *var den gamle landsbys rammer ikke bleven sprængt ved regering-*

gens foranstaltninger, så var de blevet det alligevel, nemlig af befolkningspresset og efter ikke mange års forløb. Det var under de gamle forhold rent umuligt at skaffe plads til ret mange nye hjem indenfor landsbyen, og selv om regeringen altså *ikke* havde grebet ind, d. v. s. at stavnsbånd, hoveri osv. fremdeles vilde lagt en dæmper på foretagsomheden, så vilde befolkningens tiltagen og de stigende priser have været tilstrækkeligt til, at en udskiftning og udflytning i en eller anden form var blevet nødvendig. Og da må det vist anses for en lykke, at disse ting dengang kunde ordnes fra oven og efter bestemte regler, fremfor at befolkningen selv skulde have udført det.

I den gamle landsby var tit en overordentlig fasthed i gårdenes *ejerrækker*, og disse er, bortset fra tiden lige efter 1660 tillige *slægtsrækker*, så at søn — dog i mange tilfælde datter og svigersøn — overtager gården efter fader.

Vi vil tilsidst anføre nogle eksempler derpå fra Askov.

På »Junkergården« boede i 1683 Søren Hansen. Hans datter blev gift med Jens Christensen Schytte, som har gården 1710. Sønnen, Christen Jensen Schytte overtog den efter faderen og har den endnu 1751. Hans datter, Lovise Christensdatter, blev gift med Søren Jensen Junker fra Andst, som har gården 1770. Datteren Else Margrethe blev gift med Niels Jensen, som også blev kaldt Junker, og hun solgte, som foran fortalt, gården til fremmede i 1836.

På gården kort nr. 8, siden Vindinggård nede ved Kongeåen boede 1710 Niels Jensen. Han døde 1752 og sønnen Jens Nielsen kom i hans sted og har gården endnu 1791, men sønnen Niels Jensen får skøde på den 1794.

Han døde på Vindinggård 1832 og sønnen, Søren, overtog hovedparcellen efter ham. Søren Nielsen var aftægtsmand 1870 og en datter gift med Søren Medersen fik gården. Efter dem deres søn Søren Nielsen Sørensen indtil den 1893 gik over i fremmede hænder.

På gården kort nr. 4, siden Stenninggård, boede 1683 og 1710 Tonnes Ottosen. Sønnen Otto Tonnesen var der 1751. Men hans søn, Tonnes Ottosen, som var født c. 1720, flyttede over på gård nr. 2, som hans to sønner, Laurids og Otto, fik skøde på i 1800. På nr. 4 blev det en datter Johanne, gift med Christen Just Sørensen d. æ. der kom til at fortsætte, de er der 1770 og 91. Og deres svigersøn, Søren Mortensen, fik skøde på gården 1794 og flyttede den ud under navnet Stenninggård. En søn, Chr. Just Sørensen d. g. kom tilbage til Askov, idet han giftede sig ind på nr. 5. En broder til ham fik 1829 den nye ejendom Askov Dalgård.

På gård nr. 7, nu Askovgård, boede 1751 Jep Sørensen Skræm, søn af Søren Skræm. Hans søn, Søren Jeppesen, får skøde på gården 1794, hans søn Peder Sørensen, overtager den 1816, og hans søn igen, Søren Pedersen, 1851, og endelig hans søn Jens Chr. Sørensen, 1891, ligesom denne igen er efterfulgt af sin søn. I dette tilfælde er gården altså den dag idag i slægtens besiddelse, søn efter fader, 6 led, siden 1751, den eneste gård i byen dette er tilfældet med.

På gård nr. 9 boede 1751 Peder Mathiesen. Hans søn, Peder Pedersen, havde den 1770, og dennes søn, Peder Pedersen fik skøde på den 1794. En datter af ham blev siden gift med ovennævnte Peder Sørensen, og derved blev de to gårde (1823) forenede til den nuværende Askovgård.

På Nedergård boede i 1770 Niels Nielsen. I 1794 blev gården tilskødet Jens Jensen Nedergård, som var gift med enken, og som gav den navnet. Hans svigersøn, Anders Jepsen d. æ., har gården 1801, efter ham sønnen Jens Andersen, der døde ret ung, 1846, og enken giftede sig med Peder Jørgensen fra Egholt, som 1886 og 87 delte gården mellem sine to sønner. Hans Pedersen fik hovedlodden, som han få år efter solgte til fremmede.

I den sidste række er slægtsfølgen jo ikke direkte bevaret. Den er taget med som eks. på, hvordan det *også* kunde gå til at bevare forbindelsen, og sådan er det sikkert *ofte* gået til.

Både disse rækker og iøvrigt også *skifterne* vidner om stærkt *indgifte*, som jo også i ældre tid var så almindelig. Måske man dog overdriver noget. Ikke så få fremmede er åbenbart kommen til i tidens tøb, om det end kun er de få, der kan påvises. Man kan tænke på navne som *Jens Christensen Schytte*, 1695, *Søren Skram*, 1710, *Søren Jensen Junker*, 1770, *Jens Jensen Nedergård*, 1794. De kan påvises som indvandrede på grund af deres tilnavne, der er selvfølgelig flere. Og så kvinderne! Ja *Kirstine Ebbesdatter* (1511) var vel altså fra Starup, *Karen Hansdatter* var fra Veerst, — ifølge sagens natur er det få man kan efterspore, og de er vel nok færre end de indvandrede mænd.

Efter udskiftningen tager indvandringen, som det jo let ses af det foregående, til. Måske kan man ikke herhen regne *Peder Iversen* (1801) for han boede vist endnu efter den tid på Mejlund. *Niels Iversen*, vist en broder til ham, giftede sig ind på nr. 5 omkr. 1810. *Hagen Andersen* kommer til i 1820. *Ebbe Jensen* fra Morsbøl i 1813, idet han gifter sig med Peder Sørensens søster, — hvor-

dan nu den historie er gået til. De som kunde fortælle det er nok forlængst borte. *Kristen Riis Iversen* fra Bække 1848, gift med Peder Sørensens datter, og *Peder Jørgensen* fra Egholt, 1846, gift med enken Karen Hansdatter. Der kunde nævnes mange andre; disse er dem, som nærmest er knyttet til selve byen.

Vil man betragte *navnene* i byen på udskiftnings- og udparcelleringstiden, som vi gjorde det for tiden 2—300 år før, da er de nu bleven helt »moderne«, ja man kan godt sige i ualmindelig grad fantasiløse, thi når man har nævnt navne som Anders, Jens, Kristen, Niels, Peder og Søren, så har man så at sige nævnt dem alle. Hvad der er årsagen til denne ensformighed, som jo først den sidste menneskealder har fået bugt med, er vel ikke så let at sige; men måske er det tilbøjeligheden til at jævne ud, gøre alt ens, en af skyggesiderne ved fællesskabet, der her viser sig. Og måske har ligefrem forkuetheden også spillet en rolle, det gjaldt om at gøre sig så lille, så lidet særegen og så ubemærket som muligt. Det eneste af de gamle navne, der endnu på den tid er bevaret er *Tonnes*. Endnu omkring 1850 boede sydvestlig på Askov mark »Store Tonnes«, sagtens en søn enten af Laurids eller Otto Tonnesen. Han stammer utvivlsomt i lige linje, søn efter fader, fra den Tonnes Ottesen, som nævnes i Askov c. 300 år tidligere, og navnet er iøvrigt i byen endnu ældre. Nu er også det forsvundet.

FÆLLESSKABET I DEN GAMLE LANDSBY

Der er jo, i forbindelse med den gamle landsby, talt og skrevet overordentlig meget om *fællesskabet*, men der er ikke gjort mange forsøg på at tydeliggøre, hvori det *egentlig* bestod.

Det er klart nok for det første et *dyrkningsfællesskab*. Hver gård havde sine agre i marken, flere, ofte 7—8, i hver indtægt, men de hørte i hvert fald den bestemte gård til, og selv om Henrik Larsen måske kan have ret i (»Fra Ribe amt« 1930, s. 475), at den enkelte ingen sikker ret havde til noget jordstykke men måtte finde sig i en omfordeling, hvor det var nødvendigt (f. eks. ved omrebning) så var dog den gamle fordeling så fast og den enkeltes frygt for at blive forurettet så uhyre stor, at man rolig kan se bort fra egentlig jordfællesskab. Til gengæld var det nævnte dyrkningsfællesskab stærkt gennemført: Man kørte gødning, såede, høstede osv. på samme tid og efter aftale på stævnet. Dog må jo nok hjemkørslen være foregået på noget forskellig tid, og det samme må vel i nogen måde gælde høstningen, da jo endel af kornet på de store tægter kunde modne senere end andet.

Men for det andet er fællesskabet dog også et virkeligt *ejendomsfællesskab*, nemlig til de udyrkede *udmarker*, kun var der grænser for, hvor mange kreaturer hver gård måtte have på græs derude. Dele af disse udmarker, især skovstykker (havgårde og enemærker) tilhørte dog ofte bestemte gårde. Til dette ejendomsfællesskab må på

en måde også *fællesgræsningen* på den »hvilende« del af indmarken. I Jylland vil det i almindelighed sige halvdelen eller noget over halvdelen af denne.

For det tredje er der *fællesskabet om alle forhold i selve byen*: Ved opbygning og istandsættelser, ved uheld med kreaturer, ved sygdom og død, men også ved glædelige lejligheder. Det var en *pligt* at hjælpe ifølge vedtagen skik og lov (viderne), men viljen dertil var i almindelighed så rede, at sådanne påbud var unødvendige. Dette slags fællesskab var naturligvis i disse tider, da den enkelte i mange tilfælde vilde være hjælpeløs, om ikke han kunde få støtte, af overordentlig værdi og var efterhånden bleven af en så inderlig art, at den enkelte slet ikke kunde foretage sig noget af betydning uden at have hele byen, eller da de nærmestboende med deri. Det er klart, at et sådant fællesskab var det ikke mindst væsentlige, og det må på ingen måde glemmes, når man taler om fællesskab i den gamle landsby, men det er givet, at al denne hjælpsomhed *også* kunde blive noget besværlig, føre til en kontrol med hinandens gøren og laden som kunde være en ubehagelig vrangside, men som måtte tages med.

Og »bondefrigørelsen« var da, alt overvejet, en frigørelse fra bånd af grumme mange slags. Men ikke mindst var den en *personlig* frigørelse fra byfællernes tykke og kontrol. Når denne frigørelse ikke ses mere i vor bondestand end den gør, f. eks. til at fremelske ejendommelige og særprægede personligheder, så kommer det dels fra, at frigørelsen jo aldrig her kan blive fuldstændig, og dels fra at andre langt mere omfattende, tildels internationale, nivillerende faktorer er trådt i stedet for de gamle.

UDSKIFTNINGSFORRETNINGEN FOR ASKOV BY 1794

Anno 1794 den 1. marts var bestemt et landvæsens-commissions-åstedsmøde for at lægge delingsplanen til Askov bys udskiftning udi Malt sogn og herred under Riberhus amt. Dertil indfandt sig på høj og velbårne hr. stiftamtmand, konferensråd von *Hellfried* hans vegne rådmand *Lund* af Ribe som fuldmægtig, samt landvæsenscommissarerne kaptejn *Mylford* til Søvig og kammeråd *Varthoe* af Roest møllegård. Ved forretningen, der holdtes på Estrup, var tilstede hr. assessor *Laurrup* til Estrup samt byens beboere: Nr. 1, *Peder Jensen*, på hvis vegne i hans sygdom hans stedsøn *Hans Poulsen*, hartkorn 3—4—1—1. Nr. 2, *Tonnes Ottosen* af samme hartkorn, begge disse fæstere af Estrup. Nr. 3, selvejer *Søren Jensen Junker*, h. k. 3—4—0—1. Nr. 4, do. *Søren Mortensen*, h. k. 2—5—0—1½. Nr. 5, do. *Jeppe Laursen*, h. k. som forrige. Nr. 6, do. *Jens Jensen Nedergård*, h. k. 3—4—0—1. Nr. 7, do. *Søren Jeppesen*, h. k. 1—6—0—½. Nr. 8, do. *Jens Nielsen*, h. k. som forrige. Nr. 9, do. *Peder Pedersen*, h. k. 3—4—0—1, sidstnævnte 7 numre solgt fra Estrup, og endelig hyrden *Christen Boye*.

Indkaldelsen til dette møde, dat. 21. febr. 1794, med forkyndelsens påtegning blev fremlagt, sålydende:

Pro memoria.

At et commissionsmøde i anledning af udskiftningen i Aschou og til sammes fremme er bestemt at foretages her

på Estrup løverdagen 1. marts førstkommende om formiddagen kl. 9, dette bliver herved efter den høje øvrigheds befaling bekendtgjort for alle vedkommende i Asschou, såsom Søren Jensen, Søren Mortensen, Jeppe Lauridsen, Jens Jensen, Peder Pedersen, Søren Jepsen, Jens Nielsen, Peder Jensen og Tonnes Ottesen, samt hyrden Christen Boie. Til efterretning for enhver, at de bemeldte tid og sted kunde give møde.

Estrup, 21. febr. 1794.

Lautrup.

Anno 1794 24. febr. haver vi underskrevne rigtig forkyndet foranstående pro memoria for alle de derudi benævnte personer i Asschou, og talte vi da med alle mændene selv undtagen Peder Jensen, hvis søn Hans Povel- sen var tilstede ved forkyndelsen; hvilket herved tilståes under vore hænder.

Estrup, 24. febr. 1794.

Jens Brun af Estrup Skovhus. Peder Iversen af Meilund.

Den til uddelingen antagne kgl. landmåler *Astrup* fremlagde mundtlig sin plan, som med vedkommende på det nøjeste er gennemgået og overværet. Og da efter byens situation ansåes for højst nødvendigt til lettelse for det hele at udflytte i det mindste tvende gårde fra byen til dens udmarker, så blev ved commissionens mellemægling dertil formået nr. 8 Jens Nielsen og nr. 4 Søren Mortensen. Hvorpå da planen blev således vedtaget og fastsat:

Udflytteren nr. 8, Jens Nielsen, tager sin lod, både ager og fælle, det han kan tilkomme vesterst af heden sønden og vesten Skibelund krat i nord til den på kortet bestemte linie og i øster så langt han kan tilkomme. Den

ham tilkommende eng samt hans andel af gaden, der er takseret for eng, og det lille stykke mærsk, som ligger ved Maltbæk dige, tager han under hans lod ved Kongeåen og sammesteds vederlag for hans toft, item den østre hauegård.

Udflytteren nr. 4 Søren Mortensen tager hans andel af ager og fællede på østerheden fra Skodborghus markskel i vester efter en på kortet bestemt linje som går fra Skjelhøj sønden landevejen igjennem Skibelund og i nord til den sydvest hjørne af sønder hauegård. Østen for denne linje tager han, som meldt, alt sit agerland og fællede i nord så langt han kan tilkomme. Den ham tilkommende eng med toften og gaden tager han ved Kongeåen, først det stykke han tilforn havde sønden åen og resten nord den åen vesten for Sandskjærvad og i vester så langt hans mål kan strække. Den eng han har forhen haft ved Sønderkov møllebæk beholder han uforandret.

De i byen tilbageblivende beboere får deres agerland således:

Nr. 5 Jep Lauesen, som får det meste af nr. 4 Søren Mortensens forrige toft, tager Nørtoft agre, Baslund blokke og Buskagre i sønder til den kirkevej, som udlægges imellem hans og nr. 3 deres lodder.

Nr. 3 Søren Jensen Junker tager sønden for nys bemeldte kirkevej af Vesteragre, Korsblokke, Jynhøjagre og Gejlblokke i sønder så langt som han kan tilkomme, og erindres, at den søndre skjellinje begynder ved den nordvesthjørne af nr. 3 hans toft og går omtrent i sydvest over Vesteragre til heden hvori den giver en bugt og går da i vester til Maltbæk skjel.

Nr. 2, Tonnes Ottesen tager sin agerlod sønden for sidst bemeldte over Vesteragre; tager Faerbøl agre, Ho-

dums agre og Nedre Kløkilde, så langt hans mål kan strække til sønder.

Dernæst tager nr. 1 sin lod, navnlig Peder Jensen, sønden for sidst bemeldte på Kløkilde agre: Overvang, Mellemvang Krogblokke i øster, sålangt han kan tilkomme. Det overblevne af Vesteragre beholder han samt den søndre ende af toften nr. 2.

Østen for sidstbemeldte og sønden for Vesteragre og tofterne til nr. 1 og 2 falder nr. 7, Søren Jepsen, og tager sin agerlod af Overvang og Staghøj agre efter agrenes direction i sønder og nord, til øster så langt han kan tilkomme.

Dernæst tager nr. 6, Jens Jensen Nedergård af Staghøj agre, Meilund agre og Lausbøl agre ligeledes i sønder og sør og i øster sålangt hans mål kan strække.

Endelig falder nr. 9, Peder Pedersens, lod østen for sidstbemeldte på Meilundagre, Lousbøl agre og Kongenshøj agre i øster til den ved udflytteren nr. 4 bestemte linje det ham kan tilkomme. Han beholder sin egen toft ved gården undtagen et lidet stykke østen for nr. 6 hans gård, som tillægges denne nr. 6, således som på kortet er afmærket.

Nr. 6 beholder ligeledes sin egen toft, nr. 7 beholder sin egen toft og får dertil udflytteren nr. 8 hans toft og gårdsplads. Nr. 5 beholder i lige måde sin egen toft og får udflytteren nr. 4 hans toft og gårdsplads. Nr. 3 beholder sin egen toft med den anmærkning, at skjellet mellem ham og nr. 5 rettes til hegnets besvarelse. Nr. 1 beholder sin egen toft og får, som forhen meldt den søndre ende af nr. 2 hans toft.

De vestre *haugårde* beholder enhver således som den har undtagen nr. 2 tager nr. 6 hans vester haugård eller

mærsk, item nr. 7 og 8 deres mærsk, som ligger sønden for bemeldte nr. 2 og 6.

De østre haugårde beholder nr. 1 sin egen og får et stykke dertil af gaden til den udlagde vej, som er betegnet på kortet. Sønden for samme får nr. 2 de haugårde, som forhen haver tilhørt nr. 3, 7 og 8 og vesten for samme et stykke af gaden til den udlagde vej, som er betegnet på kortet. Dernæst får nr. 7 den haugård som forhen har tilhørt nr. 4 med et stykke af gaden vesten for sidstnævnte vej.

Vesten for merbemeldte vej får nr. 3 sin egen haugård og 7 og 8 ligeledes samt et stykke af gaden.

Nr. 5 beholder sin egen haugård og får et lidet stykke af gaden vesten for til vejen. Nr. 9 og nr. 2 beholder deres søndre haugård uforandret. Nr. 3 beholder ligeledes den nordre haugård østen for Rødsnap uforandret.

Engenes inddeling bliver således: Nr. 6 beholder sin egen eng *Sandskjær* og engene under Fårhus mark, og for den afståede mærsk tager han vederlag i gaden, hvorimod han igjen sammesteds giver vederlag til nr. 9, for det han af sammes toft har fået ved sin gård. Den eng, nr. 5 kan tilkomme mere end det han i udflytteren nr. 4 hans toft haver fået samt det der er i hans egen toft og haugård item ved Sønderskov møllebæk, tager han ved Kongeåen næst vesten for udflytteren nr. 4 hans eng. Nr. 3 tager den eng, han foruden toften og haugårdene kan tilkomme ved Kongeåen, først det stykke han tilforn haver haft sønden åen, og dernæst det stykke han ligeledes forhen haver haft norden åen, *Sihidenars* kaldet, næst indtil nr. 5, og det endnu manglende tager han af gaden.

Nr. 1 tager sine enge ved Kongeåen næst vesten for

nr. 3 undtagen hans andel af gaden. Den eng, han bekommer af nr. 2 hans toft decourterer han enten i åenge- eller gadelodder, hvilket der bedst kan passe sig. Nr. 2 beholder sin forrige eng sønden Kongeåen, og hvad han for de nye tillagde haugårde skal afgive, decourterer han i gadelodden og det stykke, som han af sin toft afgiver.

Nr. 9 tager den eng han foruden toften og haugården kan tilkomme ved Kongeåen vesten for nr. 1 hans lod indtil Maltbæk præstegårds enge, og hvad han endnu måtte mangle, tager han af gaden.

Nr. 7 får den eng han, foruden sin egen og udflytteren nr. 8 hans toft samt haugården, kan tilkomme, ved Kongeåen, først det stykke, han selv tilforn har haft sønden åen og dernæst den eng, der ligger lige deroverfor, norden åen. Hvad han endnu måtte mangle tager han af gaden. Farten til den eng sønden åen bliver som den hidindtil haver været.

Heden og fælledet deles på følgende måde: Nr. 3 og 6 tager heden sønden Skiblund, samt den del af Skiblund som bliver tilovers fra udflytteren i nord til den på kortet bestemte linje. Af dette stykke tager nr. 6 den vestre halve del indtil udflytterne nr. 8, og nr. 3 den østre halve del indtil markeskallet. Nr. 6 får også et stykke af Nørreheden norden for hans toft, og hvad han mere kan tilkomme får han sønden for og imellem hans agerlod. Nr. 3 får foruden det ommeldte stykke den hede, der falder i hans agerlod og hvad mere hede han kan tilkomme tager han i Nørreheden mest ved nr. 6. Nr. 5 tager alt sit fællede vesten for byen og i Baslund fælleskov så meget han kan tilkomme. Nr. 2 tager den hede,

som falder i hans agerlod og sønden for samme omtrent den halve del af det ham tilkommende fællede. Så tager han også det stykke, som bliver tilovers fra udflytteren nr. 4 sønden for hans egen haugård, og skulde han herudi ikke kunde få hans fulde andel tager han det manglende i Nørreheden mest ved nr. 3.

Nr. 1 tager det fællede, som ligger sønden for hans agerlod. Og skulde han der komme til at mangle noget i hans fulde andel tager han samme i Nørreheden og Rødesnap næst ved nr. 2. Nr. 7 får det fællede, der ligger sønden for hans agerlod; ligeledes får nr. 9 hans fællede i og sønden for hans agerlod, item driften østen for Meilund agre til haugårdene eller vejen ved samme.

Herved observeres, at Baslund mose og mosen ved Baslund blokke forbeholdes til klynggrøft for byen, men græsningen derudi bliver den alene tildelt, i hvis lod den falder. Så iagttages også, at skoven eller træerne samt buskerne *undtages* ved denne deling i Baslund fællesskov, i Rødsnap og Skivelund, da disse siden ved uvillige mænd imellem beboerne efter bedste skjønsmhed bliver at inddele; og til sådan inddeling udnævnte beboerne og lods-ejerne de til markens taxation brugte mænd nemlig Jakob Pedersen af Hvolvad og Anders Hansen Smidt af Vejen. Men græsningen i forbeholdte skove bliver alene her inddelt som fællede eller græsning efter forhen meldte bestemmelser.

Ved markens deling bliver følgende *hovedveje* at udlægge. Først vejen fra byen over Nørreheden til Estrupgårds hovedled bliver udlagt som forhen vesten for nr. 3 hans toft og østen for Baslund til beholdte led. Fra denne vej udlægges de behørende små veje til de vestre haugårde og hvad flere der til enhvers lod måtte behøves

som anlægges af delerne efter bedste bekvemmelighed. Kirkevejen udlægges som forhen er meldt imellem 5 og 3 deres lodder. Fra Faerbøll agre udlægges en enspor vej langs med Maltbæk markskeldige til de vestre haugårde. Denne, såvelsom de øvrige befarende små veje udlægges med 8 alens bredde, men kirkevejen og vejen til Estrup mark med 12 alens bredde. Imellem 7 og 6 deres lodder udlægges en vej 12 alen bred til Skibelund eller udflytterens lod, da den siden følger med den gamle vej igjennem Skibelund grue og til engene ved Kongeåen. Denne vej continueres til nord over gaden østen for nr. 1 hans toft til byen. Sønden for toften nr. 9 udlægges en vej 12 alen bred over den østre ende af gaden til skjellet mellem 1 og 3 hans forrige haugård, hvor den følger samme skjel, som tilforn har været til fælles fart til Meilund mark. Fra sidst bemeldte vej, omtrent midt for nr. 9 hans toft, udlægges en vej 12 alen bred over gaden til bugten midt for de søndre haugårde og fremdeles langs med diget af bemeldte haugårde til det sydvestre hjørne, hvorfra samme vej følger den for udflytterne nr. 4 forhen bestemte linje til den kommer over Kongenshøj agre, og siden følger den med den gamle vej til Skodborghus markskjel. Hvad øvrige veje, som måtte behøves til lodderne sønden for byen og som ikke førend med loddernes afsætning kan bestemmes, udlægges delerne efter bekvemmelighed, dog såvidt muligt imellem lodderne med 8 alens bredde.

I anledning af et byen tilhørende *hyrdehus* blev vedtaget at udflytte samme til Maltbæk markskjel næst nord for udflytteren nr. 8 hans lod ved *Harbodam* i hvilket hus samtlige beboere ere lige deltagende i at udflytte efter enhvers hartkorn, såvel de udflyttende, som de i

byen tilbageblivende. Til samme hus udlægges på forbedte sted af byens hele mark 8 tønder land i virkelig mål, a 14000 □ al. Dette hus med tillagde ejendomme overlades den nuværende beboer Christen Christensen Boye, og hans nu havende hustru efter hans død, til brug på deres livstid imod en årlig afgift af fire mark dansk, hvilken årlige afgift dog ikke tager sin begyndelse førend anno 1797 til Mikkelsdag og så længe svares årlig som en af begge er i live; men efter den længstlevendes død hjemfalder huset og ejendom til byens samtlige lodsejere, udflytterne inclusive, efter enhvers hartkorn.

I henseende til agermarkens udebrug blev beboerne forenet om at tage 2 kjærve efter gjøden såvel i marken som tofterne og haugårdene enten gjøden er lagt til byg eller rug, dog med den undtagelse, at de tvende udflyttere, siden de kommer på hel ubrudt land, skal nyde 4 kjærve efter gjøden imod at disse giver vedkommende vederlag med græsning i Skibelund. Hvo som haver sædeland i anden mands lod giver vederlag derfor med græsning efter uvillige mænds skjønnende. Til disse uvillige mænd antages Jacob Pedersen i Hvolvad og Anders Hansen Smidt i Vejen med hvis kjendelse enhver bør være fornøjet.

Forresten antager enhver efter forestående bestemmelse sin nye lod, såsnart afpælingen er sket og tilståelse er givet. Græsningen på stubberne er dens i hvis lod den falder, dog formenes det ikke udflytterne i rugsædetiden de tvende første år.

Udflytterne skal have deres udflytning fuldført til mid-sommer 1795, og de i byen tilbageblivende assisterer dem i følge kgl. anordning efter mindelig derom gjørende forening eller i mangel deraf forventende bestemmelse af

commissionen. Foreningen skede på stedet således: Nr. 1 og 2 fritages fra al deltagelse i udflytningshjælp, hvorimod de selv uden byens hjælp besørger den agtende halve del af nr. 2 udflyttet til sin bestemmelse i marken. Hvad udflytteren nr. 4, Søren Mortensen, angår da hjælper de 5 øvrige tilbageblivende beboere i byen ham med at flytte den gamle bygning af tag, tømmer, sten og ler henført til den nye byggeplads, når sådant af ham ønskes. De hjælper ham desuden med at kaste brynd og leverer ham dertil de fornødne kampesten. Endvidere får han af enhver 2 spanddage og 4 gangdage. Udflytter nr. 8 får i alle måder ligedan hjælp som nr. 4 af enhver fornævnte.

Efter at dette var lydelig oplæst for alle tilstedeværende og ingen videre havde noget at erindre blev forretningen sluttet og underskrevet.

Estrup, 1. marts 1794.

Lund, Mylfordt, Warthoe, Astrup, Laustrup.

Peder Jensen, Tonnes Ottosen, Søren Jensen, Søren Mortensen, Jeppe Laursen, Jens Jensen, Søren Jepsen, Jens Nielsen, Peder Pedersen, Christen Christensen Boye.

Man kan lægge mærke til, at bøndernes underskrifter kommer nøjagtig i samme nummerorden, fra 1 til 9, som gårdene havde fået ved udskiftningen og som er anført på udskiftningskortet.

Iøvrigt udmærker dokumentet (hvis original fra nu af opbevares i byens arkiv) sig ikke hverken ved konsekvent stavning eller klarhed i sproget. Derpå bødes dog meget ved den gode og letlæselige skrift. Stavning og ordstilling er i det væsentlige bibeholdt, derimod er for klarheds skyld stykkedeling og tegnsætning ændret noget.

Man stanser måske ved det mærkelig navn på et eng-

stykke ved Kongeåen: *Sihidenars*. Sådan står der utvivlsomt, men det er ikke nu så godt at vide, hvad det betyder, og hvordan udtalen har været af et ord, som skriveren har givet en så mærkelig form.*) Også den sætning: »I henseende til agermarkens *udebrug* osv. vil man sagtens studse noget ved. Som det ses af det følgende betyder *udebrug* vel, at marken er brugt ud, udtømt. Man vilde jo have nytte af den gødning, man havde givet jorden inden den blev afleveret til selveje.

Det ses af dokumentet, hvad også på forhånd var sandsynligt, at den nuværende vej fra Askov til Estrup skov i hovedsagen er *den gamle hovevej*. For enden af denne vej har »Estrupgårds hovedled« været og derfra har vel gået en vej omtrent lige til ad Estrup. Det er altså den vej, ad hvilken Askov bønder i 200 år har færdedes når de skulde til hove.

Man får iøvrigt af dokumentet et stærkt Indtryk af, hvor vanskelig udskiftningen har været at gå til. Thi ikke nok med, at den beskrevne ordning, som åbenbart kun er *hovedtrækkene*, må have været svær at komme til ende med, (da det jo ikke kunde ske uden bøndernes tilslutning), men det ses let af de udtryk der bruges: »hvad han endnu måtte mangle«, »så meget han kan tilkomme« osv. , at alle de små enkeltheder, som netop kunde være, og sikkert var, de vanskeligste at komme over, endnu var tilbage. De to »uvillige« mænd**) har haft en meget vanskelig opgave.

*) Det er muligvis *sidears*, d. v. s. et stykke sid eng, som (velsagtens ud mod åen) har form som en ars (ars eller as = røw. Feilberg ordb.)

**) Skal hedde »uvildige«; af gammeldansk »wild«, forkærlighed, partiskhed. »Bøje retten for gunst eller gave, vild eller venskab«, (Danske lov II 17. 16, Dahl og Hammers ordb.)